

ศิลปากร

นิตยสารรายสองเดือน ปีที่ ๖๐ ฉบับที่ ๔ ก.ค. - ส.ค. ๒๕๖๐
SILPAKORN JOURNAL Vol. 60 No. 4 July - August 2017

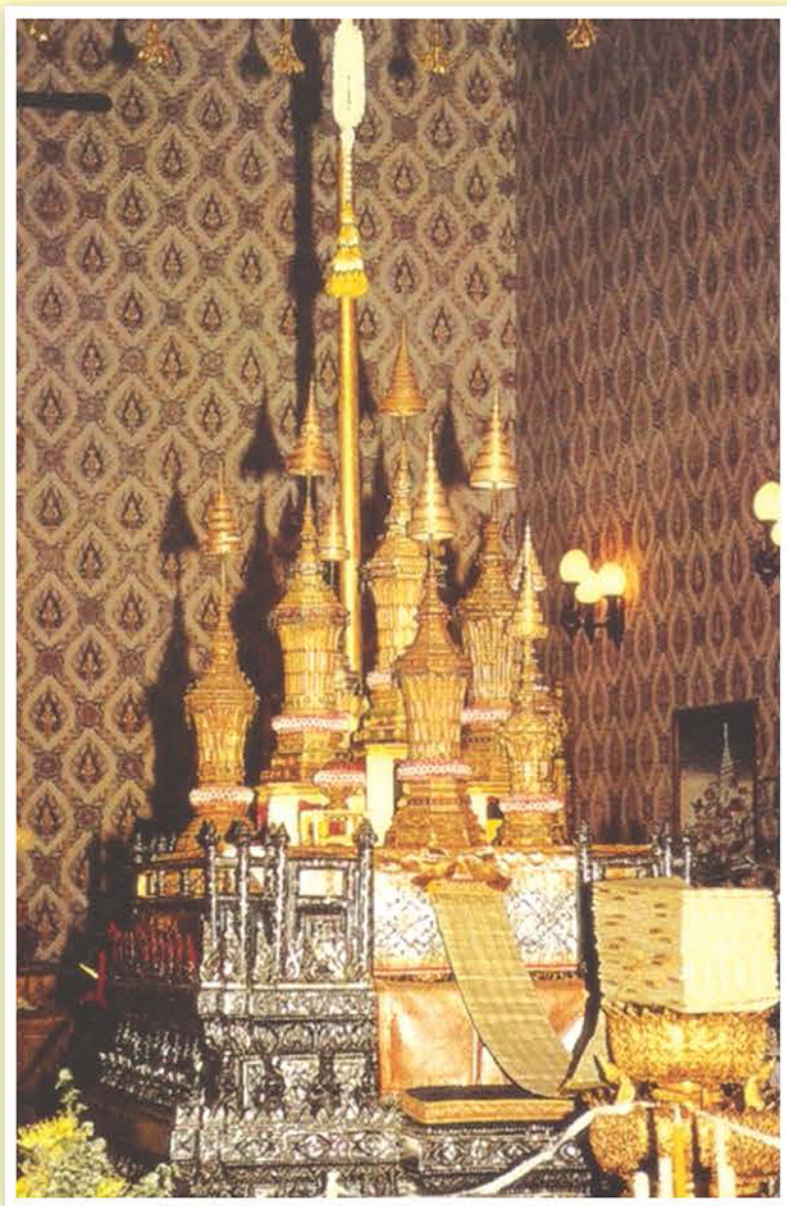
ระบบชลประทานและการควบคุมน้ำเมืองเก่าสุโขทัย

ศาสตราจารย์ ดร. อดิศักดิ์ อดิศักดิ์

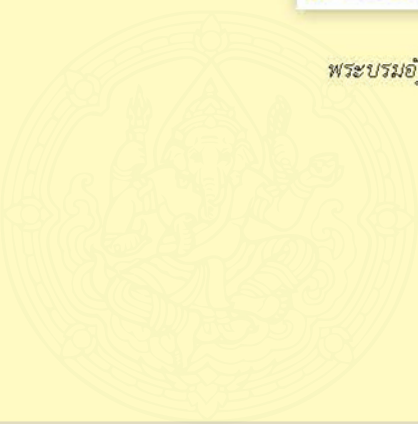
โบราณราชประเพณีในการเก็บรักษา

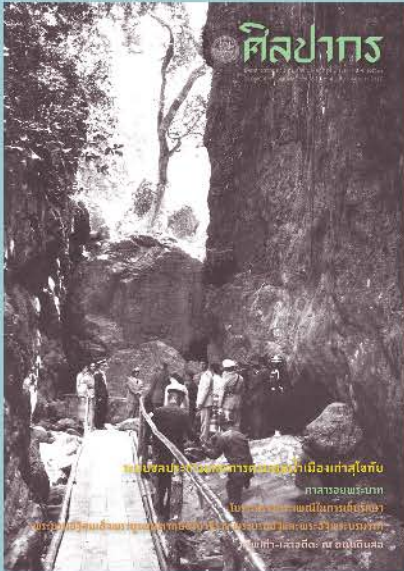
พระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช พระบรมอัฐิและพระอัฐิพระบรมวงศ์

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นสมณูปถัมภ์

พระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีเชิญออกในพระราชพิธีป่าเพ็ญพระราชกุศล
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
บรมนาถบพิตร เสด็จฯ ทอดพระเนตร โขกพระร่วง
ลงพระชรรค์ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช
๒๕๐๗

นิตยสารรายสองเดือน
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ปีที่ ๖๐
ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๖๐
SILPAKORN JOURNAL Vol. 60
No.4 July - August 2017
ISSN 0125-0531

จัดพิมพ์ : จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
เพื่อเผยแพร่ข้อมูลทางวิชาการเกี่ยวกับศิลป
วัฒนธรรมในสาระสำคัญต่าง ๆ และเพื่ออนุรักษ์
สืบทอดมรดกวัฒนธรรมของชาติ

Objective : To disseminate academic data
and information on the fine arts Thailand.
To conserve and nurture the existing
national heritage of Thailand.

เจ้าของ (Proprietor) :
กรมศิลปากร The Fine Arts Department
www.finearts.go.th
www.facebook.com/fineartsDept

◀ **ดาวน์โหลด**
นิตยสารศิลปการ

ที่ปรึกษา / Advisory Board

อธิบดีกรมศิลปากร / Director General

นายอนันต์ ชูโชติ Anandha Chuchoti

รองอธิบดีกรมศิลปากร / Deputy Director General

นายขจร มุกมีคำ Khajorn Mukmikha
นายประทีป เฟื่องตะโก Prateep Phengtako
นางสาวศุภร รัตนพงศ์ Suporn Ratanapong

ผู้ทรงคุณวุฒิกรมศิลปากร / Experts

นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ Pimpan Paibulwangcharoen
นางอมรา ศรีสุชาติ Amara Srisuchat
นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ Pises Jiajanpong
นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ Kongkaew Weeraprajak
นายอำพัน กิจงาม Amphan Kjingam
นายสมชาย ณ นครพนม Somchai Na Nakhonphanom

บรรณาธิการอำนวยการ

รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสำนักบริหารกลาง /

Acting Director of Central Administrative Office

นางสาวมาลีกรณ์ คู่เมษม Maleeporn Kumkasem

บรรณาธิการประจำฉบับ / Editorial in charge of this issue

นางสาวอรสรา สายบัว Ornsara Saibua

กองบรรณาธิการ / Editorial Board

นางสาวบุษกร ลิ้มจิตติ Busakorn Limchitti
นายอำพล สัมมาวุฒิ Ampol Summavuti
นางสาวพัชรินทร์ สุขประมุข Patcharin Sukpramool
นางสาวกศพดี อยู่คงดี Pakpadee Yukongdi
นางสาวนันทกา พลชัย Nanthaka Pollachai
นางสาวกรพินธุ์ ทวีตา Korapin Taweetha
นางสาวศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ Sukolrat Tharasak
นางสาวรัชณี ทรัพย์วิจิตร Rachanee Supvichitr
นางอัมไพวรรณ เดชะชาติ Umpaiwan Dechachart
นางภาวิดา สมวงศ์ Pawida Somwong
นางสาวรุจิรา ไชยคำภา Rujira Chaikhampa
นางสาวพิชามณัช สุขอัน Pichamon Sukaon
นางสาววันเพ็ญ พรเลิศวดี Wanpen Pornlertwadee

สมาชิก / Membership Co-ordinators

นางรัชณี งามเจริญ Ratchanee Ngamcharoen
นายวีระพันธ์ สุขชุม Veeraphan Sukkum
นายกฤษณะ จินดารักษ์ Kitsana Jindarak

ศิลปกรรมและภาพ / Artistic and Photographic Co-ordinators

นายธนกร กำพัทธ์ Tanakorn Kamsap
นางวานี นียมสอน Varanee Niamsorn

ดำเนินการจัดพิมพ์

กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร

โทร. ๐ ๒๒๒๒ ๓๕๖๙ โทรสาร ๐ ๒๒๒๒ ๐๙๓๔
Published by the Promotion and Public Relations Group,
Central Administrative office, The Fine Arts Department.
Tel. 0 2222 3569 Fax. 0 2222 0934
Call Center 1765 สายด่วนกระทรวงวัฒนธรรม
กระทรวงวัฒนธรรม www.m-culture.go.th

พิมพ์ที่ : บริษัท ไทพุมพ์ พับลิชซิ่ง จำกัด

๗๑/๑๘ หมู่ ๑ ตำบลบางขุนน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๓๐
โทร. ๐ ๒๕๒๓ ๓๒๙๑-๓ ต่อ ๑๗ โทรสาร ๐ ๒๕๒๓ ๓๒๙๔ www.thaiphumpublishing.com

นิตยสารศิลปากรฉบับที่ ๔ ประจำเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๖๐ นี้ ตรงกับโอกาสสมหมายมงคล วันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๐ และวันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๐ คณะผู้จัดทำนิตยสารศิลปากรขอน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายพระพรชัยมงคล ขอพระองค์ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

นิตยสารศิลปากรฉบับนี้ ประกอบด้วยบทความรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เรื่อง “ศาลารอยพระบาท จังหวัดเชียงราย” และบทความที่น่าสนใจด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร ได้แก่ เรื่อง “จารึกพระเจ้าจิตรเสนกษัตริย์แห่งลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี” “ระบบชลประทานและการควบคุมน้ำเมืองเก่าสุโขทัย (ตอนที่ ๑)” “ลูกปัดแก้ว : ผลผลิตจากนวัตกรรมในยุคโลหะ” และ “โบราณราชประเพณีในการเก็บรักษาพระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช พระบรมอัฐิและพระอัฐิพระบรมวงศ์” ตลอดจนคอลัมน์ประจำอันได้แก่ เกร็ดความรู้จากประวัติศาสตร์ ภาพเก่า - เล่าอดีต ถามมา - ตอบไป ศิลปิน - ศิลปากร และของชิ้นเอกในกรมศิลปากร

คณะบรรณาธิการหวังว่าสมาชิกและผู้อ่านทุกท่าน จะได้รับสารประโยชน์จากบทความทุกเรื่อง และติดตามนิตยสารศิลปากรของเราในฉบับต่อ ๆ ไป

บรรณาธิการประจำฉบับ

This special issue of Silpakorn Journal (July - August 2017) coincides with the Auspicious Occasion of His Majesty King Vajiralongkorn Bodindradebayavarangkun's Birthday Anniversary on 28th July and Her Majesty Queen Sirikit of the Ninth Reign's Birthday Anniversary on 12th August. The editorial team would like to wish their Majesties excellent health and happiness.

This Journal issue features an article to commemorate His Majesty King Bhumibol Adulyadej's great benevolence "The Hall of His Majesty King Bhumibol Adulyadej Borommanathbobitra's Footprints in Chiang Rai". There are also a number of interesting articles on History, Archaeology and Cultural Heritage relating to the task of the Fine Arts Department namely, "Inscriptions of King Chitrasen of the Mun and Chi River Basins", "Irrigation System and Water Control in the Ancient Town of Sukhothai", "Glass Beads: Innovative Products in Metal Age" and "Ancient Traditions on the Enshrinement of the Royal Relics", as well as regular columns including "Masterpiece of the Fine Arts Department", "An Anecdote from History", "Old Pictures Mirror the Past", "Question and Answer", "Artists of the Fine Arts Department" and "Masterpiece of the Fine Arts Department".

The editorial team hopes that our subscribers and readers will gain knowledge and inspire more questions from all articles in this issue and continuously support us.

Issue Editorial Team

๕

จารึกพระเจ้าจิตรเสนกษัตริย์แห่งลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี

Inscriptions of King Chitrasen of the Mun and Chi River Basins

- ก่องแก้ว วีระประจักษ์
- Kongkaew Weeraprajak

๕

๒๕

ระบบชลประทานและการควบคุมน้ำเมืองเก่าสุโขทัย (ตอนที่ ๑)

Irrigation System and Water Control in the Ancient Town of Sukhothai

- เอนก สีหามาตย์
- Anek Sihamat

๕๑

ลูกปัดแก้ว: ผลผลิตจากนวัตกรรมในยุคโลหะ

Glass Beads: Innovative Products in Metal Age

- ชिरศักดิ์ ธนุศิลาป
- Theerasak Thanusilp

๕๑

๕๑

ศาลารอยพระบาท จักรพรรดิเสด็จราช

The Hall of His Majesty King Bhumibol Adulyadej Borommanathbobitra's Footprints in Chiang Rai

- จักรพันธ์ วัชรเรืองชัย
- Jakraphan Wacharareungchai

๖๑

โบราณราชประเพณีในการเก็บรักษา

พระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช

พระบรมอัฐิและพระอัฐิพระบรมวงศ์

Ancient Traditions on the Enshrinement of the Royal Relics

- ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์
- Sukolrat Tharasak

๖๑

๗๕

เกร็ดความรู้จากประวัติศาสตร์:

พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปตามธรรมเนียมโบราณ

An Anecdote from History: Phra Kaeo Morakot

- ชัยสิทธิ์ ปะนันวงศ์
- Chaiyasit Pananwong

๘๓

ภาพเก่า - เล่าอดีต: ถนนถนนดินสอ

Old Pictures Mirror the Past: Din So Road

- ภาวิดา สมวงศ์
- Pawida Somwong

๙๖

ศิลปิน-ศิลปินกร: ครูราณี รุทังคะ

กาเหาะสุร อิศวรรค์จากชายแดนใต้

- ดารรัตน์ ชูทรัพย์

๙๖

๑๐๘

ตามมา-ต่อไป: พระปฐมบรมราชโองการ

มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

- บัณฑิต สิวชัยชาญ

๑๑๓

ของชิ้นเอกในกรมศิลปากร:

ตู้พระธรรมประดับมุก หมายเลข ๑๑๔ บ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

Masterpiece of the Fine Arts Department:

The Mother-of-Pearl-Inlaid Buddhist Scripture Cabinet No. 114,

Bangkok National Museum

- ศรีนยา ปาทา
- Sarinya Patha

๑๑๔

Inscriptions of King Chitrasen of the Mun and Chi River Basins

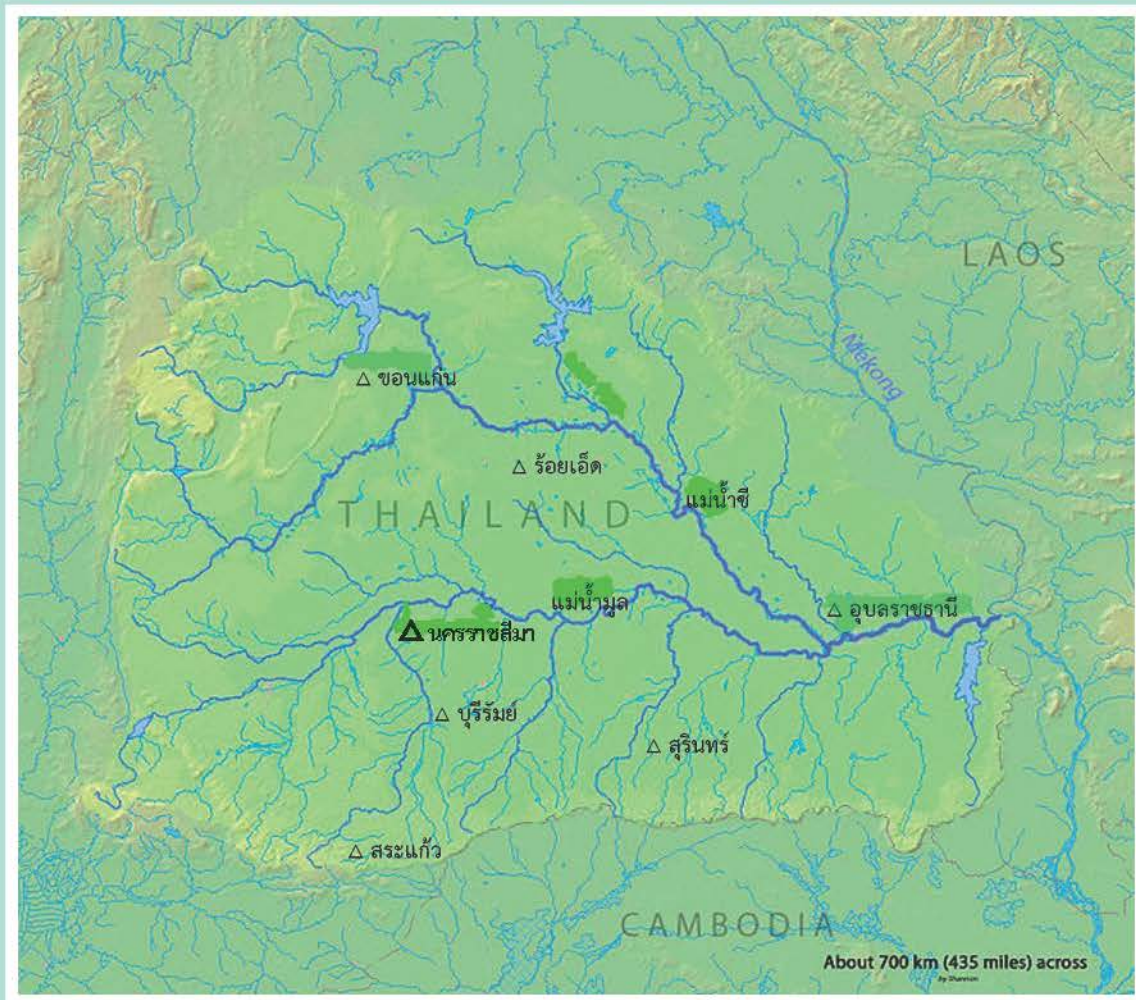
Inscriptions of King Chitrasen that were discovered in Thailand are an important piece of historical evidence and Thai civilization, indicating the greatness of King Chitrasen who ruled and reigned a vast kingdom with wide territory covering the Mun and Chi River basins. The inscribed text clearly states “the king whose name is Chitrasen is a grandson of King Saravaphaoma, and is a son of King Viravarman. After his accession to throne, he was named King Mahendravarman”. The aforementioned text testifies that the king was a descendant of great kings of Funan kingdom. Inscriptions of King Chitrasen have been discovered in several provinces of northeast Thailand, including Ubon Ratchathani, Surin, Buriram, Nakhon Ratchasima, Khon Kaen, Roi-Et, and Sra Kaew. There are a total of 15 inscriptions of King Chitrasen, all of them signify the political power of the king that was prevalent across large territories in the Mun and Chi River basins during the 7th century. The kingdom of King Chitrasen is considered the first state-level civilization that emerged in northeast Thailand.

Translated by Thanik Lertcharnit

จารึกพระเจ้าจิตรเสน กษัตริย์แห่งลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี

■ ก่องแก้ว วีระประจักษ์*

แผนที่แสดงที่พบจารึกพระเจ้าจิตรเสน ตลอดลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี

ในปัจจุบันมีการพบเอกสารโบราณประเภทจารึกตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศเพิ่มจำนวนมากขึ้น เนื้อหาที่อยู่ในจารึกเป็นหลักฐานสำคัญ บ่งบอกถึงเรื่องราวอันเกิดขึ้นในอดีตโดยตรงไปตรงมา เชื่อถือได้ เป็นข้อเท็จจริงที่ใช้อยืนยันประวัติศาสตร์โดยไม้อาจ

ปฏิเสธ เนื่องจากจารึก คือ ประกาศซึ่งผู้สร้างต้องเป็นบุคคลชั้นหัวหน้า ผู้นำ หรือผู้ปกครองที่มีฐานะสูง มีเงิน มีกำลังอำนาจ จึงจะสามารถสร้างจารึกขึ้นได้ โดยมีความประสงค์ที่จะบอกเรื่องราวกิจกรรม หรือการกระทำของตนให้คนในอำนาจปกครอง หรือ

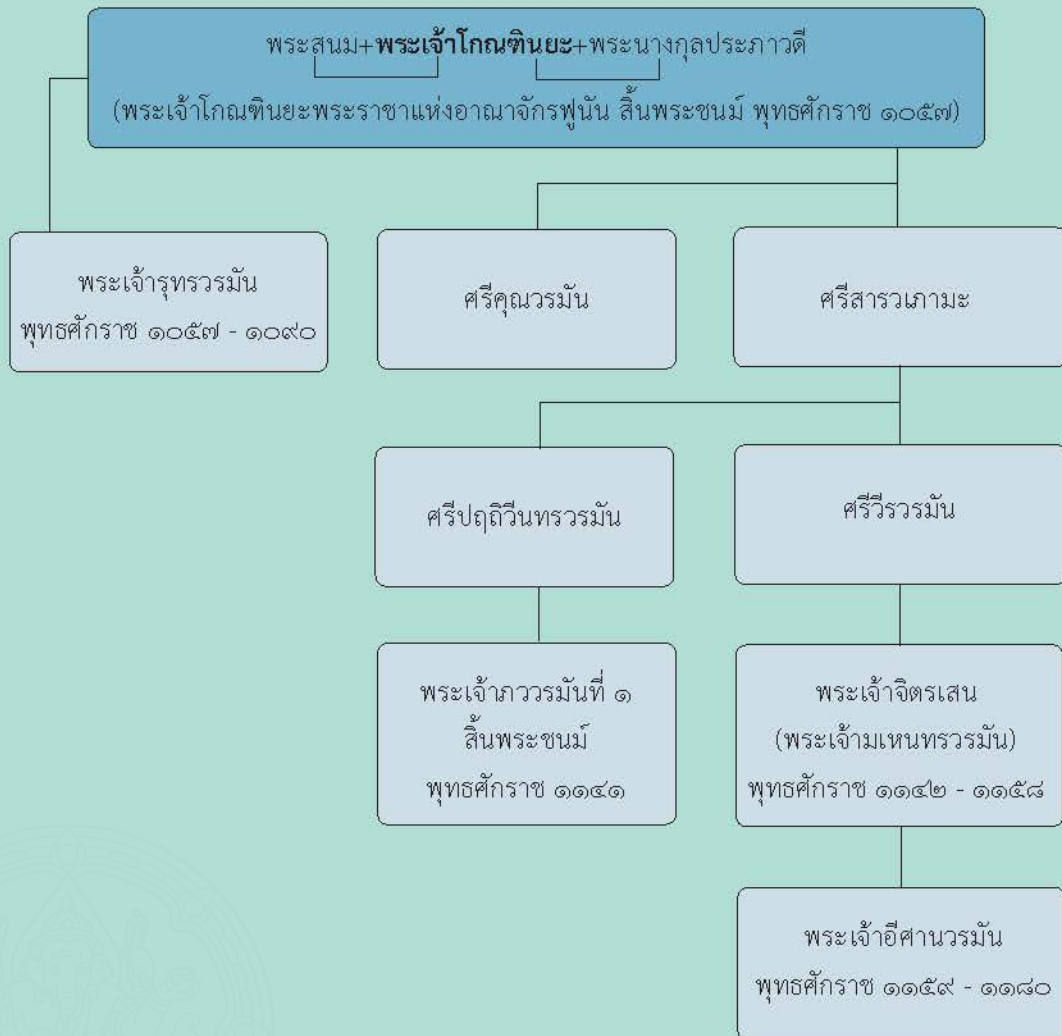
* ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณ ข้าราชการบำนาญ กรมศิลปากร

กลุ่มชนในสังคมรอบ ๆ ปริณพทเหล่านั้น ได้ทราบรับรู้ โดยไม่มีเจตนาที่จะจารึกไว้อ่านเอง ด้วยเหตุนี้จารึกจึงเป็นหลักฐานที่บ่งบอกว่าบรรพชนในอดีตแต่ละท้องถิ่น แห่งยุคสมัยต่าง ๆ นั้น มีประวัติความเป็นมาอย่างไร ดำเนินชีวิต รู้และเข้าใจชีวิตเพื่ออยู่ในโลกนี้ด้วยวิธีการใด จึงสามารถรักษาสถานภาพของอารยธรรมแห่งสังคม ให้ดำรงอยู่ พัฒนา และยังถ่ายทอดให้เกิดผลประโยชน์ เป็นมรดกสืบมาได้จนถึงปัจจุบัน

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ระบุไว้ชัดเจนว่า พื้นที่บริเวณภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

ในปัจจุบันเคยเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนในอดีตสมัย ซึ่งมีได้รวมเป็นบ้านเมืองเดียวกันเหมือนในทุกวันนี้ หากแต่แยกออกเป็นหลายกลุ่ม หลายอาณาจักร โดยเฉพาะที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี้ คือ บริเวณภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ จารึกที่พบในภูมิภาคแห่งนี้ เก่าที่สุดสร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ และยังมีอีกจำนวนมากที่สร้างขึ้นในยุคหลัง ๆ ต่อมา จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ หลักฐานเหล่านั้นแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของอารยธรรมที่มีพัฒนาการ เจริญขึ้น ดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลง และเสื่อมสลายลง

ราชวงศ์ของพระเจ้าจิตรเสน (พระเจ้ามเหศวรมัน)^๑

^๑ สันนิษฐานจากข้อความในจารึก

จะเห็นได้ว่าในแต่ละช่วงสมัยที่แปรเปลี่ยนไปนั้น ได้ทิ้งร่องรอยอันเป็นมรดกวัฒนธรรมของสังคมแต่ละกลุ่ม ซึ่งประจำอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ แห่งภูมิภาคไว้ไม่น้อย

กลุ่มจารีกที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เก่าที่สุดเป็นจารีกรุ่นแรกของประเทศไทยใช้อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ เนื้อหาในจารีกเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งบอกให้รู้ว่าภูมิภาคแห่งนี้เคยเป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก มีอารยธรรมสูงส่ง มีวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับลัทธิความเชื่อและลัทธิศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ศาสนาทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สลับซับซ้อน ข้อความในจารีกยังเป็นหลักฐานที่บอกให้รู้ว่าบริเวณดังกล่าวนั้นแต่เดิมเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวกัมพู ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ตั้งหลักแหล่งกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของหลายประเทศที่แม่น้ำโขงไหลผ่าน ปัจจุบันคือ บางส่วนของประเทศกัมพูชาตอนเหนือ ต่อเนื่องกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และประเทศไทยซึ่งได้เข้าไปในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณจังหวัดต่าง ๆ ที่มีลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขง อาทิ แม่น้ำมูล แม่น้ำชี เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ชาวกัมพูที่กล่าวถึงนี้มีอารยธรรมและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง อาจจะเคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรพูนันจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ครั้งนั้นมีชาวกัมพูคนหนึ่ง เป็นผู้เก่งกล้าสามารถมากตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้น ทราบนามภายหลังว่า พระเจ้าศรุตวรมัน ได้รวบรวมชาวกัมพูก่อตั้งอาณาจักรขึ้นเป็นอาณาจักรเล็ก ๆ (คือ กัมพูประเทศ) แยกตัวเป็นอิสระจากอาณาจักรพูนัน มีศูนย์กลางของอาณาจักรอยู่บริเวณซึ่งปัจจุบัน คือ เมืองนครจำปาศักดิ์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ต่อมาเมื่อพระเจ้าศรุตวรมันสิ้นพระชนม์โอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าเศรษฐวรมันครองราชย์แทน พระองค์ได้สร้างเมืองเศรษฐปุระขึ้นเป็นราชธานี ปัจจุบันเมืองเศรษฐปุระเป็นตำบลอยู่ในเขตเมืองนครจำปาศักดิ์

ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นช่วงเวลา ที่ราชบัลลังก์ของอาณาจักรพูนันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ขณะนั้นพระเจ้าโกณฑินยะผู้ครองอาณาจักรสิ้นพระชนม์ พระเจ้ารุทรวรมัน เป็นโอรสที่ประสูติจากพระสนมได้ราชสมบัติ พระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาซึ่งต่างจากพระญาติอื่น ๆ ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสวณิกาย อาจจะเป็นด้วยเหตุทั้งสองประการนี้เองที่ทำให้พระเจ้ารุทรวรมันอยู่ในราชบัลลังก์ท่ามกลางความไม่พอใจของพระญาติผู้เป็นทายาทโดยชอบธรรม และนับถือศาสนาแตกต่างกัน เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ลง อาณาจักรพูนันจึงเริ่มเสื่อมสลาย พระราชวงศ์ที่คิดว่าตนน่าจะเป็นทายาทอันถูกต้องโดยชอบ ต่างก็พยายามช่วงชิงราชสมบัติกลับคืน เกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง ครั้งนั้นพระนัดดาของพระเจ้ารุทรวรมันสองพระองค์ คือ พระเจ้ากาวรมันที่ ๑ กับพระเจ้าจิตรเสนซึ่งมีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระเจ้ากาวรมันที่ ๑ ทั้งสองพระองค์ ทรงเลื่อมใสศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสวณิกายได้ร่วมมือร่วมกำลังกันช่วยปกป้องราชบัลลังก์ ยกกองทัพปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในอาณาจักรและนอกอาณาจักรจนสงบราบคาบ

ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ มีหลักฐานว่า พระเจ้ากาวรมันที่ ๑ ทรงมีชัยชนะในการสงครามได้เป็นกษัตริย์ แต่พระองค์ไม่รับที่จะครองเมืองอยู่ในอาณาจักรพูนัน พระเจ้ากาวรมันที่ ๑ พร้อมด้วยพระเจ้าจิตรเสนได้รวมกำลังพร้อมใจกันยกกองทัพออกจากอาณาจักรพูนัน เดินทางขึ้นเหนือไปตามแม่น้ำโขง ปราบปรามเมืองต่าง ๆ ตลอดทางมาจนถึงเมืองเศรษฐปุระซึ่งขณะนั้นเพิ่งจะตั้งตัวเป็นอิสระได้ไม่นาน พระเจ้ากาวรมันที่ ๑ ยึดเมืองเศรษฐปุระได้ด้วยวิธีการอันละมุนละม่อม เนื่องจากผู้ครองเศรษฐปุระในขณะนั้น คือ พระนางกัมพูราชลักษมีเจ้าหญิงผู้สืบเชื้อสายมาแต่พระมารดาของพระเจ้าเศรษฐวรมัน กษัตริย์แห่งเศรษฐปุระ ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปไม่นาน เมื่อพระเจ้ากาวรมันที่ ๑ ได้อภิเษกกับ

พระนางกัมพูชาราชลักษณ์ พระนางยกราชสมบัติให้แก่ พระสวามี พระเจ้าภวรวรมันที่ ๑ จึงได้เป็นกษัตริย์แห่ง เศรษฐปุระ และสร้างเมืองภวปุระขึ้นเป็นราชธานีแห่ง แรกของอาณาจักรเจนละซึ่งพระองค์ได้เป็นปฐม กษัตริย์ (ปัจจุบันภวปุระอยู่บนฝั่งด้านทิศเหนือของ ทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชา ห่างจากเมืองกำพงธม ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๓๐ กิโลเมตร)

ในประเทศไทยพบจารึกของพระเจ้าภวรวรมัน ที่ ๑ เพียงหลักเดียว คือ จารึกบ้านวังไผ่ พบที่อำเภอ วิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ ความในจารึกกล่าวว่า *พระเจ้าภวรวรมันที่ ๑ เป็นโอรสของพระเจ้า ปฤถิวินทรวรมัน ทรงเป็นพระนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิ แห่งอาณาจักรพุนัน ซึ่งหมายถึงพระเจ้าโกณฑินยะ หรือพระเจ้ารุทรวรมัน พระองค์ได้โปรดให้สร้างจารึกนี้ ในโอกาสที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ*

ส่วนจารึกของพระเจ้าจิตรเสนนั้นปัจจุบันพบ ในประเทศไทย ๑๕ หลัก บางหลักกล่าวถึงพระราช ประวัตินี้ของพระองค์โดยย่อว่า พระเจ้าจิตรเสน เป็นโอรสของพระเจ้าวีรวรมัน เป็นนัดดาของพระเจ้า สารวณามะ โดยอิสริยศักดิ์ทรงเป็นอนุชาของพระเจ้า ภวรวรมันที่ ๑ แต่ทรงมีพระชนมายุมากกว่า จึงนับเป็น พระเชษฐาของพระเจ้าภวรวรมันที่ ๑ กับยังมีหลักฐาน ปรากฏในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซุ่ยประมาณ พุทธศักราช ๑๑๓๒ - ๑๑๖๑ บันทึกไว้ว่า พระเจ้า จิตรเสนพระองค์นี้ น่าจะได้เผชิญศึกสงครามควบคู่กับ พระเชษฐาของพระองค์ คือ พระเจ้าภวรวรมันที่ ๑ เจ้าชายทั้งสองทรงเป็นนักรบผู้กล้ากล้า ได้ร่วมแรง ร่วมใจก่อตั้งอาณาจักรเจนละขึ้น เป็นอิสระจาก อาณาจักรพุนัน และยังคงกล่าวอีกว่า ในพุทธศักราช ๑๑๔๑ พระเจ้าภวรวรมันที่ ๑ ยังคงอยู่ในราชสมบัติ ระหว่าง กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ นี้เอง ทั้งสองพระองค์ได้ขยาย อาณาจักรทางทิศเหนือออกไปตลอดแนวแม่น้ำโขง จนถึงปากแม่น้ำมูล และขยายตามลำแม่น้ำมูลเข้าไป ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ปัจจุบัน ขณะเดียวกันก็ขยายอาณาเขตไปทางใต้

ตามลำแม่น้ำโขงลงไปจนถึงเมืองกระแจะ ส่วนทาง ตะวันตกก็รุกต่อไปจนพื้นที่ทะเลสาบเขมร การขยาย อาณาเขตของอาณาจักรเจนละในช่วงหลังนี้จะเป็น ผลงานของพระเจ้าจิตรเสนแต่เพียงพระองค์เดียว ดังความในศิลาจารึกที่บันทึกประกาศชัยชนะเหล่านี้ไว้ ซึ่งอาจหมายความว่า พระเจ้าจิตรเสนคงทำหน้าที่ รับผิดชอบในด้านการทหารจนได้ชัยชนะการสงคราม ทุกแห่ง และทุกครั้งที่ทรงมีชัยชนะ ก็จะสร้าง ศาสนสถานขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะของพระองค์ หรืออาจมีความหมายว่า พระเจ้าจิตรเสน เมื่อได้ ราชภิเษกแล้ว จึงนำกองทัพเดินทัพปราบปราม ชาวกัมพูประเทศจนได้ชัยชนะการสงครามทุกแห่ง

ประมาณพุทธศักราช ๑๑๔๒ - ๑๑๔๘ พระเจ้า จิตรเสนได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระเจ้า ภวรวรมันที่ ๑ แต่ไม่มีหลักฐานว่าครองราชย์เมื่อใด ทราบแต่ว่าทรงครองราชย์ถึงพุทธศักราช ๑๑๔๘ และ เมื่อพระองค์เป็นกษัตริย์แล้วได้เฉลิมพระนามใหม่ว่า พระเจ้ามเหศวรมัน ในโอกาสที่เฉลิมฉลองการ อภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละนั้น ก็ได้โปรด ให้สร้างศิลาจารึกประกาศเกียรติคุณของพระองค์ไว้ ณ สถานที่ทุกแห่งซึ่งพระองค์ทรงกรีธาทัพมาถึง และ ประสบชัยชนะในการสงคราม กับได้สร้างศาสนสถาน พร้อมด้วยสิ่งสาธารณูปโภค พระราชทานแก่ประชาชน ในท้องถิ่นนั้น ๆ สังเกตได้ว่า จารึกที่โปรดให้สร้างขึ้น มิใช่เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะของพระองค์เพียง ประการเดียว ยังแสดงให้เห็นร่องรอยความเจริญ รุ่งเรือง และขอบเขตของอาณาจักรเจนละในระหว่าง พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของ พระองค์อีกด้วย

จารึกของพระเจ้าจิตรเสนซึ่งพระองค์โปรด ให้สร้างขึ้นไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ปัจจุบันพบในประเทศไทย กัมพูชา ๒ หลัก คือ จารึกพบที่เมืองกระแจะ หลักหนึ่ง และจารึกจรวายอัมพิล (Cruoy Amphil) อีกหลักหนึ่ง ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวพบ ๓ หลัก ที่วัดหลวง (เก่า) อำเภอปากเซ แขวงจำปาศักดิ์ ๒ หลัก

และที่ภูเขครุริมฝั่งแม่น้ำโขง ๑ หลัก ส่วนในประเทศไทย ปัจจุบันพบ ๑๔ หลัก กับที่บ่อน้ำอีก ๑ แห่ง จึงนับรวมเป็น ๑๕ หลัก ได้แก่ ที่จังหวัดอุบลราชธานี ๕ หลัก จังหวัดสุรินทร์ ๑ หลัก จังหวัดบุรีรัมย์ ๔ หลัก จังหวัดนครราชสีมา ๑ หลัก จังหวัดขอนแก่น ๑ หลัก จังหวัดร้อยเอ็ด ๒ หลัก และจังหวัดสระแก้ว ๑ หลัก จะเห็นได้ว่าจารึกทั้ง ๑๕ หลัก พบอยู่ในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ ครอบคลุมตลอดลำแม่น้ำมูล และแม่น้ำชี ซึ่งเป็นดินแดนที่ต่อเนื่องมาจากราชธานี เศรษฐปุระ

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี เป็นแม่น้ำสายหลักของภูมิภาค ไหลคู่กัน จากทิศตะวันออกไปสู่ทิศตะวันตก ผ่านเข้าสู่ส่วนกลางของพื้นที่ ขนานกับเทือกเขาพนมดงรัก แล้วแยกเป็นแม่น้ำสายย่อย กระจายผ่านไปตามท้องที่จังหวัดต่าง ๆ เมื่อพระเจ้าจิตรเสนเดินทัพเข้าสู่แม่น้ำมูลนั้น คงจะได้ใช้เส้นทางตามลำแม่น้ำมูล แล้วน่าจะแยกไปตามแม่น้ำสายย่อย มีแม่น้ำโดมที่จังหวัดอุบลราชธานี หรืออาจแยกจากแม่น้ำมูลไปสู่ลำมาศ หรือลำปลายมาศ ผ่านจังหวัดสุรินทร์ ไปที่จังหวัดบุรีรัมย์ หรือเปลี่ยนไปสู่ลำน้ำเสียวที่จังหวัดร้อยเอ็ด แยกไปทางลำแม่น้ำชี จังหวัดขอนแก่น และบางที่อาจเลยเข้าไปถึงลุ่มแม่น้ำป่าสักที่จังหวัดเพชรบูรณ์ กับไปตามทิวเขาพนมดงรักต่อทิวเขาบรรทัดที่อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว และก็อาจจะมีการประสงค์ข้ามเขาต่อไปจนถึงทะเลที่จังหวัดจันทบุรีอีกด้วย

พิจารณาจากตำแหน่งที่พบจารึกพระเจ้าจิตรเสนตลอดแนวแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่จารึกเหล่านั้นอยู่กับสถานที่ซึ่งเป็นพื้นภูมิสภาพตามธรรมชาติ เช่น ภูเขา ถ้ำ คูหา หรือหลืบหิน อยู่ระหว่างหน้าผา บนตลิ่งที่สูงริมฝั่งแม่น้ำซึ่งมีชัยภูมิตามผังภูมิของลัทธิศาสนาพราหมณ์ไศวนิกาย บางครั้งอาจมีการตกแต่งเพิ่มเติมพื้นที่บางส่วนให้มีลักษณะสภาพเป็นเทวาลัยอันศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระเจ้าจิตรเสนมีความเชื่อตามความเชื่อ

พระศิวะเทพเจ้าอันสูงสุดของลัทธิไศวนิกาย มีที่สถิตอยู่บนภูเขา ผนวกกับช่วงเวลานั้น พระเจ้าจิตรเสนอยู่ในระหว่างกรีธาทัพขยายพระราชอำนาจ และพระราชอาณาเขตของอาณาจักรต้องผจญศึกสงครามตลอดเวลา ทำให้ไม่มีเวลามากพอที่จะสร้างศาสนสถานเป็นอาคารเอกเทศ ดังนั้น ในช่วงต้นรัชกาลจึงใช้สถานที่ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติกำหนดเป็นศาสนสถาน จนถึงช่วงปลายรัชกาล จึงเริ่มมีเวลามากพอที่จะสร้างศาสนสถานเป็นเอกเทศขึ้น

กลุ่มจารึกของพระเจ้าจิตรเสนมามีรูปแบบ ๓ ลักษณะ คือ เป็นจารึกอยู่ที่ผนังถ้ำอย่างหนึ่ง เช่น จารึกถ้ำเปิดทอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นจารึกที่ขอบฐานรูปเคารพอย่างหนึ่ง เช่น จารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน จังหวัดร้อยเอ็ด และเป็นหลักจารึกลอยตัวรูปใบเสมา หรือทรงกลีบบัวอีกอย่างหนึ่ง เช่น จารึกปากน้ำมูล ๑ และ ๒ เป็นต้น จารึกทุกหลักสร้างขึ้นระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต เนื้อหาในจารึกแต่ละหลักเกือบจะเหมือนกันทั้งหมด โดยกล่าวถึงพระราชประสงค์ที่พระเจ้าจิตรเสนโปรดให้สร้างจารึกขึ้นไว้ โดยเฉพาะข้อความตอนต้น จะกล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าจิตรเสน ความว่า “พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดทรงพระนามว่า พระเจ้าจิตรเสน เป็นโอรสของพระเจ้าวิธรรมัน เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าสารวเกามะ และแม่โดยศักดิ์จะเป็นพระอนุชาของพระเจ้ากาวรมันที่ ๑ แต่เพราะมีพระชนมายุมากกว่า จึงนับเป็นพระเชษฐา พระองค์มีพระนามปรากฏในด้านคุณธรรมแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อได้อภิเษกเป็นกษัตริย์แล้ว ได้เฉลิมพระนามใหม่ว่า พระเจ้ามหันทรวิธรรมัน” ส่วนข้อความตอนต่อไป จะมีรายละเอียดแตกต่างกัน ซึ่งมักจะระบุข้อความที่แสดงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ พร้อมกับพระราชประสงค์ที่ทรงสร้างสิ่งต่าง ๆ ไว้เมื่อทรงได้ชัยชนะเหนือชาวกัมพูประเทศแล้ว กลุ่มจารึกที่ขอบฐานรูปเคารพมักจะระบุว่า สร้างรูปโคอันเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะ ส่วนหลักจารึกรูป

จารึกถ้ำเปิดทองด้านใน (ปร.๓)

จารึกถ้ำเปิดทองด้านนอก (ปร.๔)

ใบเสมาหรือทรงกลีบบัว ก็จะระบุว่า สร้างพระศิวลึงค์ อันเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะเช่นเดียวกัน ประดิษฐานไว้กับศาสนสถานนั้น ๆ เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ กบให้ขุดบ่อน้ำอันเป็นสิ่งสาธารณูปโภคไว้ให้แก่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ใช้ประโยชน์

จารึกของพระเจ้าจิตรเสนเก้าที่สุดน่าจะสร้างขึ้นในระหว่างรัชกาลพระเจ้าภวรมันที่ ๑ จัดเป็นจารึกรุ่นแรกในรัชกาลของพระองค์ คือ กลุ่มจารึกที่ผนังถ้ำเปิดทอง ถ้ำนี้อยู่ในเทือกเขาเตี้ย ๆ ริมฝั่งน้ำลำปลายมาศ ปัจจุบันกำหนดเป็นพื้นที่ด้านทิศตะวันตกของบ้านหินโดนใหญ่ ตำบลประคำ อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ บริเวณถ้ำมีรอยน้ำเซาะทำให้หินขาดเป็นตอน ๆ มีรูปคล้ายเรือโปะบ้าง เรือกลไฟบ้าง ส่วนที่เป็นถ้ำ มีลักษณะเหมือนเพิง มีคูหาลึกเข้าไปเล็กน้อย ชาวบ้านเล่าว่า เดิมภายในถ้ำมีเสาศิลาค้ำเพดานถ้ำอยู่ด้วย แต่ปัจจุบันเสาหายไปแล้วเหลือแต่หลุมเสา แสดงว่าเมื่อแรกสร้างน่าจะได้มีการตกแต่งบางส่วนของถ้ำซึ่งมีสภาพตามธรรมชาติให้มีลักษณะเป็นสถานที่ใช้งานได้ตามผังภูมิของเทวสถาน

เพื่อประดิษฐานรูปเคารพซึ่งถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จารึกที่ผนังถ้ำมี ๓ จุด บริเวณที่มีอักษรจารึกทำเป็นรอยขูดผิวหน้าของหินหน้าผาหรือผนังถ้ำให้ลึกลงไปประมาณ ๕ มิลลิเมตร ถากให้พื้นผิวผนังเรียบเป็นหน้ากระดาน ทำพื้นที่ให้เป็นกรอบกว้างยาวกว่าแนวเส้นบรรทัดอักษรข้อความจารึกเล็กน้อย จารึกจุดแรกปรากฏอยู่บริเวณผนังถ้ำด้านนอก เรียกชื่อว่า จารึกถ้ำเปิดทองด้านนอก (ปร.๔) อีกจุดหนึ่งอยู่ภายในถ้ำ เรียกชื่อว่า จารึกถ้ำเปิดทองด้านใน (ปร.๓) และอีกส่วนหนึ่งของผนังถ้ำเป็นจุดที่ ๓ เรียกชื่อว่า จารึกผนังถ้ำเปิดทอง (ปร.๕)

เนื่องจากถ้ำน้ำที่ไหลผ่านถ้ำเปิดทองมีระดับน้ำสูงมาก บางครั้งท่วมขึ้นไปถึงเพดานคูหาของถ้ำ ทำให้อักษรจารึกจมน้ำอยู่นาน บางปีในฤดูแล้ง น้ำในถ้ำน้ำนั้นมันน้อย ระดับน้ำลดต่ำลงมาก อักษรจารึกก็จะโผล่พ้นน้ำได้คราวหนึ่งเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ แต่เหตุการณ์เช่นนี้มีไม่บ่อยครั้ง สภาพดังกล่าวทำให้อักษรจารึกลบเลือนไปมาก ข้อความในจารึกจึงอ่านได้เพียงบางตัวเท่าที่ทอสมุดแห่งชาติมีสำเนาจารึกอยู่ในปัจจุบัน

จารึกถ้ำเปิดทองด้านนอก (บร.๔) กล่าวถึง “พระเจ้าจิตรเสนพระองค์นั้น (ว่าทรง) เกียรติอันยิ่งใหญ่ของพระราชผู้ครองแผ่นดิน” ข้อความในจารึกนี้น่าจะมีเจตนาที่จะแสดงพระราชอำนาจและเกียรติคุณอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าจิตรเสนเพื่อให้ชาวกัมพูหรือประชาชนในท้องถิ่นเคารพยำเกรงและยอมรับความเป็นกษัตริย์ของพระองค์อย่างเต็มใจ

จารึกถ้ำเปิดทองด้านใน (บร.๓) จารึกนี้มีข้อความเหมือนกับจารึกพบที่เมืองกระแจะ ในประเทศกัมพูชา และแม้แต่อักษรภาษาจะเหมือนกัน โดยกล่าวว่า “ด้วยความรักดีอย่างแน่วแน่ต่อพระมารดาและพระบิดา (พระองค์) ได้ทำตามคำสั่ง ให้ประดิษฐานพระผู้เป็นเจ้าของ เป็นที่เคารพบูชา” ข้อความในจารึกนี้เป็นการเจาะจงว่าสร้างถวายเป็นการแสดงความกตัญญูต่อพระมารดาและพระบิดา ดังได้จำลองอักษรจารึก คำจารึก และคำแปลไว้ดังต่อไปนี้

จำลองอักษรจารึกถ้ำเปิดทองด้านใน

សត្វសកធនកេស្ត្រ ដូកឯត្រាព្រៃគ្នា
ស្វាឯ. វ្រិច្ចី ————— ទិតា . ធម៌

คำจารึก

- ๑. ภกตยาภคตศรมเก รมมาตาปิตเรารนชญยา
- ๒. สถาปี . ญจิตริ _____ ติศา . วม

คำแปล

ด้วยความรักดีอย่างแน่วแน่ ต่อพระมารดาและพระบิดา
 _____ ได้ทำตามคำสั่ง _____ ให้ประดิษฐานพระผู้เป็นเจ้าของ
 _____ เป็นที่เคารพบูชา

จารึกผนังถ้ำเปิดทอง (บร.๕) อักษรในจารึกนี้ลบเลือนมากอ่านได้เพียงนามของพระเจ้าจิตรเสน ส่วนข้อความอื่นอ่านไม่ได้

จารึกฐานรูปเคารพ
แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน (รอ.๒)
ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

จารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน (รอ.๖)

จารึกที่บ่อน้ำแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน (รอ.๗)

จารึกของพระเจ้าจิตรเสนที่น่าจะเป็นจารึกรุ่นแรกสร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์อีก ๒ ขึ้น คือ จารึกพบที่แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน เขตอำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ขึ้นหนึ่งรูปลักษณะเป็นฐานศิลาทรงสี่เหลี่ยมประดิษฐานรูปโค ซึ่งเป็นรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะ ขุดพบในแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน ริมฝั่งแม่น้ำเสียว ลึกจากผิวดินประมาณ ๕๐ เซนติเมตร มีอักษรจารึกปรากฏอยู่ที่ขอบฐาน ๔ บรรทัด ให้ชื่อว่า จารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน (รอ.๖) ข้อความในจารึกตอนต้น มีเนื้อหากล่าวถึงพระประวัติของพระองค์ว่าเป็นโอรสของพระเจ้าวีรวรมัน เป็นนัดดาของพระเจ้าสารวเลาะห์ แม้โดยศักดิ์จะเป็นอนุชา แต่มีพระชนมายุมากกว่าจึงเป็นเชษฐาของพระเจ้ากวรรณที่ ๑ และเมื่อพระองค์ได้เป็นกษัตริย์แล้วได้เฉลิมพระนามใหม่ว่า พระเจ้ามเหศวรธรรมัน

ความตอนท้ายของจารึกจะบอกว่า หลังจากที่พระองค์ได้ชัยชนะอย่างสมบูรณ์แล้ว ได้สร้างรูปโคเป็นธงชัยไว้ด้วยศิลาเป็นรูปเคารพแสดงความภักดีต่อพระศิวะ (ผู้มีนามว่า วฤชวรัช) ให้เป็นที่สักการะ กับได้สร้างบ่อน้ำไว้ด้วยความรู้อันสูงสุด เพื่อขจัดความแห้งแล้งที่มีมาแต่โบราณกาลให้หมดสิ้นไป

ในบริเวณที่พบจารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงินมีบ่อน้ำอยู่ห่างจากจุดที่พบจารึกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ ๒๐ เมตร เป็นบ่อน้ำจืด ขุดลึกลงไปใต้ดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างด้านละ ๒.๕๐ เมตร ลึกประมาณ ๖ เมตรเศษ ผนังรอบบ่อกรุด้วยหินทรายสีเหลืองเรียงเป็นแนวเรียบลงไปถึงก้นบ่อ เฉพาะด้านทิศตะวันตกมีหินยื่นออกมาประมาณ ๔๕ เซนติเมตร เรียงเว้นเป็นระยะ ๆ ในแนวเฉียงจากทิศใต้ไปทิศเหนือ จากปากบ่อลงไปถึงก้นบ่อ

ทำเป็นชั้นบันไดสำหรับเดินลงไปยังก้นบ่อ นับว่าเป็นบ่อน้ำที่มีความมั่งคั่งคงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์เป็นส่วนใหญ่ และก็น่าจะยังคงอยู่ในลักษณะเดิมตั้งแต่แรกสร้าง ปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่และปริมณฑลใกล้เคียงยังมีความเชื่อกันว่า เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

นอกจากนี้ยังได้พบว่า หินกรุ่นนี้ฝังรอบบ่อน้ำ มีอักษรจารึกทั้งตอนบนใกล้ปากบ่อ และตอนล่างใกล้ก้นบ่อ อักษรจารึกที่กล่าวถึงนี้เป็นอักษรตัวเดียวจารึกอยู่บนหิน ๔ ก้อน ก้อนละ ๑ ตัว หากนับจากผนังด้านทิศตะวันตกมีอักษร ป อยู่ริมตะวันออก หินชั้นที่ ๔ นับจากปากบ่อลงไป ด้านทิศเหนือมีอักษร ล อยู่ที่ก้นบ่อ

หินก้อนที่ ๓ นับจากข้างล่างขึ้นมาด้านทิศตะวันออก มีร่องรอยขอบบ่อถูกรื้อทำลาย ทำให้หินก้อนที่มีอักษรจารึกหลุดออกไปจากที่อยู่เดิมห่างจากขอบบ่อไปประมาณ ๑ เมตร พบหินมีอักษรจารึก ย ด้านทิศใต้ อักษรจารึกอยู่ที่หินกรุ่นก้นบ่อ ก้อนที่ ๓ นับจากข้างล่างขึ้นมา มีอักษรจารึก ช

อักษรจารึกทั้ง ๔ ตัวที่หินกรุ่นนี้ฝังรอบบ่อน้ำ เป็นหลักฐานจารึกของพระเจ้าจิตรเสน อีกชั้นหนึ่งจารึกด้วยอักษรปัลลวะร่วมสมัยกับรูปอักษรในจารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีตอนชุมเงิน อักษรแต่ละตัวมีความหมายในภาษาสันสกฤต ดังนี้ คือ

ทิศตะวันออกพระลักษมี

ล	ย
ป	ช

ทิศเหนือพระศิวะ

ทิศใต้พระวิษณุ

ทิศตะวันตกพระนางปารพตี

๒

อักษร ป หมายถึง พระนางปารพตี หรือพระอุมา ชายาของพระศิวะ

๑

อักษร ล หมายถึง พระศิวะ หรือพระอิศวร

๓

อักษร ย หมายถึง พระนางลักษมี ชายาของพระวิษณุ

๔

อักษร ช หมายถึง พระวิษณุ หรือพระนารายณ์

อนึ่ง หากนำอักษรจารึกนามเทพเจ้าสำคัญในลัทธิศาสนาพราหมณ์ทั้ง ๔ มาเรียงต่อกัน จากทิศตะวันตกไปทิศเหนือ และทิศตะวันออกไปทิศใต้จะได้อักษร ๒ คู่ คือ พล, ยช ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายในภาษาสันสกฤต คือ พล หมายถึง เคลื่อนไป ไป เเดิน ยช หมายถึง การบูชา บวงสรวง ไห้ ส่วงเวย

อนึ่ง ถ้านำอักษร ๒ คู่นี้มาเรียงย้อนกลับเป็นชย, ลป ก็จะได้ความหมายในภาษาสันสกฤต คือ ชย หมายถึง ชัยชนะ ความมีชัย และ ลป หมายถึง พุดช้ำ ๆ กล่าว พุด

เมื่อนำคำทั้ง ๒ ชุดมาเรียงต่อกัน คือ พล ชยชย ลป จะได้อักษร ๘ ตัว ลักษณะเหมือนเป็นหัวใจพระคาถา หรือบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า อีกทั้งจำนวน ๘ ตัว ก็เป็นสัญลักษณ์แห่งมงคลตามคติความเชื่อในลัทธิศาสนาพราหมณ์อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นประโยคตามหลักไวยากรณ์ในภาษาสันสกฤต แต่ก็อาจแปลสรุปเอาความได้ว่า หมายถึง การสวดภาวนาบูชายังให้การไปนั้นประสบชัยชนะ

อีกประการหนึ่งอักษรทั้ง ๘ ตัว ที่นำมาเรียงต่อกันล้วนเป็นอักษรชื่อของเทพเจ้าสำคัญในศาสนาพราหมณ์ซึ่งหากนำชื่อเทพเจ้ามากล่าวซ้ำ ๆ ก็จะมีลักษณะเป็นบทสรรเสริญเทพเจ้า หรือคำกล่าวบูชาเทพเจ้า เพราะตามคติศาสนาพราหมณ์ระบุนว่าการออกนามเทพเจ้าซ้ำ ๆ กัน ร้อยครั้ง พันครั้ง หรือตลอดวัน ตลอดคืน เทพเจ้าจะพอพระทัย และโปรดประทานพรให้ได้ในทุกสิ่งที่ยปรารถนา นอกจากนี้ความหมายของคำศัพท์ทุกคำก็ล้วนมีความหมายในทางมงคลบ่งบอกถึงการประกอบพิธีบูชาและสวดภาวนาบูชาซ้ำ ๆ อย่างต่อเนื่อง จักยังให้การไปหรือการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ประสบชัยชนะและความสำเร็จทั้งปวง

การที่อักษรทั้งสี่ หรืออาจกล่าวได้ว่านามของเทพเจ้าทั้งสี่จารึกลงบนแผ่นศิลา ประดิษฐานไว้รอบบ่อน้ำ น่าจะเป็นการเพิ่มคุณลักษณะของบ่อน้ำแห่งนี้ เทียบเท่ากับมีเทพเจ้าทั้งสี่สถิตประจำอยู่รอบ

สม่าเสมอ ยังให้บังเกิดเทวบารมี ส่งพลังให้บ่อน้ำแห่งนี้มีความสำคัญ เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนั้นอักษรนามเทพเจ้าทั้งสี่ยังเป็นอักษรที่ประกอบเป็นบทมนต์หรือบทสรรเสริญเทพเจ้าอันเป็นมงคลยิ่ง จึงมีคุณลักษณะที่ส่งเสริมให้มีความศักดิ์สิทธิ์เพิ่มพูนขึ้นอีก กับยังส่งพลังให้น้ำในบ่อเป็นน้ำมงคล เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย

ความศักดิ์สิทธิ์ของบ่อน้ำแห่งนี้ น่าจะได้มีการสืบทอดความเชื่อกันตลอดมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ จวบจนถึงปัจจุบัน อย่างเข้าพุทธศตวรรษที่ ๒๖ แล้ว ยังพบว่าชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงและประชาชนทั่วไปในจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือปัจจุบัน ก็ยังมีความเชื่อว่าบ่อน้ำแห่งนี้ เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงอาจกล่าวได้ว่าความศักดิ์สิทธิ์ของบ่อน้ำแห่งนี้ ยั่งยืนยาวนานมากกว่า ๑,๔๐๐ ปีมาแล้ว

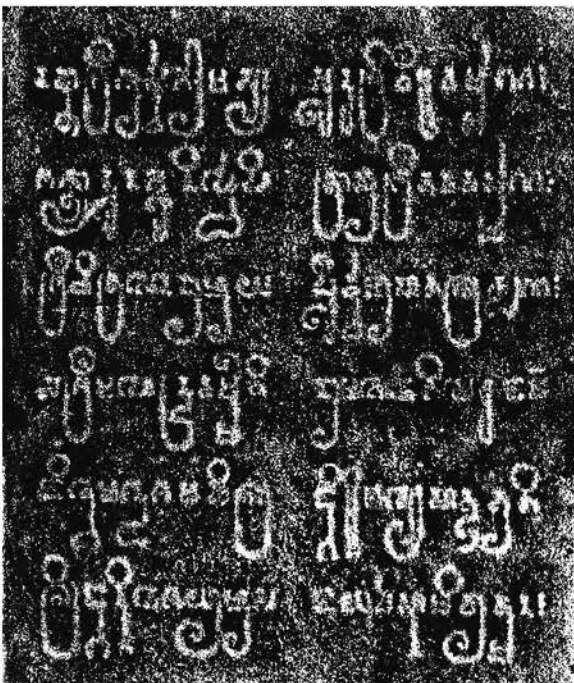
จารึกศาลหลักเมืองสุรินทร์ (สร.๓๗)

จารึกอีกชิ้นหนึ่งจัดไว้ในกลุ่มจารึกรุ่นแรกของพระเจ้าจิตรเสน เป็นจารึกพบที่ศาลหลักเมือง จังหวัดสุรินทร์ ให้ชื่อว่า จารึกศาลหลักเมืองสุรินทร์ (สร.๓๗) แต่เดิมจารึกนี้น่าจะเคยอยู่ที่วัดจุมพล ได้ชื่อตามหลักฐานเก่าของหอสมุดแห่งชาติว่า จารึกวัดจุมพล จังหวัดสุรินทร์ ต่อมาคงถูกเคลื่อนย้ายค้นหาไม่พบ จนถึงเดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๕๘ จึงพบว่า จารึกหลักนี้อยู่ที่ศาลหลักเมือง จังหวัดสุรินทร์ เจ้าหน้าที่

หอสมุดแห่งชาติจึงได้ลงทะเบียนใหม่ให้ชื่อว่า จารึกศาลหลักเมืองสุรินทร์ สภาพจารึกที่พบในปัจจุบันเนื้อศิลาหักหายไปเป็นส่วนใหญ่ เหลือเพียงเศษศิลาซึ่งเดิมคงจะเป็นฐานประติมากรรมทรงสี่เหลี่ยม อักษรจารึกคงเหลือเพียง ๒ บรรทัด เป็นอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ข้อความตรงกับจารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน เฉพาะส่วนวรรคหลังของบรรทัดที่ ๒ และ ๓

จารึกของพระเจ้าจิตรเสนจัดเป็นรุ่นที่สอง คือกลุ่มจารึกพบที่จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน ๕ ชิ้น ใช้ชื่อว่า จารึกปากน้ำมูล ๑ (อบ.๑) จารึกปากน้ำมูล ๒ (อบ.๒) จารึกวัดสุปฏิหาราม ๑ (อบ.๔) จารึกปากโดมน้อย (อบ.๒๘) และจารึกถ้ำภูหมาโน (อบ.๙) กับจารึกพระเจ้าจิตรเสนในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย (นม.๖๓)

จารึกปากน้ำมูล ๑ และ ๒ ตามหลักฐานในทะเบียนโบราณสถาน พุทธศักราช ๒๕๑๖ บันทึกไว้ว่า จารึก ๒ หลักนี้ พบที่แหล่งโบราณคดีคันเทวดา อยู่ตรงข้ามที่ว่าการตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อแรกพบจารึกทั้งสองหลักปักคู่กันจมอยู่ในดินถึงส่วนที่มีอักษรจารึกที่บริเวณริมฝั่งขวาปากน้ำมูล พิจารณาสภาพพื้นที่ได้รอบแล้วสันนิษฐานว่า น่าจะถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น และนำมาปักวางหรือทิ้งไว้ ณ ที่นั้นเป็นเวลานาน จึงได้จมดินลงไปหลายส่วน ลักษณะจารึกทั้งสองเหมือนกัน เป็นรูปเสมาหรือทรงกลีบบัว จารึกอักษรด้านเดียวมี ๖ บรรทัด และข้อความในจารึกก็เหมือนกันด้วย โดยกล่าวถึงพระประวัติของพระเจ้าจิตรเสนว่า “พระเจ้าแผ่นดินผู้มีนามว่า จิตรเสน เป็นโอรสของพระเจ้าวีรวรมัน เป็นนัดดาของพระเจ้าสรวาณามะ

จารึกปากน้ำมูล ๑ (อบ.๑)

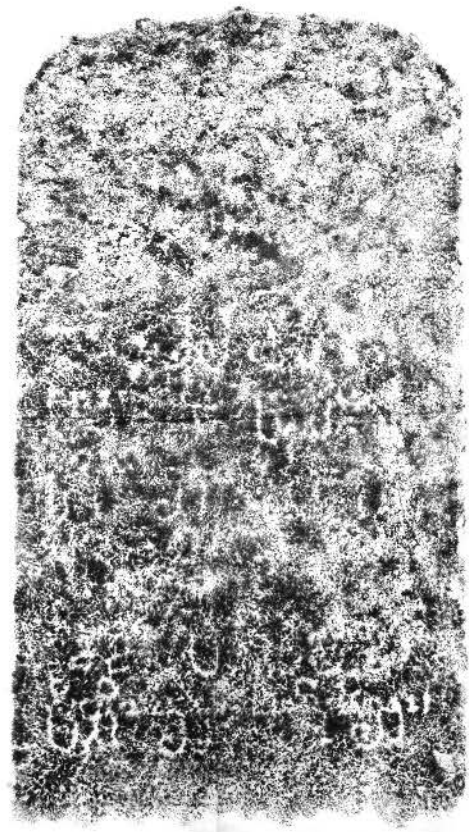
จารึกปากน้ำมูล ๒ (อบ.๒)

แม้โดยศักดิ์จะเป็นอนุชา แต่มีพระชนมายุมากกว่า จึงเป็นเชษฐาของพระเจ้าภวรวรมันที่ ๑ (พระองค์) เป็นผู้มีพระนามปรากฏในด้านคุณธรรมแต่ทรงพระเยาว์ และได้รับพระนามภายหลังการอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินว่า พระเจ้ามเหศวรธรรมัน เมื่อได้ชัยชนะประเทศกัมพูห์ทั้งปวงนี้แล้ว ได้สร้างพระศิวลึงค์อันเป็นเสมือนเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ไว้ ณ ที่นี้”

จารึกวัดสุปฏิญนาราม ๑ (อบ.๔)
ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

จารึกวัดสุปฏิญนาราม ๑ (อบ.๔) ตามประวัติเดิมบันทึกไว้ว่า พบที่บริเวณถ้ำภูหมาโน ใช้ชื่อว่า ศิลาจารึกถ้ำภูหมาโน หรือศิลาจารึกถ้ำศิลาผา หรือศิลาจารึกถ้ำปราสาทของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน ต่อมาเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติได้พบศิลาจารึกหลักนี้อยู่ที่วัดสุปฏิญนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จึงลงทะเบียนจารึกและกำหนดชื่อว่า จารึกวัดสุปฏิญนาราม ๑ อักษรจารึกมีรูปทรงเหมือนจารึกปากน้ำมูล ๑ และ ๒ คือเป็นจารึกแท่งสี่เหลี่ยมรูปเสมาหรือทรงกลีบบัว จารึกอักษรด้านเดียว มี ๖ บรรทัดและข้อความในจารึกก็เหมือนกันโดยเริ่มต้นกล่าวถึงพระประวัติส่วนพระองค์ของพระเจ้าจิตรเสน และตอนท้ายก็ระบุว่า ได้สร้างพระศิวลึงค์ไว้เป็นเสมือนเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ไว้ ณ ที่นี้

จารึกปากโดนน้อย (อบ.๒๘)

จารึกถ้ำภูหมาโน (อบ.๙)

จารึกปากโดมน้อย (อบ.๒๘) เมื่อแรกพบจารึกนี้ ปักอยู่บนเนินดินสูงในบริเวณแหล่งโบราณสถาน โดมน้อย ริมฝั่งขวาของแม่น้ำมูลตรงชัยภูมิที่เป็นจุด เชื่อมแม่น้ำโดมน้อยกับแม่น้ำมูลมาบรรจบกัน ชาวบ้าน เรียกจุดนี้ว่า แม่น้ำสองสี คือ น้ำในแม่น้ำโดมน้อยมีสี เขียวใส น้ำในแม่น้ำมูลมีสีขุ่น (เหมือนสีชาใส่นม) จาก เนินดินที่จารึกปักอยู่มีทางเป็นบันไดหินธรรมชาติเรียง เป็นแนวจากเนินดินที่จารึกปักอยู่ลงสู่แม่น้ำ เมื่อน้ำลด จะเห็นมีลานหินกว้าง ลักษณะเหมือนชานชาลาอยู่ หน้าบันได ปัจจุบันโบราณสถานอยู่ในสภาพชำรุดมาก คงเหลือเพียงเศษก้อนศิลาของกระจัดกระจายอยู่ตาม พื้นรอบ ๆ บริเวณ ส่วนบันไดมีการเทปูนต่อเป็น ชั้นบันไดลงสู่ลำน้ำ ลักษณะรูปทรงของจารึกปากโดมน้อย เหมือนกับจารึกปากน้ำมูล ๑ และ ๒ และจารึก วัดสุปฏิหาราม ๑ คือ เป็นจารึกแท่งสี่เหลี่ยมรูปเสมา หรือทรงกลีบบัว จารึกอักษรด้านเดียว มี ๖ บรรทัด และข้อความในจารึกก็เหมือนกัน โดยเริ่มต้นกล่าวถึง พระประวัติส่วนพระองค์ของพระเจ้าจิตรเสน และ ตอนท้ายก็ระบุว่าได้สร้างพระศิวลึงค์ไว้เป็นเสมือน เครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ไว้บนภูเขานี้

จารึกถ้ำภูหมาโน (อบ.๙) ถ้ำภูหมาโน เดิมเรียก ถ้ำปราสาท ปัจจุบันอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ หอ่งที่ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัด อุบลราชธานี ภูมิลานของถ้ำนี้อยู่ที่หน้าผาชันของ เทือกเขาหินทรายริมฝั่งขวาแม่น้ำมูล ด้านข้างปากถ้ำ เป็นชอกเขามีทางน้ำไหลจากตอนบนของหน้าผา

ผ่านลงไปสู่แม่น้ำมูล ลักษณะถ้ำเป็นเพิงผาธรรมชาติกว้าง มีคูหาลึกเข้าไปเป็นห้อง กับมีร่องรอยตัดแปลงผนังถ้ำ บางส่วนและเพดานให้เป็นสถานที่ใช้งานได้ตามผังภูมิ ของเทวสถาน นอกจากนั้นยังได้พบชิ้นส่วนอาคาร มีหน้าบันศิลาตกแต่งเป็นรูปกุฑู (วงโค้งมียอดแหลม) อัดจันทร์ (แผ่นหินทรายทรงโค้งครึ่งวงกลม) และ แท่นหินทรายทรงสี่เหลี่ยมลักษณะเป็นฐานรูปเคารพ ด้านข้างขอบฐานมีอักษรจารึก ๓ บรรทัด จารึกด้วย อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ตรงกลางเจาะเป็นรู สันนิษฐานว่าน่าจะใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปโค สัญลักษณ์ แทนองค์พระศิวะ เทพเจ้าสูงสุดของลัทธิศาสนา พราหมณ์ เมื่อแรกพบฐานนี้บางส่วนของฐานจมลึก อยู่ในดิน บริเวณส่วนกลางคูหาใหญ่ของถ้ำ ปัจจุบัน ได้เคลื่อนย้ายแท่นฐานมีจารึกนี้ไปเก็บรักษาไว้ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ข้อความ ในจารึกตอนต้นกล่าวถึงพระประวัติส่วนพระองค์ ของพระเจ้าจิตรเสน ส่วนตอนท้ายระบุว่าได้สร้าง รูปโคทำด้วยศิลาไว้ที่นี้ อันเป็นเสมือนความสวัสดิ์ แห่งชัยชนะของพระองค์

จารึกพระเจ้าจิตรเสนในคลังพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติ พิมาย (นม.๖๓) เนื่องจากจารึกนี้ไม่มี หลักฐานว่าพบ ณ ที่ใด จึงกำหนดพื้นที่โดยสันนิษฐาน ว่าพบในจังหวัดนครราชสีมา อีกทั้งสภาพจารึกชำรุด มาก ลักษณะหลักจารึกเหมือนจารึกวัดสุปฏิหาราม ๑ (อบ.๔) และรูปอักษรส่วนที่เหลือให้เห็นก็เหมือนกัน ด้วย

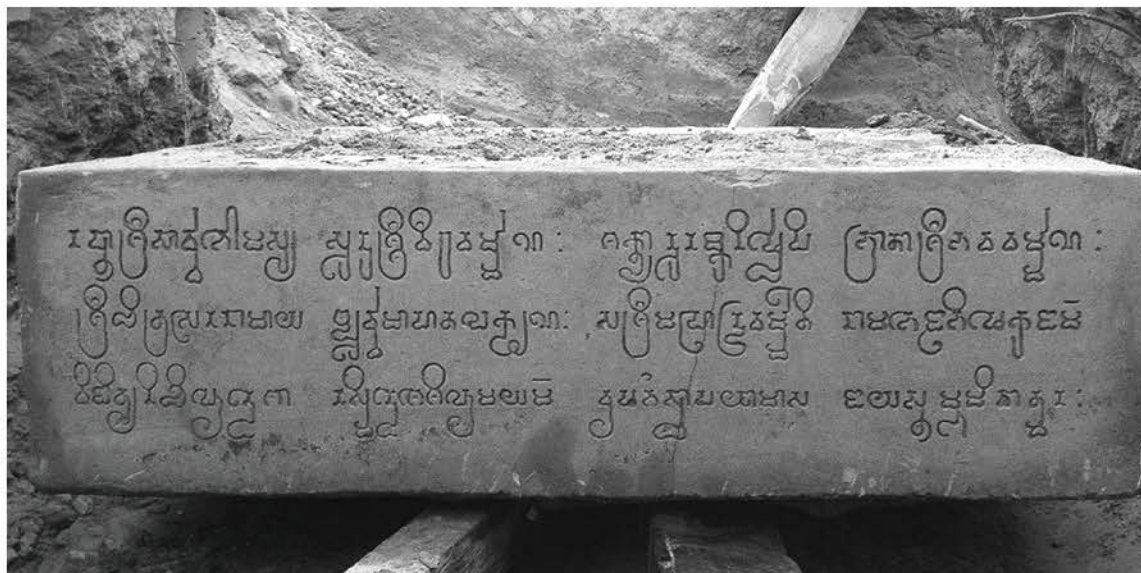
จารึกของพระเจ้าจิตรเสนรุ่นที่สาม ได้แก่ จารึก
วัดศรีเมืองแอม (ขก.๑๕) พบที่วัดศรีเมืองแอม
กิ่งอำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น จารึกวัด
บ้านเขว้า (ปร.๓๘) พบที่วัดบ้านเขว้า (วัดธรรม
ประสิทธิ์สุทธาราม) ตำบลประเทียบ อำเภอคูเมือง
จังหวัดบุรีรัมย์ และจารึกช่องสระแจง (ปจ.๕) พบที่
บ้านรัตนะ ตำบลทัพไทย อำเภอตาพระยา จังหวัด
สระแก้ว เดิมอำเภอตาพระยาขึ้นกับจังหวัดปราจีนบุรี
จึงใช้เลขทะเบียนจารึก ปจ.๕

จารึกวัดศรีเมืองแอม (ขก.๑๕) สภาพจารึก
ชำรุดมาก เนื้อศิลาหักหายไปบางส่วน เหลือเพียงเศษ
ศิลาเป็นแท่งสี่เหลี่ยม สันนิษฐานว่า เดิมน่าจะเป็นฐาน
รูปเคารพทรงสี่เหลี่ยม อักษรจารึกมี ๓ บรรทัด อยู่ที่
ด้านข้างขอบฐาน แต่เหลือเพียงเฉพาะส่วนข้อความ
ตอนท้ายของบรรทัดที่ ๒ และ ๓

จารึกวัดบ้านเขว้า (ปร.๓๘) พบที่วัดบ้านเขว้า
ขณะทางวัดขุดรื้อพื้นโบสถ์เก่าเพื่อสร้างใหม่ จารึก
จมอยู่ในพื้นดินใต้พื้นโบสถ์ ลึกลงไปประมาณ ๒ เมตร

จารึกวัดศรีเมืองแอม (ขก.๑๕)

จารึกวัดบ้านเขว้า (ปร.๓๘)

ลักษณะเป็นฐานประติมากรรมศิลาทรงสี่เหลี่ยม เป็นศิลาทรายเนื้อละเอียดสีเทา สภาพจารึกสมบูรณ์มาก เส้นอักษรจารึกชัดเจน มี ๓ บรรทัด อยู่ทางด้านข้าง ขอบฐาน ส่วนพื้นศิลาตรงกลางฐานทำเป็นร่องลึกไว้สำหรับเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพแต่ยังไม่ได้เจาะรูเดี่ยวตรงกลางฐาน สันนิษฐานว่า ฐานชิ้นนี้น่าจะเคลื่อนย้ายมาจากแหล่งผลิต หรือแหล่งสร้าง แต่ยังไม่ถึงสถานที่ซึ่งจะประดิษฐานรูปเคารพที่ทำเป็นรูปโคจำลองหลักลอยตัวเป็นของสร้างไว้คู่กับฐานตามข้อความในจารึกระบุไว้ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงยังมิได้เจาะรูเดี่ยวกลางฐาน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะฐานยัง

เคลื่อนย้ายหรือเดินทางไปไม่ถึงสถานที่ซึ่งกำหนดไว้ หรือรูปเคารพ (โค) ยังเดินทางมาไม่ถึงฐาน และได้ตกค้างอยู่ ณ บ้านเขว้าแห่งนี้

ต่อมาคนยุคหลังอาจจะไม่เห็นจึงสร้างโบสถ์ทับไว้ โดยไม่รู้ หรือรู้แต่ไม่เห็นความสำคัญ จนถึงเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๘ จึงได้พบฐานมีจารึกนี้ ข้อความในจารึกตอนต้นกล่าวถึงพระประวัติของพระเจ้าจิตรเสน เช่นเดียวกับจารึกอื่น ๆ ของพระองค์ ส่วนข้อความตอนท้ายจะบอกว่า หลังจาก que พระองค์ได้ชัยชนะอย่างสมบูรณ์แล้ว ได้สร้างรูปโคด้วยศิลาเสมือนเป็นเสาแห่งชัยชนะของพระองค์

จำลองอักษรจารึกของสระแจง

๗ ใคฺริษสฺยใคฺริษสฺย
 สสฺยใคฺริษสฺยใคฺริษสฺย
 สสฺยใคฺริษสฺยใคฺริษสฺย
 สสฺยใคฺริษสฺยใคฺริษสฺย

คำจารึก

๑. ยศศรีมเหศวรธรรมเมติ
๒. มเหศวรอิวิศรุตตะ
๓. สสงครตฎากาขย
๔. ฤจขานมณชลาศยมิ

คำแปล

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดปรากฏพระนามว่า ศรีมเหศวรธรรมัน ทรงเป็นเหมือนพระอินทร์ผู้ยิ่งใหญ่ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นได้ทรงขุดบ่อน้ำอันมีชื่อว่า บ่อน้ำสังกร (บ่อน้ำอันให้ความสุข)

(นายชูศักดิ์ ทิพย์เกษร แปล)

ตารางเปรียบเทียบรูปอักษรในจารึกพระเจ้าจิตรเสน

สระลอย	๑	๒	๓	สระจม	๑	๒	๓
อ				+๕	๕:	+๕, +๕	
อา				+๗	๗	๗, +๗	๗
อึ				+๖	+๖	๖	+๖
อู				+๖	+๖	๖, +๖	+๖
อุ				+๖	๖	๖	๖
เอ				+๖	๖	๖	๖
เอ				+๖	๖	๖	๖
โอ				๖+, ๖+	๖	๖	๖
ออ				๖+	๖	๖	๖
เอา				๖+	๖	๖	๖
				+๗	๗	๗	๗
				+๖	๖	๖	๖
				๖	๖	๖	๖

๑. จารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีตอนขุมเงิน
๒. จารึกปากน้ำมูล ๑ และ ๒
๓. จารึกวัดบ้านเขว้า

จารึกช่องสระแจง (ปจ.๕) ตามประวัติบันทึกไว้ว่า พบในบริเวณโบราณสถานปราสาทช่องสระแจง ตั้งอยู่บนยอดเขาทั้งกับ เป็นเขาเดี่ยว ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาบรรทัด ใกล้กับช่องเขาชื่อว่า ช่องสระแจง ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านรัตนะ ตำบลทัพไทย อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว หลักฐานที่ได้จากการสำรวจของนักโบราณคดี บันทึกไว้ว่า บริเวณโบราณสถาน

ช่องสระแจง มีปราสาทก่อด้วยหินทราย และศิลาแลง สภาพชำรุดมาก มีก้อนหินเล็กใหญ่ตกหล่นกระจัดกระจายอยู่เต็มพื้นที่ กับมีรอยขุดขีดบนแผ่นหิน ลักษณะเป็นการร่างเพื่อเตรียมสลักลวดลาย จึงมีสภาพเหมือนว่ายังสร้างไม่เสร็จ ด้านหลังปราสาทห่างไปประมาณ ๕ เมตร มีสระน้ำทรงกลม ลักษณะเป็นสระขุดเจาะลงไปในพื้นที่หินภูเขา ซึ่งเป็นหินทรายธรรมชาติ

ตารางเปรียบเทียบรูปอักษรในจารึกพระเจ้าจิตรเสน

พยัญชนะ	๑	๒	๓	พยัญชนะ	๑	๒	๓
ก	𑀇	𑀇	𑀇	ท	𑀓	𑀓	𑀓
ข	𑀅	𑀅	𑀅	ธ	𑀔	𑀔	𑀔
ค	𑀆	𑀆	𑀆	น	𑀕	𑀕	𑀕
ฌ	𑀇	𑀇	𑀇	ป	𑀖	𑀖	𑀖
ง	𑀈	𑀈	𑀈	ฝ	𑀗	𑀗	𑀗
จ	𑀉	𑀉	𑀉	พ	𑀘	𑀘	𑀘
ฉ	𑀊	𑀊	𑀊	ภ	𑀙	𑀙	𑀙
ช	𑀋	𑀋	𑀋	ม	𑀚	𑀚	𑀚
ฌ	𑀌	𑀌	𑀌	ย	𑀛	𑀛	𑀛
ญ	𑀍	𑀍	𑀍	ร	𑀜	𑀜	𑀜
ฎ	𑀎	𑀎	𑀎	ล	𑀝	𑀝	𑀝
ฏ	𑀏	𑀏	𑀏	ว	𑀞	𑀞	𑀞
ฐ	𑀐	𑀐	𑀐	ศ	𑀟	𑀟	𑀟
ฑ	𑀑	𑀑	𑀑	ษ	𑀠	𑀠	𑀠
ฒ	𑀒	𑀒	𑀒	ส	𑀡	𑀡	𑀡
ณ	𑀓	𑀓	𑀓	ห	𑀢	𑀢	𑀢
ด	𑀔	𑀔	𑀔	อ	𑀣	𑀣	𑀣
ต	𑀕	𑀕	𑀕				

๑. จารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีตอนชุมชนเงิน
๒. จารึกปากน้ำมูล ๑ และ ๒
๓. จารึกวัดบ้านเขว้า

ส่วนที่เชิงเขามีสระน้ำเป็นสระดิน มีทางน้ำเชื่อมต่อกับคลองสระแจง คลองนี้มีต้นน้ำมาจากเทือกเขาบรรทัด และยังมีทางน้ำเชื่อมต่อกับคลองมาดสะตาง คลองแฝง ห้วยยาง ลำสะโดง ซึ่งมีทางน้ำไหลลงสู่ทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน ห่างจากปราสาทไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๗๐๐ เมตร พบหินทรายก้อนขนาดใหญ่ มีร่องรอยการแกะสลักเป็นประติมากรรม

ลอยตัวรูปช้างในอิริยาบถเอี้ยวตัว ยืนอยู่ตามแนวทิศตะวันตกเฉียงเหนือกับทิศตะวันออกเฉียงใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ช้างนี้ยังสร้างไม่เสร็จ และยังได้พบแท่งหินทรายทรงกระบอกปลายคอดสูงประมาณ ๒ เมตร ส่วนยอดตัดเฉียง ลักษณะคล้ายกับมีเจดนาสลิภเป็นรูปเคารพพระศิวลึงค์ แต่ยังไม่เสร็จเช่นเดียวกัน

ส่วนจารึกของสระแฉงนั้นมีรูปทรงกลมแตกต่างไปจากจารึกของพระเจ้าจิตรเสนหลักอื่น ๆ ที่พบมาแล้ว จารึกอักษรด้านเดียวมี ๔ บรรทัด ความในจารึกกล่าวถึง “พระราชาทรงพระนามว่า มเหศวรรมัน ทรงเป็นเหมือนเทพเจ้า ทรงชุบ่อน้ำนี้เพื่อใช้ชำระล้างให้เกิดความสุข บริสุทธิ” ดังได้จำลองอักษรจารึกและคำจารึกไว้ดังต่อไปนี้

จะเห็นได้ว่าข้อความในจารึกของสระแฉงนี้ไม่ออกนามพระเจ้าจิตรเสนและไม่ได้เล่าพระประวัติ ส่วนพระองค์ไว้ในตอนต้น คงมีแต่นามพระเจ้ามเหศวรรมันจึงน่าจะเป็นจารึกที่สร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาล ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ สมบูรณ์พร้อมด้วยเกียรติยศเกียรติศักดิ์เป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป ต่างจากจารึกหลักอื่น ๆ ที่พระองค์ได้สร้างขึ้นในช่วงแรก ๆ ซึ่งจะกล่าวถึงพระประวัติส่วนพระองค์ไว้ด้วย กับยังได้สร้างปราสาทขึ้นเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ แม้จะยังไม่เสร็จสมบูรณ์ก็เป็นแนวทางให้พิจารณาได้ว่าพระองค์น่าจะมีพระประสงค์ขยายอาณาเขตของอาณาจักรไปยังดินแดนที่ออกสู่ทะเลได้ เพราะตามหลักฐานที่ปรากฏภายหลังจากสิ้นรัชกาลของพระองค์

แล้วไม่นาน พระเจ้าอีสานวรมัน โอรสของพระองค์ได้ครองราชสมบัติต่อมา สามารถดำเนินวิเทศব্যายขยายอาณาเขตของอาณาจักรออกไปได้จนถึงชายฝั่งทะเล ที่จังหวัดจันทบุรี

กลุ่มจารึกของพระเจ้าจิตรเสนที่กล่าวมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พระเจ้าจิตรเสนเมื่อเสวยราชย์ได้เป็นกษัตริย์แล้วทรงพระนามว่า มเหศวรรมัน พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ปกครองอาณาจักรเจนละ ครอบคลุมพื้นที่ตลอดลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ความในจารึกเกือบทุกหลักเป็นประกาศที่เล่าถึงพระประวัติส่วนพระองค์ เน้นย้ำให้เห็นว่าทรงเป็นกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรพูนันซึ่งเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ แสดงพระองค์อย่างชัดเจนว่าทรงเป็นกษัตริย์ที่สมบูรณ์โดยสายพระโลหิตมิได้มาจากสามัญชน ทั้งนี้ อาจจะมีพระประสงค์ให้ประชาชนทุกระดับชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครอง ยอมรับความเป็นกษัตริย์ของพระองค์อย่างยินยอมพร้อมใจ

อนึ่ง เมื่อพิจารณารูปอักษรในจารึกของพระเจ้าจิตรเสนซึ่งจัดลำดับไว้เป็น ๓ รุ่นนั้น เห็นได้ชัดเจนว่า

ตารางเปรียบเทียบรูปอักษรในจารึกพระเจ้าจิตรเสน

อักษรไทย	รุ่นที่ ๑	รุ่นที่ ๒	รุ่นที่ ๓
ญ	ᨦ		ᨦ
ณ	ᨧ	ᨧ	ᨧ
ร	ᨩ	ᨩ	ᨩ
ล	ᨪ	ᨪ	ᨪ

รูปอักษรในจารึกดังกล่าวถึงแม้เป็นรูปอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ สร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน แต่ลักษณะเส้นอักษร บางตัวในจารึกบางหลักมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว ทำให้เห็นความเคลื่อนไหวของเส้นอักษรที่มีความแตกต่างกัน สามารถกำหนดระยะเวลาการสร้างจารึกของพระเจ้าจิตรเสนได้ชัดเจน กล่าวคือ ในระยะแรกผู้สร้างจารึกน่าจะเป็นพราหมณ์ผู้รู้ศาสตร์ระดับครูอาจารย์ มีความรู้เรื่องรูปอักษรปัลลวะที่ใช้อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ส่วนกลุ่มจารึกรุ่นที่ ๒ และ ๓ ก็น่าจะเป็นพราหมณ์ชั้นลูกศิษย์ จึงเริ่มพัฒนารูปอักษรให้แปลกแตกต่างไปตามความรู้ความสามารถของตน ดังจะเห็นได้ในตารางเปรียบเทียบรูปอักษรในจารึกพระเจ้าจิตรเสนที่แนบมาพร้อมนี้

รุ่นที่ ๑ ได้แก่ จารึกถ้ำเปิดทองด้านนอก (ปร.๔) จารึกถ้ำเปิดทองด้านใน (ปร.๓) จารึกถ้ำเปิดทอง (ปร.๕) จารึกฐานรูปเคารพแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน (รอ.๖) รวมจารึกที่บ่อน้ำ และจารึกศาลหลักเมืองสุรินทร์ (สร.๓๗)

รุ่นที่ ๒ ได้แก่ จารึกปากน้ำมูล ๑ (อบ.๑) จารึกปากน้ำมูล ๒ (อบ.๒) จารึกวัดสุปฏิหาราม ๑ (อบ.๔) จารึกปากโคมน้อย (อบ.๒๘) และจารึกถ้ำภูหมาโน (อบ.๙) กับจารึกพระเจ้าจิตรเสนในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย (นม.๖๓)

รุ่นที่ ๓ ได้แก่ จารึกวัดศรีเมืองแอม (ขก.๑๕) จารึกวัดบ้านเขว้า (ปร.๓๘) และจารึกช่องสระแจง (ปจ.๕)

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. ๗๐๐ ปีลายสีไทย (อักษรวิทยาไทยฉบับย่อ). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๖. (จัดพิมพ์ในโอกาสฉลองครบรอบ ๗๐๐ ปีลายสีไทย ณ อาคารลายสีไทย ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย วันที่ ๑๗ - ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๖)
- กองแก้ว วีระประจักษ์ “จารึกที่บ่อน้ำบริเวณแหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน” ศิลปากร ๕๑, ๒ (มี.ค. - เม.ย. ๕๑) ๑๖ - ๓๕.
- _____ “อารยธรรมอีสานสมัยพระเจ้ามเหศวรมัน” ศิลปากร ๓๒, ๔ (ก.ค. - ส.ค. ๓๑) ๑๓ - ๒๕.
- ราชบัณฑิตยสถาน. สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๙ กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๓.
- จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑ อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.
- จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒ อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๒๑. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.
- นานาสารัตถคดีจากจารึกและเอกสารโบราณ. “จารึกพระเจ้าจิตรเสน.” กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๗.
- สุภัทรรติศ ดิศกุล, มจ. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัชมุนตรี, ๒๕๒๒.

Irrigation System and Water Control in the Ancient Town of Sukhothai

The ancient town of Sukhothai was founded in the 13th century. The Fine Arts Department has preserved and developed the town into a park called “Sukhothai Historical Park”. Sukhothai is located on a slope of a hill, with square-shaped town plan, multi-walls and four gates. The town sits on the soils formed by the highly permeable deposits accumulated from the mountains in the area, and the ground water is about 4-5 meters below surface. This geographical setting of this ancient town has inevitably led to building of check-dam irrigation and water control systems. Dikes were constructed on the west side to control water from outside the town, known as “Tham Nop Phra Ruang” and to lead the water to a canal that linked with the inner moats for use in the town. On the southern side of the town, a 1,300-meter earthen dam was built between two hills to collect water. A similar dam was also constructed on the west side north of a town wall near Wat Sri Chum. This was to deviate the water flow in prevention of flooding in the town during the rainy season. The water from the dam was released to empty through the Yom River, which was about 12 kilometers from the town. A square water reservoir was also dug on the east side of the town. Inside the town there were wells embanked with bricks, and also large reservoirs. Clay pipes were placed underground to bring water to designated areas. These irrigation and water management systems reflect the great local wisdom and cultural developments that significantly contribute to the rise of Sukhothai civilization. UNESCO therefore declared and ratified the ancient town of Sukhothai to be a World Heritage Site.

Translated by Thanik Lertcharnit

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลฯ เสด็จฯ ทอดพระเนตร โขกพระร่วงลงพระชรรค์
เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗ (ภาพพระราชทาน)

ระบบชลประทาน และการควบคุมน้ำเมืองเก่าสุโขทัย (ตอนที่ ๑)

■ เอนก สีหามาตย์*

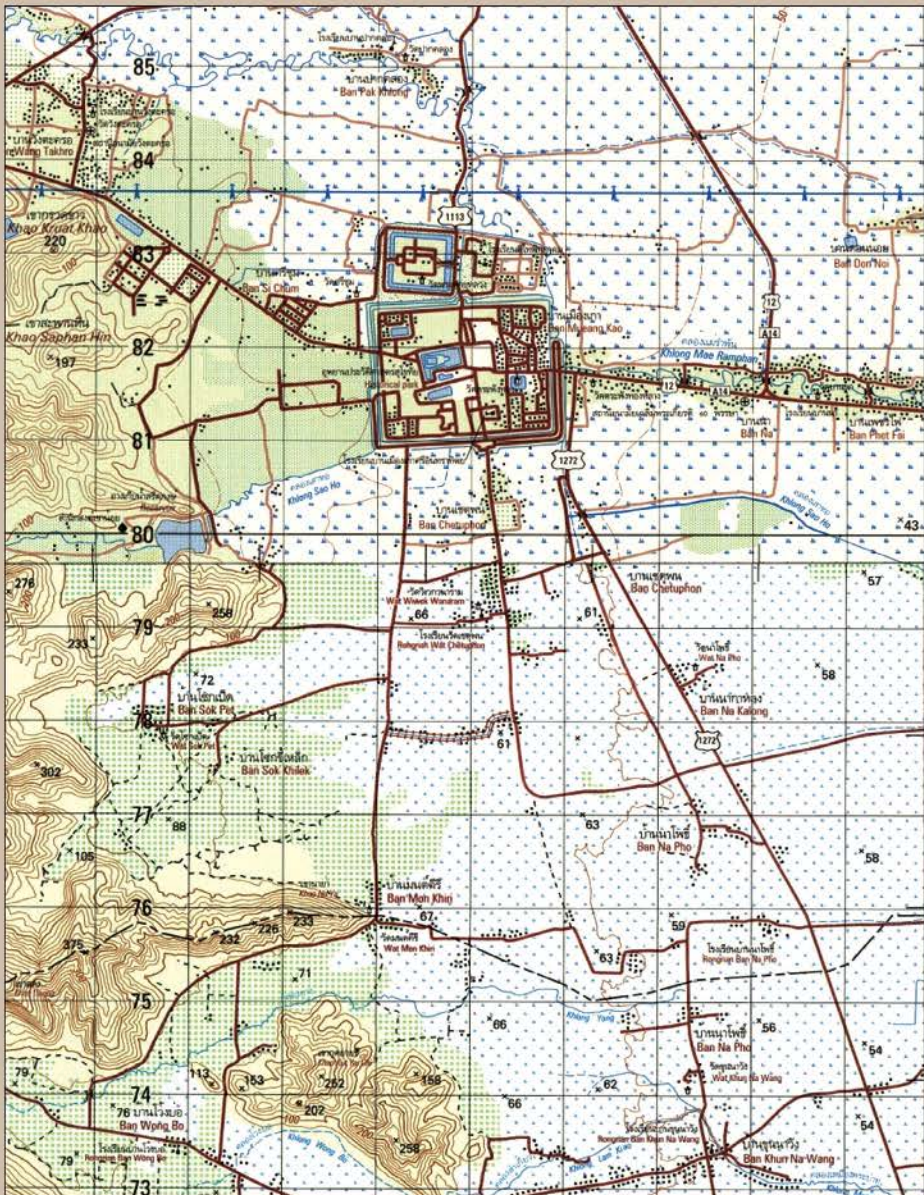
* อดีตอธิบดีกรมศิลปากร (ดำรงตำแหน่งระหว่างพุทธศักราช ๒๕๕๖ - ๒๕๕๗)

ภูมิศาสตร์โบราณคดี

๑. ที่ตั้งเมืองสุโขทัย

ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน หรือภาคเหนือตอนล่าง ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมกำแพงเมืองด้านเหนือและใต้ กว้างประมาณ ๑,๖๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๘๐๐ เมตร ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกกว้าง ๑,๖๐๐ เมตร พื้นที่ประมาณ ๑,๘๑๐ ไร่

ที่ตั้งของเมืองเป็นที่ลาดเชิงเขา มีเขาประตักซ์ ที่มียอดเขาหลวงที่สูงจากระดับน้ำทะเล ๑,๒๐๐ เมตร ถือว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมือง อยู่ทางทิศตะวันตก และทิศใต้ พื้นที่ค่อย ๆ ลาดลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และที่ตั้งเมืองเก่าสุโขทัยสูงประมาณ ๕๕ - ๖๐ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ค่อย ๆ ลาดลงสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงระดับ ๔๕ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง อันเป็นพื้นที่ที่น้ำท่วมถึง

แผนที่ ๑ แสดงสภาพภูมิประเทศของเมืองเก่าสุโขทัย

คือบริเวณตัวเมืองสุโขทัยปัจจุบันริมฝั่งแม่น้ำยมทั้งสองฝั่ง

ลักษณะพื้นที่ดังกล่าวนี้เมืองเก่าสุโขทัยตั้งอยู่บนตะพัก (Terrace Grand) ที่มีลักษณะที่ดินตะกอนจากภูเขาถล่มจากตัวเมืองสุโขทัยไปทางทิศตะวันออกพื้นที่ลาดลงสู่แม่น้ำยม

ห่างจากตัวเมืองเก่าสุโขทัยไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑๒ กิโลเมตร มีแม่น้ำยมที่ไหลผ่านมาจากทางทิศเหนือ ผ่านจังหวัดอุตรดิตถ์ ไหลลงไปบรรจบกับแม่น้ำปิง วัง น่าน ที่จังหวัดนครสวรรค์ รวมกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากน้ำโพ

แม่น้ำยมเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญต่อเมืองสุโขทัย และเมืองอื่น ๆ แต่ผู้สร้างเมืองกลับไม่เลือกพื้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำยมมาเป็นที่ตั้งของเมืองเหมือนกับที่พิษณุโลกหรือเมืองนครชุม ด้วยเหตุผลจากปัญหาน้ำท่วมเมืองและกัดเซาะตลิ่งพื้นที่เมืองเซียงที่ประสบปัญหามาก่อน จึงเลือกพื้นที่สร้างเมืองเก่าสุโขทัย ด้านหน้าเชิงเขาที่อยู่ด้านทิศตะวันตกของเมือง

การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองที่ห่างไกลจากแม่น้ำเช่นนี้ ไม่ได้มีปัญหาเกี่ยวกับเส้นทางสัญจรทางน้ำ เพราะด้านตะวันออกของเมือง มีลำน้ำแม่รำพันไหลเลียบมาตามไหล่ตะพักของเขาประตักษ์ลงสู่แม่น้ำยมและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้เป็นอย่างดีในขณะเดียวกันก็มีลำน้ำลำคลองสายอื่น ๆ ที่ไหลจากเทือกเขาต่าง ๆ ทางด้านทิศตะวันตก ผ่านที่ราบที่เป็นที่ทำการทำนา ก็สามารถใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปสู่ลำน้ำใหญ่ได้เช่นเดียวกัน

จากสภาพที่ตั้งของเมืองสุโขทัยที่ตั้งอยู่บนเชิงลาดของภูเขา พื้นที่ตัวเมืองเป็นดินภูเขาที่มีความแข็งและร่วนมาก ไม่สามารถกักเก็บน้ำใช้ในการเพาะปลูกได้ และน้ำใต้ดินในเมืองสุโขทัยมีความลึกเกิน ๕ เมตรจากผิวดิน

ดังนั้นพื้นที่เมืองจึงกำหนดให้เป็นที่ตั้งของศูนย์กลางอำนาจการปกครองและความเชื่อด้านศาสนา ส่วนพื้นที่การทำไร่และเกษตรกรรมจะอยู่นอกเมือง

๒. ลักษณะโดยทั่วไปของแหล่งน้ำในเมืองสุโขทัย

การตั้งเมืองสุโขทัยมาจากองค์ประกอบดังนี้

๑. ที่ตั้ง (Location) การตั้งถิ่นฐานมีแหล่งน้ำที่สมบูรณ์จากธรรมชาติ และแม่น้ำที่ไหลผ่านบริเวณใกล้เมือง

๒. สถานที่ตั้ง (Site) สถานที่ตั้งของเมืองประกอบด้วยที่ราบน้ำท่วมถึงตะพักกลุ่มแม่น้ำที่สูงและน้ำที่อยู่ใกล้บริเวณเชิงเขา

๓. ทำเลที่ตั้ง (Situation) การตั้งถิ่นฐานมีทำเลที่ตั้งอยู่ตอนใต้สุดของที่ราบต่ำที่ล้อมรอบด้วยภูเขาซึ่งอาจจะผสมผสานด้วยความเชื่อภูเขาศักดิ์สิทธิ์และความปลอดภัย

๔. การกระจาย (Dispersion) การตั้งถิ่นฐานจะรวมเป็นกลุ่มอย่างกะทัดรัด โดยมีพื้นที่เกษตรกรรมล้อมรอบเมือง โดยแยกออกมาเป็นสัดส่วน

๕. แบบ (Form) การตั้งถิ่นฐานชุมชนมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในมีถนนตัดเป็นมุมฉาก มีการขุดสระน้ำใช้ด้วย

๖. หน้าที่ (Function) หน้าที่สำคัญของการตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้จะทำการเพาะปลูกแบบรวบรวม (Collect the farm product) ส่งผลผลิตทางการเกษตรที่เหลือไปขายยังเมืองอื่น ๆ

๓. สภาพภูมิประเทศของเมืองเก่าสุโขทัย

๑. ลักษณะทางกายภาพของเมืองประกอบด้วยเทือกเขาและต้นน้ำลำธาร

๒. ที่ราบเชิงเขาประตักษ์เป็นที่ตั้งเมือง

๓. มีทะเลหลวงอยู่ด้านตะวันออกของเมือง หมายถึงที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ที่เรียกว่าทุ่งหลวงและบริเวณ ๒ ฝั่งแม่น้ำยมที่ตั้งเมืองใหม่ในปัจจุบัน

พื้นที่ต้นน้ำลำธารของเมืองสุโขทัยเกิดขึ้นจากเทือกเขาประตักซ์ที่ทอดยาวไปตามแนวเหนือใต้ ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๕๑๒ ตารางเมตร มีสันเขาลาดชันอยู่ทางทิศตะวันตกตั้งแต่เขตอำเภอคีรีมาศที่อยู่ทางใต้ไปถึงเขตอำเภอเมืองสุโขทัย และอำเภอบ้านด่านลานหอยทางเกือบ ๒๐ กิโลเมตร มียอดเขาต่าง ๆ ๓๙ ยอด ที่มีความสูงลดหลั่นกัน

ลักษณะของความลาดชันของเทือกเขาประตักซ์ด้านทิศตะวันตกและยอดเขาสูงต่ำจำนวนมากก่อให้เกิดหุบเขาขึ้นในระหว่างรอยต่อของเขาลูกต่าง ๆ ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารที่ไหลลงสู่ลาดเขาน้ำที่ไหลจากเทือกเขาประตักซ์มี ๓ ด้าน ดังนี้

๑. น้ำที่ไหลจากลำห้วยทางด้านทิศตะวันตกของเทือกเขาประตักซ์ จากเขาคุยขุนาก เขาค่าย ประกอบด้วย คลองกะพง คลองแหน คลองในเขาคลองเหนือบ้าน

๒. น้ำที่ไหลจากลำห้วยด้านทิศเหนือของเขาประตักซ์ เช่น เขาค่าย เขาเจดีย์งามคือ คลองน้ำตกไหลลงคลองสาน คลองบง น้ำทั้งสองแหล่งนี้ไหลมาสู่แม่น้ำลำพัน ไปทางด้านเหนือของวัดพระพายหลวงและวกไหลไปมุมตะวันออกเฉียงเหนือเมืองสุโขทัย

๓. น้ำที่ไหลจากลำห้วยของด้านทิศตะวันออกของเทือกเขาประตักซ์ บริเวณเขาพระบาทใหญ่ เขากะหนกวีว เขาคุยขุนาก เขากุดยายซี เช่น คลองเสาหอ คลองเหมืองดาราาม เหมืองยายอึ่ง คลองตาแจ็ก จะไหลไปผ่านที่ลาดใต้ตัวเมือง

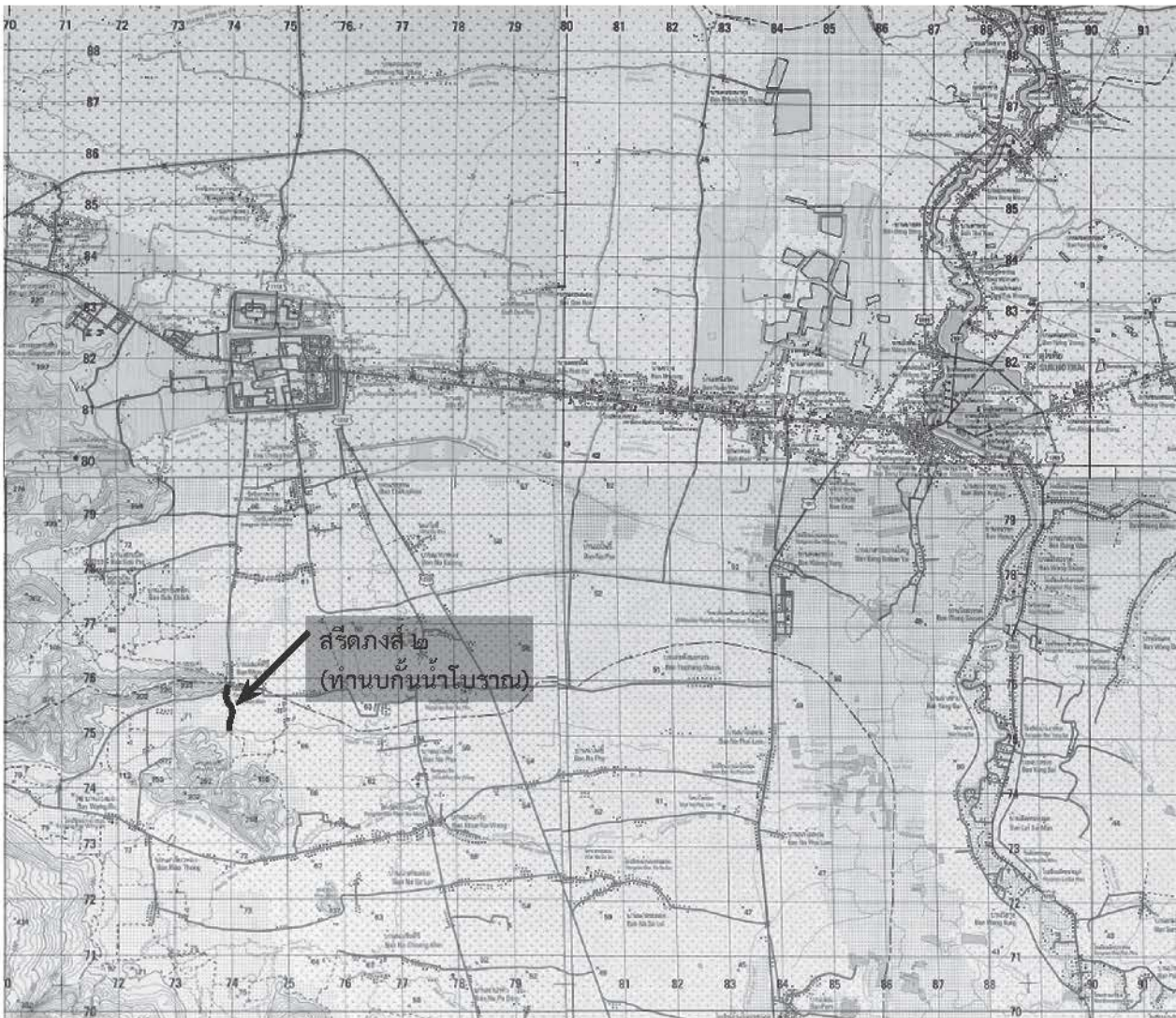
ที่ราบเชิงเขาประตักซ์และที่ตั้งเมืองลักษณะกายภาพของแนวลาดที่ราบและแหล่งน้ำของเมืองเขาประตักซ์เป็นลักษณะป่าฝนเขตร้อน (Tropical rainforest)

ลักษณะสภาพภูมิศาสตร์ทางธรณีวิทยาและภูมิประเทศ และแหล่งน้ำต่าง ๆ เป็นปัจจัยสำคัญ

ในการก่อตั้งเมืองสุโขทัยขึ้นบริเวณแนวลาดด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเทือกเขาประตักซ์ และมีการตัดแปลงแหล่งน้ำเพื่อการพัฒนาเมืองทั้งการค้าและสังคมวัฒนธรรม

ทะเลหลวง หมายถึง แหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีอาณาบริเวณกว้างขวาง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” โดยทรงกล่าวถึงทะเลหลวงว่า “ในระหว่างทางที่ไปจากเมืองสุโขทัย (เมืองเก่า) ไปเมืองธานีนั้น มีตำบลหนึ่งเรียกว่า ทุ่งหลวง เข้าใจว่า ทุ่งหลวงนี้เองจะเป็นทะเลหลวงของพระเจ้ารามคำแหง คงหมายความว่าเป็นที่กว้างมีน้ำขังเป็นถูดู ๆ อย่างเช่น ทุ่งเขาที่ราชบุรี หรือทุ่งพรหมมาศที่ลพบุรี ฉะนั้น บริเวณที่น้ำท่วมถึง และบริเวณที่น่าจะเป็นทะเลหลวงก็คือ บริเวณ ๒ ฝั่งของแม่น้ำยม ที่ตั้งจังหวัดสุโขทัย”

บริเวณบ้านคลองโพธิ์ บ้านสนามบิน บ้านปากแดงซึ่งมีหนองลำคลองตาล เป็นลักษณะบึงหรือที่ลุ่มน้ำท่วมถึง มีพื้นที่กว้างประมาณ ๒ กิโลเมตรเศษ นอกจากนี้ด้านทิศเหนือลำคลองตาลยังพบร่องรอยบริเวณที่น้ำท่วมถึงได้ ได้แก่ บ้านวังนางด่าน บ้านปางควาย ที่ราบลุ่มรอบ ๆ คลองวังทองแดง ที่ราบลุ่มเหล่านี้อยู่สูงจากน้ำทะเลปานกลาง เฉลี่ยประมาณ ๔๘ เมตร (เป็นบริเวณที่ต่ำสุด) ถัดลงไปจากบ้านคลองโพธิ์ไปที่บ้านคลองยาง บ้านทุ่งหลวง ก็น่าจะเป็นบริเวณทะเลหลวง เพราะจะมีน้ำที่ไหลจากคลองยาง เหมืองดาราาม เหมืองยายอึ่ง เหมืองพระบาทน้อย ไหลผ่านบ้านตะพังมะพลับไปรวมกับคลองห้วยแหนระบายมาที่บริเวณนี้ ซึ่งจะรวมกับแม่น้ำยมที่ไหลบ่ามาเนื่องจากบริเวณแถบนี้สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๔๕ - ๔๖ เมตร อีกทั้งคลองที่สำคัญคือ คลองสารบบ ไหลจากแถบเมืองเพชร อำเภอคีรีมาศ ขึ้นมารวมกับหนองยาว ซึ่งแถบนี้มีแหล่งน้ำใหญ่ถึง ๔ - ๖ แห่ง เช่น หนองยาว หนองพลับ หนองอ้อเล็ก หนองอ้อใหญ่ หนองบ้านวัดบึง หนองบ้านวัดกลาง เป็นต้น ซึ่งน่าจะเป็นบึงน้ำขนาดใหญ่ในฤดูฝนหรือช่วงที่มีน้ำหลาก

แผนที่ ๒ เมืองสุโขทัยในปัจจุบัน (อำเภอบ้านด่านลานหอย อำเภอเมืองสุโขทัย บ้านลานหอยและอำเภอคีรีมาศ)

**โบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับการท่อน้ำเข้ามา
ใช้ทั้งในเมืองและนอกเมืองสุโขทัย**

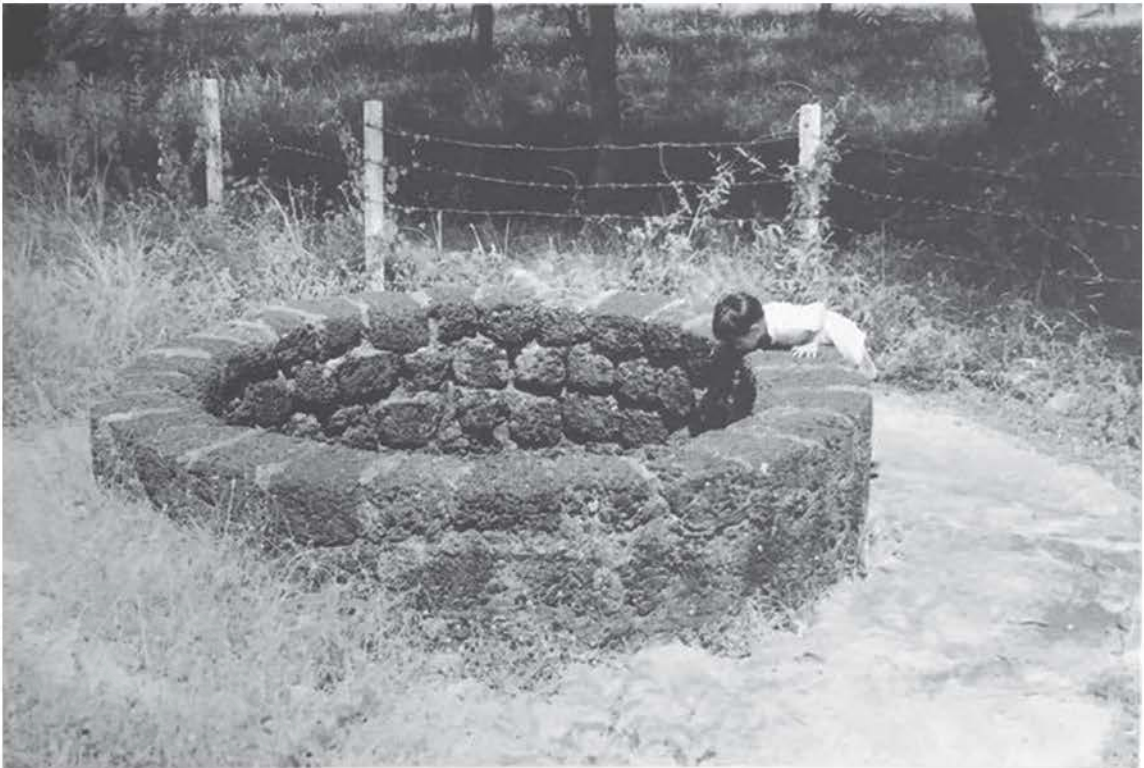
ภายในเมืองสุโขทัยมีบ่อน้ำ สระน้ำหลายขนาด ถึง ๑๗๕ แห่ง บ่อน้ำจะกรุด้วยศิลาแลงหรืออิฐเพื่อใช้ในการดื่มกินของผู้คนในเมือง

ภายในเมืองมีคลองส่งน้ำที่รับจากบริเวณคูเมืองชั้นในอยู่ทางเหนือวัดมหาธาตุ คลองขุดลึก ๓ - ๕ เมตร กว้าง ๑๐ - ๑๒ เมตร เป็นคลองส่งน้ำจากคูเมืองชั้นในจากตระพังตระกวน เข้ามายังตระพังสอ

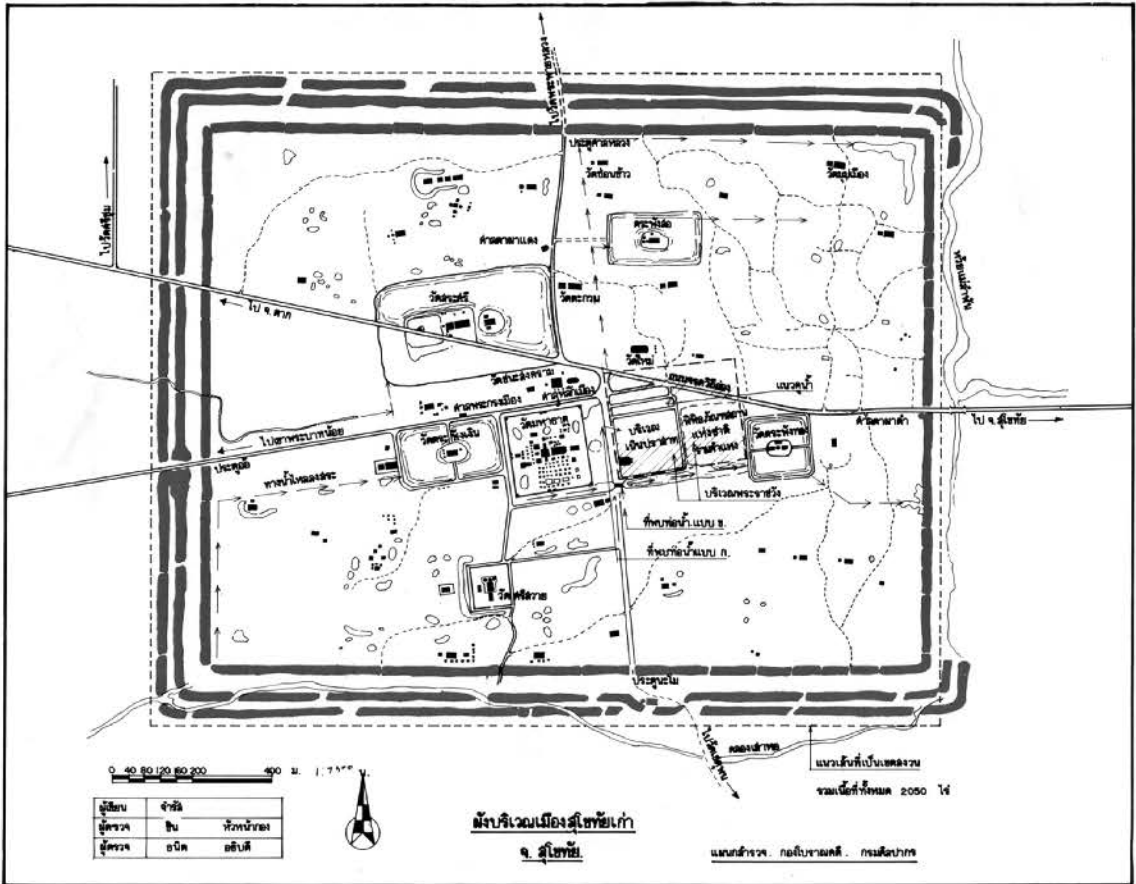
คูเมืองและกำแพงเมือง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลักษณะเป็นกำแพง ๓ ชั้น และคูเมือง ๓ ชั้น กำแพงเมืองสูง ๑ - ๒.๙๐ เมตร ด้านทิศตะวันออก ยาว ๑,๒๘๐ เมตร ด้านทิศตะวันตกยาว ๑,๓๖๐ เมตร ด้านเหนือยาว ๑,๗๒๐ เมตร คูเมืองประมาณ ๒,๐๕๐ เมตร

บ่อน้ำวัดตระพังเงิน

บ่อน้ำขังกรุด้วยศิลาแสง

ภาพแสดงผังบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย

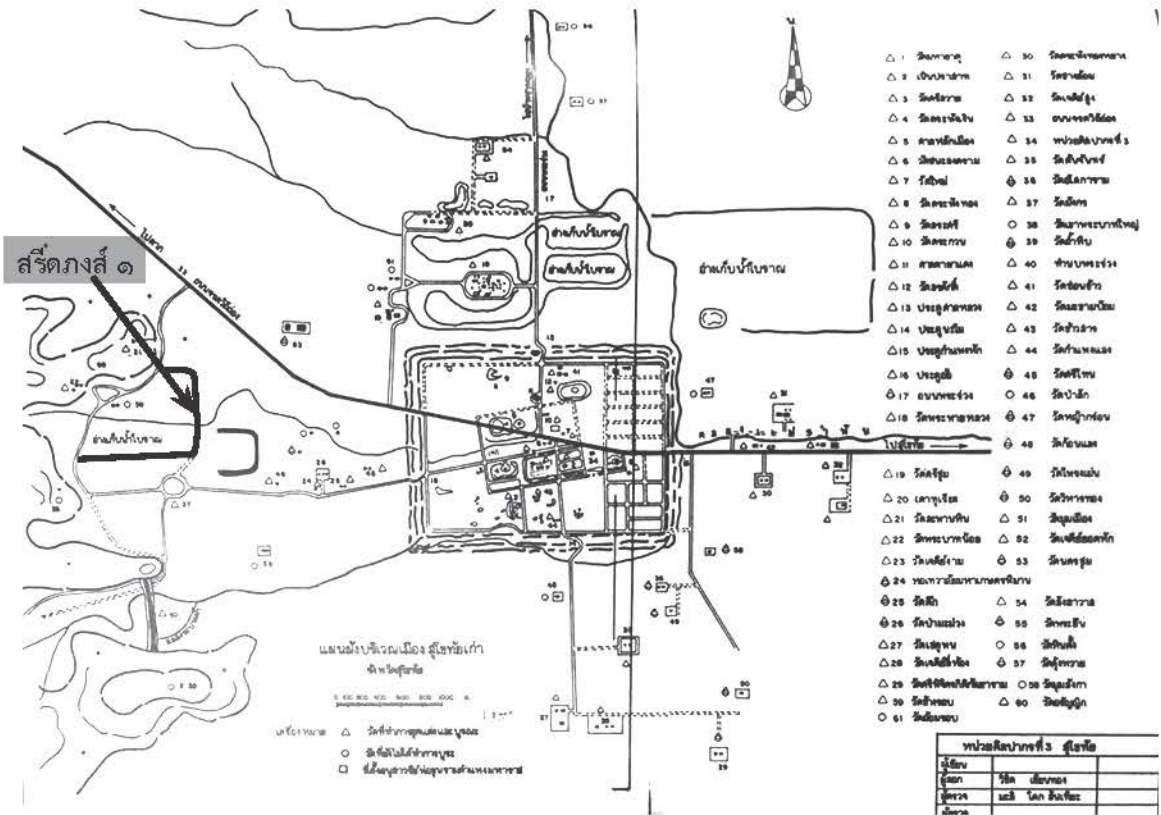
คูเมืองและกำแพงเมือง

กำแพงเมืองนอกจากใช้ป้องกันข้าศึกแล้วยังใช้เป็นคันบังคับน้ำและคูเมือง เป็นเส้นทางนำน้ำมาใช้ ซึ่งน้ำที่มาจากเทือกเขาด้านทิศตะวันตก คือคลองเสาหอไหลมาเข้าบริเวณคูเมืองชั้นกลาง ตรงบริเวณคูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และมีท่อน้ำดินเผาลอดเข้าไปในคูเมืองชั้นใน

มีการขุดค้นพบท่อดินเผาสังคโลกขนาดต่าง ๆ ตามริมขอบสระและคูล้อมรอบโบราณสถานหลายแห่ง

ด้านนอกเมืองมีคันดินควบคุมบังคับน้ำไม่ให้น้ำท่วมเมือง และชะลอความรุนแรงของน้ำป่าและเบี่ยงเบนน้ำด้วย โดยเฉพาะด้านทิศตะวันตกจะมีสรีดทรงสี่หรือห้าเหลี่ยมเป็นคันดินที่สร้างเชื่อมระหว่างเขากว้ออำมมากับเขาพระบาทใหญ่ ด้านทิศใต้

จะมีทำนบกั้นน้ำโคกมน (สรีดทรงสี่ ๒) มีคันดินกั้นระหว่างเขากุดยายซีและเขานาย่า โดยมีน้ำจากเหมืองยายอึ่งที่มีความเร็วและแรงบังคับให้ไหลออกไปที่แม่น้ำยม ด้านตะวันออกเมืองเก่าสุโขทัยมีทำนบกั้นน้ำรูปสี่เหลี่ยม โดยมีคันดิน ๓ ด้าน ตรงกลางด้านกว้างมีช่องทางน้ำไหลออกคล้ายประตูน้ำ ซึ่งทำนบนี้ นักวิชาการสันนิษฐานว่าเป็นนาหลวง ภายในนาหลวงมีโบราณสถานตั้งอยู่ด้านทิศเหนือมีคันดินเป็นรูปตัว L ๒ ชั้น เชื่อมโยงกับกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ซึ่งก็มีลักษณะการควบคุมน้ำป่าบังคับน้ำด้านนอกเมืองทางทิศเหนือ ทิศตะวันตก และด้านทิศใต้ เป็นการวางผังเมือง และพัฒนาเมืองให้อยู่กับธรรมชาติที่มีทั้งภัยแล้งและน้ำป่าที่จะต้องบังคับควบคุมและเก็บไว้ใช้

สระตองน้ำ ๑

เขื่อนสระตองน้ำและแหล่งต้นน้ำในอดีต

ภูเขาด้านตะวันตกและด้านทิศใต้ของเมือง เป็นหลังคารับน้ำฝนที่ตกตามธรรมชาติให้ไหลลงมา ทางด้านตะวันออก กรมศิลปากรได้สำรวจพบซาก ทำนบโบราณสำคัญ ๓ แห่ง คือ

๑. สระตองน้ำ ๑ (ทำนบพระร่วง ๑)

คำว่าสระตองน้ำ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ให้คำอธิบายว่าเป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า ทำนบ ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองสุโขทัย ห่างจากกำแพงเมืองประมาณ ๓ กิโลเมตรเศษ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๖ เจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากร ที่ ๓ สุโขทัย ได้สำรวจแนวคันดินคล้ายถนนเชื่อม ระหว่างเขากัวอ้ายมาและเขาพระบาทใหญ่ บนคันดิน มีทิวไม้สูงเป็นแนวยาวและเมื่อราษฎรได้ถากถางแนว คันดินปลูกพืชไร่จึงเห็นแนวคันดินชัดเจนขึ้น

ในการสำรวจครั้งนั้นพบว่าการขุดดินด้าน ในที่เป็นพื้นที่ที่จะเก็บน้ำไปถมเป็นคันดิน เนื่องจาก ยังมองเห็นเป็นแนวลำรางชัดเจน

คันดินที่เหลืออยู่บริเวณที่ติดกับคลองเสาหอ ฐานกว้าง ๑๔ เมตร สูง ๔ เมตร คันดินตอนบนกว้าง ๓-๔ เมตร สูง ๔ เมตร คันดินตอนบนกว้าง ๓.๔ เมตร ยาวจากคลองเสาหอถึงสุดเชิงเขาพระบาทใหญ่ ๓๐๐.๓๐ เมตร ขุดเป็นช่วง ๆ อยู่ ๓ ช่วง เพราะถูกน้ำ กัดเขา

ปัจจุบันกรมชลประทานได้ก่อสร้างเป็นเขื่อนดิน ตามระบบชลประทานสมัยใหม่สูงประมาณ ๑๐ เมตร รับน้ำได้ ๔๐๐,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร สระตองน้ำ ๑ จะรับน้ำจากต้นน้ำลำธารจากเทือกเขาประทักษิ์ เขาค่าย เขาเจดีย์งาม จำนวน ๑๗ ลำธาร (ไซก) บริเวณ ที่เป็นพื้นที่หลังคารับน้ำของเทือกเขาประทักษิ์ เขาค่าย

สรีดภงส์ ๑ (ห่านบพระร่วง ๑)

เขากว้อายมา เขาเจดีย์งามมีพื้นที่ประมาณ ๕ ตารางกิโลเมตร สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๕๖๘ เมตร โดยจะไหลลงมารวมกันที่ที่พิกน้ำ ระหว่างช่องเขาขาด ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ ๑ ตารางกิโลเมตร สูงจากระดับน้ำทะเล ๓๐๐ เมตร เทือกเขาประตักซ์และเขาค่ายบริเวณเขาค่ายนี้มีเส้นทางเดินจากเมืองเก่าผ่านบริเวณช่องเขาขาดนี้ผ่านไปอำเภอบ้านด่านลานหอยได้ เชื่อว่าเป็นด่านทัพสมัยโบราณเมืองสุโขทัย

สำหรับโขก (ลำธาร) มีอยู่ ๑๗ โขก เป็นโขกเล็ก ๑๐ โขก ขนาดใหญ่ ๗ โขก ราษฎรเรียกต่อ ๆ กันมาถึงปัจจุบัน ดังนี้

โขกพระร่วงลงพระขรรค์ กว้างประมาณ ๒๐ - ๒๕ เมตร สูง ๑๐ - ๑๕ เมตร ผืนส่วนใหญ่ เป็นชั้นของหินที่ถูกน้ำกัดเซาะพังทลาย บริเวณพื้นลำธารมีเกาะแก่งหินขนาดใหญ่ทับซ้อนกัน มีน้ำขังเป็นหย่อม ๆ ที่ตั้งอยู่ห่างจากท่านบพระร่วงเป็นระยะทางยาวประมาณ ๕ กิโลเมตรเศษ จนถึงต้นน้ำลำธารช่วงแรกมีถนนลูกรังตัดตรงเข้าไปหาโขก (ลำธาร)

ยาวประมาณ ๓ กิโลเมตร ก็จะถึงปากทางเข้าโขก (ลำธาร) เหนือโขกลำธารตามคลองเสาหอขึ้นไปอีก ๓ กิโลเมตร ก็จะมีแนวลำธารยาวตลอดขึ้นไปทางทิศตะวันตกก็จะถึงอ่างรับน้ำจากภูเขาประตักซ์ช่องเขาขาดของเขาค่าย เขาขี้ม้า ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ ๒ ตารางกิโลเมตร บริเวณนี้จะมีน้ำขังตลอดปีตามแนวลำธารมีเกาะแก่งหินขนาดใหญ่ที่ไหลพัดพามาตามน้ำรวมทั้งรากต้นไม้ กิ่งไม้ที่ถูกไหลซัดลงมาพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร เสด็จฯ ทอดพระเนตรโขกพระร่วงลงพระขรรค์ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๖ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไปเมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๔

สำหรับเรื่องประวัติโขกพระร่วงลงพระขรรค์มีเรื่องชาวบ้านเล่าสืบกันมาว่าพระร่วงประสงค์จะใคร่ทราบว่าเป็นพระแสงดาบคมดีจริงหรือไม่จึงได้ฟันสั้นเขาลงไปเขาก็แยกออกเป็นช่องปรากฏจนทุกวันนี้

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงฟังบรรยายสรุป และทอดพระเนตรแผนที่
แผนผังแสดงถึงแหล่งต้นน้ำ บริเวณโขกพระร่วงลงพระขรรค์ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๔

โขกเรือตามอญ ถัดลงมาทางใต้โขกพระร่วงลงพระขรรค์ประมาณ ๗๐๐ เมตร มีลำธารน้ำที่เกิดจากน้ำบนเขาไหลลงมา ซึ่งก็จะไหลไปรวมกับลำธารของโขกพระร่วงลงพระขรรค์ โขกเรือตามอญเป็นลำธารที่น้ำไม่มากนักและไหลไม่แรง สังกัดจากผืนลำธารเป็นรอยกัดเซาะเข้าไปในดินเชิงเขาพื้นลำธารมีหินใหญ่ไม่มากแต่มีทรายและหินกรวดมาก

ประวัติจากที่ได้สัมภาษณ์ นายทา กันปู อายุ ๖๐ ปี ชาวบ้านเมืองเก่าอาชีพเป็นนายพรานเล่าว่าตามอญเข้ามาชุดไม้ทำเรือบริเวณนี้ ชาวบ้านจึงเรียกว่าโขกตามอญ

โขกอ้ายก่าย ตั้งอยู่เหนือโขกตามอญ ๑.๕ กิโลเมตร อยู่บนเทือกเขาคุยมะตูมในโขกและลำธารมีสภาพร่มรื่น มีป่าไม้และไม้เบญจพรรณขึ้นทั่วไป สภาพโขกน่าจะมีน้ำไหลแรงและมาก เนื่องจากพบหินขนาดใหญ่และเล็กถูกพัดคองระเกะระกะอยู่ทั่วไป พร้อมทั้งเศษกิ่งไม้ ต้นไม้ โขกอ้ายก่ายก็จะไหลมารวมกันทางน้ำที่ไหลจากโขกพระร่วง

โขกพระร่วงลงพระขรรค์ขณะที่พื้นลำธารมีน้ำท่วมขัง

โขกอ้ายก่าย

โขกน้ำดิบชะนาง เป็นต้นน้ำที่เกิดบนหน้าผาสูงชันของเทือกเขาประตักซ์ ห่างจากโขกเรือตามอูยทางทิศตะวันออกประมาณ ๑.๒ กิโลเมตร ใกล้กับวัดที่สร้างใหม่ ชาวบ้านเรียกว่าวัดหลวงพ่อสายัณฑ์ ปัจจุบันได้ร้างไปแล้ว มีร่องรอยธารน้ำไหลเป็นระดับลดหลั่นลงไปจนถึงพื้นดิน ลักษณะของลำธารมีหินกรวดขนาดเล็กใหญ่ทั่วไป และมีน้ำขังอยู่เป็นบางส่วน บริเวณรอบ ๆ มีป่าไม่ร่มรื่น และพืชพรรณหลายชนิด

โขกชมพู่ เป็นโขกที่มีลำธารค่อนข้างยาวภายในโขกมีสภาพป่าไม่ร่มรื่น มีทิวป่าไม้ขึ้นรอบ ๆ ทางเดินเข้าไปร่มครึ้ม เส้นทางที่เดินขึ้นไปเป็นทางเกวียน น้ำที่ไหลจากโขกชมพู่น่าจะเป็นน้ำที่ไหลแรงและมาก เนื่องจากร่องรอยผนังลำธารถูกกัดเซาะมาก และมีก้อนหินหลายชนิดที่มีขนาดใหญ่และเล็กถูกพัดพามากองแผ่กระจายตามลำธาร

ประวัติโขกชมพู่ มีกล่าวในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงว่า “การไปเที่ยวโขกชมพู่ นั้น ไม่ใช่ไปเพื่อตรวจค้นโบราณหรือวัตถุ ได้ทราบข่าวเขาเล่าว่า เป็นที่สบายนักจึงได้ไปเพื่อพักผ่อนร่างกายและจิตใจ ซึ่งได้เหน็ดเหนื่อยในการเที่ยวในเมืองสุโขทัยเก่านั้น ทางจากเมืองเก่าไปโขกชมพู่ ๑๘๐ เส้น ออกจากเมืองทางประตูด้านใต้แล้วเลี้ยวไปทางตะวันตกเดินในทุ่งก่อนแล้วจึงไปเข้าดง มีไม้หลายพรรณขึ้นปะปนกันอยู่ทางเดินร่มรื่นสบายดีเดินไปบางที่ก็กล้วยบาร บางที่ก็เลียบเขา ตามถนนนี้มีเขาเป็นทิวไป แลดูมาจากเมือง

โขกชมพู่

ดูงามมากทางเดินลดเลี้ยวไปจนถึงที่พักซึ่งเจ้าเมืองได้ไปแต่งขึ้นไว้อยู่กลางดง ริมลำธารที่มีต้นชมพูขึ้นอยู่มากจึงได้เรียกน้ำว่าโขก (หรือธาร) ชมพู่ในลำธารมีน้ำไหลริน ๆ อยู่เสมอ น้ำใสสะอาดดีแต่ชะรอยจะมีสนิมเหล็กอยู่ในน้ำมาก เพราะที่ตามดินเห็นเป็นสีแดงเป็นตะกอนอยู่ ธารนี้มีน้ำไหลอยู่ไม่หยุด เพราะอยู่กับเชิงเขาทีเดียว น้ำซึมลงมาจากยอดเขาตกในลำธารนี้ที่ธารนี้เป็นที่สำราญดีมาก ได้ทราบจากสามเณรไชยชาญยุทธ์ ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จมาประพาสสุโขทัย ก็ได้เสด็จประพาสที่โขกชมพู่ และเป็นที่ทรงสำราญมาก ต่อ ๆ มายังได้เคยโปรดเกล้าฯ ให้ตักน้ำนี้ส่งลงไปทูลเกล้าฯ ถวายอยู่บ้าง”

โขกพม่าผนหอก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของโขกชมพู่ประมาณ ๔๐๐ เมตร ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารที่เกิดจากเทือกเขาคุยมะตุม ลักษณะโขกมีสภาพร่มรื่นด้วยไม้หลายชนิด และมีป่าไม้ขึ้นรอบ ๆ ลักษณะลำธารน้ำคงจะไหลไม่เร็วและแรง เนื่องจากลำธารไม่มีขนาดลึกและใหญ่ บนพื้นลำธารมีหินขนาดใหญ่น้อย แต่มีหินกรวดตกที่พื้นลำธารทั่วไป ธารโขกพม่าผนหอกนี้จะไหลไปรวมกับลำธารโขกพระร่วงลงองค์พระขรรค์บริเวณที่ราบหุบระหว่างเขาตะโหงกวิ้วและเขาคุยมะตุม

ประวัติ ชาวบ้านเล่าต่อ ๆ กันมาว่าก่อนที่พม่าจะเข้าตีสุโขทัย ได้มาลอบหอกผนหอกบริเวณนี้ จึงได้เรียกว่าโขกพม่าผนหอก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงฟังบรรยายสรุป และทอดพระเนตรแผนที่ภาพถ่าย เกาะ แก่ง หิน
ของโขกพระแม่ย่า (เหมืองยายอึ้ง) สรีดภงส์ ๒ (ท่านบักันน้ำโคกมน)

โขกพระร่วงลับพระขรรค์ ห่างจากโขก
พม่าผ่นทอกไปทางทิศใต้ประมาณ ๑,๗๐๐ เมตร
ทางไปถึงโขกเดินตามทางล่อเกวียนขึ้นไป สภาพรอบ ๆ
เป็นป่าไม้หลายชนิด มีป่าไผ่ขึ้นรอบ ๆ ทางเดินจาก
เชิงเขาไปประมาณ ๑,๓๐๐ เมตร ซึ่งจะต้องเดินขนาน
ตามลำธารโขกพระร่วงลับพระขรรค์ขึ้นไป บริเวณโขก
มีหินชนวนเป็นชั้น ๆ และน้ำในโขกก็จะไหลลงมาเป็น
ชั้น ๆ ตามทางลาดเชิงเขา ปัจจุบันมีน้ำไหลซึม
เพียงเล็กน้อย และมีร่องรอยราษฎรที่ขึ้นไปหาของป่า
ได้ลับมีดที่หินบริเวณต้นน้ำลำธารซึ่งมีน้ำสนิมเหล็ก
ของมีดเต็มทั่วบริเวณ ลักษณะหินที่พบบนโขกนี้
เหมือนกับหินที่นำไปสร้างระเียงและกรอบประตูวิหาร
วัดเซตุพน

ประวัติ ชาวบ้านเล่าว่า พระร่วงได้มาลับ
พระขรรค์บริเวณโขกนี้ เมื่อลับเสร็จก็อยากจะลอง
ความคมของพระขรรค์ จึงได้ฟันพระขรรค์บริเวณ
โขกลองพระขรรค์ตามที่ชาวบ้านเรียกมาจนปัจจุบันนี้

๒. สรีดภงส์ ๒ (ท่านบักันน้ำโคกมน)

ตั้งอยู่ที่บ้านมนต์คีรี ตำบลเมืองเก่า อำเภอ
เมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ห่างจากกำแพงด้านทิศใต้
ตามแนวคันดินกั้นน้ำ (ท่านบักันน้ำโบราณหมายเลข ๔ ต.)
ประมาณ ๗.๖ กิโลเมตร ก็จะไปบรรจบกับคันกั้นน้ำ
โคกมนด้านที่กั้นเขานายา (เขาสะพานเรือ)

ลักษณะสรีดภงส์ ๒ ทำเป็นคันดินสูง ๓-๔ เมตร
กว้างประมาณ ๗ - ๑๐ เมตร ยาว ๑,๓๐๐ เมตร
บริเวณคันดินปัจจุบันมีบ้านเรือนราษฎรปลูกสร้างอยู่
บางตอน ปลูกพืชไร่ เช่น พริก มะเขือ ตรงกลาง
คันท่านบักันน้ำมีช่องระบายที่เจาะขาดจากคันดิน กว้าง
ประมาณ ๓ - ๔ เมตร เพื่อระบายน้ำเป็นแนวโค้ง
โดยกั้นทางทิศตะวันออกเขานายาและเขาฤดูยายซี
คันดินขาดหายไปตรงบริเวณเหมืองยายอึ้ง

สำหรับสรีดภงส์ ๒ (ท่านบักันน้ำโคกมน) จะรับ
น้ำจากเหมืองยายอึ้ง ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารที่เกิดจาก
เทือกเขาโป่งสะเดา เขาคูขุนนาท เขาค้อม บริเวณ

เขตตำบลวังบ่อ อำเภอศรีมหาศ โดยส่วนที่สูงที่สุดของ หลังคารับน้ำสูง ๘๑๙ เมตร จากระดับน้ำทะเลบนเขา โป่งสะเดา และบริเวณหลังคารับน้ำมีพื้นที่ติดต่อกัน ๑๘ ตารางกิโลเมตร และอ่างรับน้ำมีพื้นที่ประมาณ ๕ - ๖ ตารางกิโลเมตร ซึ่งอยู่ในระดับความสูง ๓๕๐ เมตร จากระดับน้ำทะเล (ท้องกระทะของเขา ๓ ลูก) จากลำธารจำนวน ๑๒ สาย ไหลมารวมกันกลายเป็นลำธารเหมืองยายอึ่ง สำหรับสรีดภงส์ ๒ มีพื้นที่เก็บน้ำประมาณ ๔ ตารางกิโลเมตร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไป เมื่อ พุทธศักราช ๒๕๓๔

เหมืองยายอึ่ง มีลักษณะกว้างประมาณ ๒๐ - ๒๕ เมตร ผนังสูงประมาณ ๕ - ๑๐ เมตร บางช่วงสูงถึง ๒๐ เมตร บริเวณพื้นลำธารมีเกาะแก่ง หินหลายระดับ มีแผ่นหินขนาดใหญ่และท่อนไม้ ตันไม้ใหญ่ที่ถูกน้ำไหลพัดพามาทับถมกัน ซึ่งแต่ละระดับมีน้ำขังเกือบทั้งปี บางตอนน้ำใสมีร่องรอย สัตว์ป่า เช่น หมูป่า เก้ง อีเห็น ลงมาดื่มน้ำตามลำธาร ริมตลิ่งผนังบางส่วนถูกน้ำไหลเซาะจนผนัง หินพังทลาย สภาพพื้นลำธารมีหินขนาดใหญ่ทับซ้อนสูง ถึง ๓ - ๑๐ เมตร และมีร่องรอยน้ำไหลหมุน เนื่องจาก มีช่องอากาศใต้หินทำให้ตะกอนทรายที่มากับสายน้ำ กัดกร่อนผิวหินเป็นรูทั้งเล็กและใหญ่ ปรากฏผิวของหิน หลายบริเวณ สภาพการไหลของน้ำเหมืองยายอึ่ง จะต้องมีจำนวนมาก เนื่องจากรับน้ำจากเขา ๓ ลูก และรับน้ำจาก ๑๒ ลำธาร และบริเวณที่ไหลมี ความชันสูงมากถึง ๘๑๙ เมตร จากระดับน้ำทะเลแล้ว ลดระดับลงไปที่อ่างกระทะรับน้ำประมาณ ๓๕๐ เมตร จากระดับน้ำทะเลแล้วจึงไหลรวมเป็นเหมืองยายอึ่ง ผ่านเพิงผาหินบริเวณที่พบประติมากรรมสตรี ซึ่ง เป็นที่รู้จักกันว่ารูปพระแม่ย่า น้ำจากเหมืองยายอึ่ง จะไหลเลียบลำธารเขาอ้อมออกไปในที่ราบลุ่ม ผ่านหน้าผาเขาแดง ซึ่งจากเขาแดงจะมีลำธารอีกสาย คือ น้ำโคกหรือบ่อน้ำผุด

สรีดภงส์ ๒ (ทำนบกั้นน้ำโคกมน)

ลานหินและแผ่นหินขนาดใหญ่บนลำเหมืองยายอึ่ง

น้ำโคก หรือบ่อน้ำผุด น้ำโคกปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่กล่าวไว้ว่า “เบื้องหัวนอน...มีปาม่วงป่า ขาม มีน้ำโคก มีพระขพุ่งผี...” ซึ่งตำแหน่งเบื้องหัวนอน ก็คือ ด้านทิศใต้ และตำแหน่งน้ำโคกอาจเป็นที่เดียวกับ น้ำผุด ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านก็ยังเรียกค่าน้ำโคกหรือน้ำผุด เส้นทางไหลของน้ำไหลมาจากใต้ดินตลอดเวลา ทำให้เกิดลำธารอีกสายแล้วจึงไหลเวียนไปรวมกับเหมืองยายอึ่ง ที่บริเวณเขาภูตยายซี ที่ราบลุ่มด้านเหนือเขา แล้วจึงจะไหลไปรวมกันที่สรีดภงส์ ๒ (ทำนบกั้นน้ำโคกมน) เพื่อเก็บกักน้ำไว้ไม่ให้ไหลทิ้งไป และถ้าหากมีน้ำไหลมารวมกันเป็นจำนวนมากเกินไป จะระบายออกมาที่ปากท่อ ตรงกลางทำนบอีกทางหนึ่ง ส่วนอีกทางหนึ่งก็จะไหลออกไปทางเหมืองยายอึ่ง

ถ้ำพระแม่ย่า สถานที่พบเทวรูปสตรีศิลปะสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นที่เลื่อมใสของชาวสุโขทัย

จากนั้นก็จะได้ไปบรรจบกับท่านกั้นน้ำหมายเลข ๔ ต. (ถนนพระร่วงสายสุโขทัย - กำแพงเพชร) บริเวณบ้านเหมืองยายอึ่ง และบ้านนาโพธิ์ เพื่อใช้ในด้านเกษตรกรรม ตามแถบชุมชนริมถนนพระร่วงและถ้าหากน้ำหลากมากก็จะระบายออกไปบ้านป้อมบ้านนาไผ่ล้อม และไปเชื่อมกับคลองยางบริเวณบ้านลัดทรายมูล ด้านทิศตะวันตกแม่น้ำยม

๓. ชาน้ำตกด้านทิศใต้ที่สำคัญ ๒ แห่ง

ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารที่น่าจะกล่าวถึงก็คือ ชาน้ำตกที่เกิดจากเขาประตักษ์ คือ โขกเปิด และโขกขี้เหล็ก

โขกเปิด เป็นต้นน้ำลำธารที่เกิดจากเทือกเขาประตักษ์ เส้นทางไปโขกเปิดตามเส้นทางลาดยางสายประตักษ์ และวัดเซตุนโม่ และวัดเซตุนพิน ก่อนถึงวัดเซตุนพินมีเส้นทางเลี้ยวขวาไปบ้านมนต์คีรีประมาณ ๑.๓ กิโลเมตรถนนจะไปเชื่อมกับคันดินกั้นน้ำโบราณ ท่านบหมายเลข ๔ ต. (หรือถนนพระร่วง) ด้านทิศใต้ ซึ่งบางส่วนได้ปรับปรุงเป็นถนนไปจนถึงบ้านวังบ่อ โดยเชื่อมกับสรีดภงส์ ๒ หรือท่านบโคกมน เมื่อเดินทางไปตามคันกั้นน้ำโบราณประมาณ ๑ กิโลเมตรเศษ มีทางเลี้ยวขวาเป็นถนนลูกรังตรงไปยังเทือกเขาประตักษ์ และมีถนนเลียบบตามเขาพระบาทใหญ่เข้าไปบรรจบ

น้ำโคก (น้ำผุดแม่ย่า)

พื้นลำธารโขกเปิดมีต้นไม้อื่นขึ้นอยู่ทั่วไปในฤดูแล้ง

เทือกเขาประตักซ์ ในช่องทางลาดของทั้งสองภูเขา ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารของโขกเปิด ระยะทางประมาณ ๔ กิโลเมตร หลังจากนั้นต้องเดินทางเข้าไป ระหว่างทางมีต้นไม้ใหญ่่น้อย หลายชนิดขึ้นหนาทึบและร่มครึ้ม ซึ่งมีป่าไผ่ ต้นทอง ไม้ประดู่ ต้นรัง และหนามเขี้ยว เป็นต้น เส้นทางที่เดินไปเดิมเป็นถนน ปัจจุบันบางส่วน น้ำจากโขกไหลผ่านบางตอนทำให้เกิดร่องน้ำใหม่ขึ้น เดินเท้าขึ้นไปประมาณ ๔๐๐ - ๕๐๐ เมตร ขนานกับลำธารโขกเปิดก็จะถึงชั้นของหินที่เป็นต้นน้ำ มีร่องรอยหินเป็นชั้น ๆ ภายในลำธารมีหินขนาดใหญ่และเล็ก กอระกระจกะตามแนวลำธาร ต้นน้ำยังมีน้ำซึมผ่านทรายที่เปียกให้เห็นต้นบอนขึ้นรอบ ๆ บริเวณที่มีความชื้นสำหรับลำธารช่วงบนสุดกว้างประมาณ ๘ เมตร ช่วงล่างสุดน้ำจะไหลแผ่กระจายออกไปในที่ราบกว้างประมาณ ๑๑ เมตร บริเวณธารน้ำส่วนล่างที่ค่อย ๆ ไหลลาดลงไปพบทรายที่อยู่ใต้น้ำ มีสีดำ ออกน้ำตาลคล้ายขี้เปิดอยู่ทั่วไป ลักษณะเช่นนี้ชาวบ้านอาจจะเรียกว่า โขกขี้เปิด แต่ตอนหลังคงเรียกเหลือเพียงโขกเปิด น้ำจากโขกเปิดจะไหลบ่าออกไปหาต้นกั้นน้ำด้านทำนบ ๔ ต. ด้านทิศใต้ของเมืองสุโขทัย เรียกว่าเหมืองตารามแล้วก็จะถูกระบายไหลออกไปรวมกับคลองยาง

พื้นลำธารโขกขี้เหล็กแสดงให้เห็นร่องรอยการไหล และพัดพาก้อนหินที่มีความเร็วและแรงจากเขาสะพานเรือ

โขกขี้เหล็ก ตั้งอยู่ด้านใต้ของโขกเปิด เป็นต้นน้ำลำธารที่เกิดจากเทือกเขาประตักซ์ซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ของเมืองเก่าสุโขทัย เส้นทางที่จะเข้าไปบริเวณโขกขี้เหล็ก เดินทางโดยถนนลูกรังเส้นที่จะไปวัดโขกเปิด เมื่อผ่านวัดโขกเปิดไปประมาณ ๒ กิโลเมตรเศษ ถนนจะเลียบเขาประตักซ์ขึ้นไปเชิงเขาขนานกับลำธารโขกขี้เหล็ก ประมาณ ๑ กิโลเมตร ก็จะถึงลำธารที่มีธารน้ำไหล มีก้อนหินขนาดใหญ่ลดระดับเป็นชั้นตามระดับของน้ำตกที่ไหลลงลำธารโขกขี้เหล็กกว้างประมาณ ๑๑ เมตร ผืนน้ำลำธารลึกประมาณ ๓ เมตร มีหินขนาดใหญ่จำนวนมากที่ถูกพัดพามาในช่วงต้นน้ำยาวเป็นระยะถึง ๓๐ - ๔๐ เมตร ลักษณะปากลำธารกว้างและลึกมากพร้อมทั้งมีก้อนหินขนาดใหญ่และต้นไม้ กิ่งไม้ ที่ถูกพัดพามาตามน้ำเช่นนี้

โขกขี้เหล็กจึงเป็นโขกที่น้ำไหลแรงมาก บางตอนของผืนน้ำโขกมีร่องรอยหินกรวดทับถมกันหนาถึง ๑ - ๑๕๐ เมตร แสดงถึงร่องรอยการทับถมของหินที่พัดมากับน้ำเป็นเวลานาน หลังจากนั้นน้ำก็เปลี่ยนทางเดินไป ต่อมาน้ำกลับไหลพัดพาหินจากเขากลับมาทางเดิมอีก น้ำจึงกัดกร่อนผืนของลำธารใหม่ จึงทำให้เห็นผืนหน้าตัดของลำธารมีหินเรียงกันเป็นชั้น ๆ สำหรับน้ำที่ไหลจากโขกขี้เหล็กจะไหลแผ่กระจายไปหาต้นกั้นน้ำโบราณด้านทิศใต้ (ทำนบ ๔ ต.) และระบายน้ำไปรวมกับเหมืองยายอิงบริเวณด้านทิศตะวันออกของเขานาย่า (เขาสะพานเรือ) ปัจจุบันนี้ทางกรมการปกครองได้สร้างทำนบกั้นน้ำสมัยใหม่กั้นน้ำจากโขกขี้เหล็กและระบายน้ำส่งไปในคลองส่งน้ำที่ขุดขึ้นมาใหม่ เพื่อให้ราษฎรแถบบ้านเซตุนและหมู่บ้านมนต์คีรี ใช้ในการเกษตรกรรม

(ต่อฉบับหน้า)

Glass Beads: Innovative Products in Metal Age

Previous studies suggest that glass beads were manufactured in ancient Egypt, the Roman world, and the Middle East about 4,500 years ago. Later periods saw regional developments beads regarding form and color, and they became important means of communication and exchange items. In Southeast Asia, glass beads were imported from distant communities in India, Sri Lanka, and the Middle East, representing evidence of oversea trade. After that, glass beads were locally made in Southeast Asia in accordance with the early exploitation and use of natural ores for the production of metal artifacts.

This study presents recent results of an analysis of monochrome glass beads of diverse shapes and found at late prehistoric sites (Metal Age) in Thailand. Manufacturing sites or workshops of these beads are unknown, thus this study focused on morphology and diagnostic traits in order to find common or shared characteristics of the beads, as well as cultural groups who used each group of beads. Geochemical compositional analysis was also performed to explain ancient social phenomena and cultural network.

Translated by Thanik Lertcharnit

ลูกปัดแก้ว: ผลผลิตจากนวัตกรรมในยุคโลหะ

■ อีรศักดิ์ ธนศิลป์ *

ในช่วงเวลาที่เราเรียกว่าสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตอนปลายหรือยุคโลหะ สิ่งที่คุณคนในยุคนี้ได้รับการถ่ายทอดและเรียนรู้เป็นกระแสหลักคือการใช้ประโยชน์จากแร่ทองแดงและเหล็ก ทั้งในเรื่องของแหล่งผลิต ผลผลิต กรรมวิธี หรือเทคโนโลยีที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง แต่ทว่าในช่วงเวลานี้มีสิ่งเล็กๆ ที่แทรกตัวอยู่อย่างกลมกลืน เป็นผลผลิตจากนวัตกรรมในยุคโลหะ ในที่นี้หมายถึง “ลูกปัดแก้ว” เครื่องประดับที่ปรากฏในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ครั้ง

บรรพกาลราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว มีสีสันรูปทรงหลากหลาย นักวิชาการสามารถจัดจำแนก และบ่งบอกถึงที่มาของลูกปัดบางชนิดได้อย่างชัดเจน โดยวิธีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบ สีสัน หรือเอกลักษณ์เฉพาะตน ด้วยปัจจัยเหล่านี้ ลูกปัดแก้วแบบสีเดียว หรือ Indo-Pacific Bead ซึ่งมีรูปทรงสีสันที่หลากหลาย และพบอยู่ทั่วไป จนไม่สามารถบ่งบอกถึงแหล่งกำเนิดและที่มาได้ จึงเป็นปัญหาในการศึกษาวิเคราะห์ลูกปัดแก้วในเชิงลึก

* นักโบราณคดีปฏิบัติการ สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร

ภาพที่ ๑ ลูกปัดแก้วในจีนที่ผสมตะกั่วและแบเรียม
ที่มา: Peter Francis, Jr., *Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present*, Honolulu: University of Hawaii Press, 2002.

ขอบเขตในการศึกษา

ผู้เขียนมีความสนใจที่จะศึกษาลูกปัดแก้วสีเขียว (monochrome glass bead) ที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของภาคกลาง ทั้งเรื่องของรูปแบบและการศึกษาวิวัฒนาการของการศึกษาลูกปัดแก้วที่ผ่านมา

ความหมาย

ลูกปัด ตามศัพท์านุกรมโบราณคดี หมายถึง เครื่องประดับทำจากวัสดุต่าง ๆ เช่น หิน แร่ กระดุก ฟัน เขี้ยวสัตว์ เปลือกหอย ทองคำ สำริด ฯลฯ ผลิตให้เป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ กัน เช่น ทรงกลม ทรงกระบอก แผ่นแบน รูปหัวสัตว์ ฯลฯ มีรูร้อยด้ายหรือเชือกเป็นเส้น เพื่อประดับตกแต่งร่างกายหรือสถานที่ เช่น

ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหิน ลูกปัดเปลือกหอย ลูกปัดจำหลักลาย เป็นต้น

ลูกปัดแก้ว ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๒ หมายถึง เม็ดแก้ว เป็นต้น มีรูตรงกลางสำหรับร้อยเป็นเครื่องประดับต่าง ๆ คือวัตถุที่มีลักษณะเป็นเม็ด มีรูตรงกลาง เพื่อใช้ร้อยด้ายหรือเชือก

ลูกปัดแก้วแบบสีเดียว (monochrome glass bead) ในช่วงแรกนักวิจัยกำหนดชื่อเรียกลูกปัดกลุ่มดังกล่าวว่า “ลูกปัดลมสินค้า” (trade wind bead) แต่ในเวลาต่อมาได้กำหนดชื่อเป็น “ลูกปัดอินโด-แปซิฟิก” (Indo-Pacific bead) เนื่องจากมีการพบหลักฐานดังกล่าวตามแหล่งโบราณคดีในแถบมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิก^๑

ลูกปัดแก้วแบบสีเดียว (monochrome glass bead) นี้มีหลากหลาย เช่น น้ำเงิน ฟ้ามอเขียว เขียว แดง ส้ม ขาว ดำ และเหลือง แหล่งผลิตลูกปัดอินโด-แปซิฟิกมีหลายแหล่ง และแต่ละแหล่งมีสูตรการผลิตแก้วที่แตกต่างกัน^๒

ปฐมบทการกำเนิดของลูกปัดแก้ว

ลูกปัดแก้ว สันนิษฐานในระยาะแรกนั้นมีศูนย์กลางการผลิตแถบอียิปต์ โรมัน และตะวันออกกลาง ราว ๔,๕๐๐ ปีมาแล้ว จากนั้นก็มีความนิยมและแพร่หลายไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ที่สำคัญคืออินเดีย ซึ่งมีการผลิตลูกปัดมาเป็นระยะเวลายาวนานประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยมีอายุร่วมสมัยกับการผลิตแก้วในประเทศจีน ซึ่งการผลิตลูกปัดแก้วของจีนถือเป็นหัตถกรรมเกี่ยวข้องกับการทำโลหะกรรม

แถบตะวันออกกลางมีความนิยมในการผลิตแผ่นโมเสกที่ทำจากแก้ว (Mosaic glass) ลูกปัดแก้วที่ผลิตในพื้นที่ใกล้เคียงกันนี้จึงมีความหลากหลายในเรื่องของรูปแบบและสีสัน อาทิ ลูกปัดแก้วเขียนแบบ

^๑ Francis, Peter, *Asia's Maritime Bead Trade from ca. 300 BC to the Present*, Honolulu: University of Hawaii Press (2002) p 19-20.

^๒ Francis, Peter. *Bead, the Bead Trade, and State Development in Southeast Asia*. In *Ancient Trades and Cultural Contact in Southeast Asia*, Edited by Amara Srisuchat, 139 - 160. Office of the National Culture Commission, Bangkok. (1996)

หินมีค่า” โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกปัดแก้วแบบหลายสีหรือลายดอกไม้ ที่มีชื่อเรียกว่า “Millefiori”^๕ ในเอเชียก็มีการผลิตลูกปัดแก้วแบบต่าง ๆ โดยมีประเทศอินเดียเป็นศูนย์กลางในการผลิตระยะแรก ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันการผลิตแก้วในจีนก็เริ่มขึ้น ลูกปัดแก้วในจีนมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากทุกที่ในเอเชีย เนื่องจากมีการศึกษาพบว่าลูกปัดแก้วในจีนนั้นมีการผสมตะกั่วและแบเรียมในปริมาณสูง นอกจากนี้ตะกั่วยังช่วยให้แก้วมีความมันวาว (ภาพที่ ๑) มีความนิยมได้มีการแพร่ขยายก่อให้เกิดการผลิตลูกปัดแก้วสีเขียว (monochrome glass bead) ทั้งอินโดนีเซีย เวียดนาม รวมถึงในดินแดนไทย

ลูกปัดแก้วกับการศึกษาวิจัยที่ผ่านมา

ในการศึกษาลูกปัดแก้วที่ผ่านมา นั้น สามารถพิจารณาเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้ คือลักษณะทางกายภาพ การศึกษาในช่วงแรกเริ่มจากงานของศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๙ ได้ทำการศึกษาลูกปัดที่เมืองอุททอง และเขียนไว้ใน “โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุททอง” โดยจัดจำแนกเป็น

ประเภทหลัก ๆ คือ ลูกปัดแก้วสีเขียวและหลายสี^๕ อันเป็นแนวทางให้กับนักวิชาการรุ่นต่อมา การศึกษานั้นมีการศึกษาลักษณะทางกายภาพ ทั้งรูปแบบ สี ลักษณะที่มองด้วยตาเปล่า ทั้งใช้แว่นขยาย หรือกล้องจุลทรรศน์ในการศึกษา และต่อมาได้มีการศึกษาเรื่องเทคนิคในการผลิต การตกแต่ง โดยมีการศึกษาเปรียบเทียบจากแหล่งที่อาจหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เพื่อสืบย้อนไปยังอดีต และมีการนำวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยไขปัญหาต่าง ๆ โดยเริ่มเข้ามาตั้งแต่ในช่วงพุทธศักราช ๒๕๑๖ เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำเม่น ถ้ำเขาทะลุ บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อการไขปริศนาที่เกิดขึ้น ว่ามีรูปแบบใดบ้าง เทคนิคแบบใด แหล่งผลิตอยู่ที่ใด เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของชุมชนในสถานที่ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน (space and time)

จากการศึกษาลูกปัดแก้วซึ่งมีการผลิตมาตั้งแต่ ๕,๕๐๐ ปีมาแล้ว พบในตะวันออกกลาง โดยเฉพาะอียิปต์ ก่อนที่จะแพร่มายังอินเดียใน ๑,๐๐๐ ปีให้หลัง ร่วมสมัยกับจีนที่มีการพบหลักฐานเช่นกัน โดยมีปัจจัยในเรื่องของเส้นทางติดต่อทางทะเล (Maritime Route) เป็นเส้นทางหลัก^๖ ก่อนที่จะมีการแพร่หลายและพบในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกปัดแก้วแบบสีเขียว หรืออาจเรียกอีกชื่อว่า “ลูกปัดลมสินค้า” (trade wind bead) ในช่วงต่อมามีการศึกษาพบว่า มีลักษณะร่วมบางประการ จึงมีผู้กำหนดชื่อว่า “ลูกปัดแบบอินโด-แปซิฟิก” (Indo-Pacific bead) เนื่องจากหลักฐานดังกล่าวพบตามแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง ในมหาสมุทรอินเดีย และแปซิฟิก^๗

^๕ ผุสดี รอดเจริญ, "การศึกษาแก้วสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘, หน้า ๓๙.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๕ ชิน อยู่ดี, "ลูกปัดที่เมืองเก่าอุททอง", *โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุททอง*. (พระนคร, โรงพิมพ์ศิwap, ๒๕๐๙), หน้า ๕๑.

^๖ Thailand, Office of the National Culture Commission, Nandana Chutiwongs, **Ancient trades and cultural contracts in Southeast Asia**, Bangkok : The Office (1996) p.139.

^๗ Peter Francis, Jr., **Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present**, Honolulu: University of Hawaii Press (2002) p.19 - 20.

ลูกปัดแก้วมีส่วนประกอบ คือ ซิลิกา (SiO₂), แคลเซียม (Ca), Lime, อลูมินา (Al), แมกนีเซียม (Mg) เป็นแร่ที่ทำให้ลูกปัดคงตัวและแข็งแรง และยังมี โซเดียม (Na) หรือ Alkali Soda ซึ่งเป็นตัวหลอมเหลว ช่วยลดอุณหภูมิทำให้การหลอมละลายแก้วดีขึ้น และนอกจากนี้ยังมีให้สีต่าง ๆ ที่เป็นออกไซด์ที่ผสมอยู่ ทำให้ลูกปัดแก้วมีสีต่าง ๆ (ตารางที่ ๑)

จากการศึกษานี้ขอเริ่มต้นด้วยการศึกษาด้านรูปแบบ ซึ่งก่อนหน้านี้น พุทธศักราช ๒๕๔๘ ผุสดี รอดเจริญ ได้ทำการศึกษาแหล่งโบราณคดีในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งได้รูปแบบที่คล้ายคลึงกัน คือ ลูกปัดแก้วทรงกระบอก ลูกปัดแก้วทรงกลม เป็นต้น ซึ่งมีการขุดค้นพบลูกปัดแก้วแบบสีเดียวในจำนวนต่าง ๆ กัน ร่วมกับหลักฐานอื่น ๆ ที่ช่วยยืนยันความชัดเจนของหลักฐานในช่วงสมัยยุคโลหะ ทั้งการพบร่วมกับโครงกระดูก มีการพบเครื่องมือโลหะร่วมอยู่ด้วย ตลอดจนการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์จากหลักฐานอื่น ๆ ในชั้นดินเดียวกัน เพื่อการเทียบเคียงอายุสมัย นำไปสู่การเลือกพื้นที่ในการศึกษา

การศึกษานี้จึงได้เพิ่มเติมข้อสังเกตจากแหล่งโบราณคดีทั้ง ๔ แหล่ง คือ

๑. แหล่งโบราณคดีบ้านหลุมเช่า จังหวัดอุทัยธานี
๒. แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี
๓. แหล่งโบราณคดีบ้านชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี และ
๔. แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี

ผลสรุปเบื้องต้นจากการศึกษา คุณลักษณะทางกายภาพของลูกปัดแก้ว

จากตารางเปรียบเทียบสีและรูปทรงของลูกปัดแก้วจากแหล่งโบราณคดีตัวอย่างทั้ง ๔ แหล่ง พบว่ากลุ่มสีที่มีความนิยมสูงสุดและพบในทุกแหล่งโบราณคดี ได้แก่ กลุ่มสีน้ำเงิน และกลุ่มสีเขียว โดยมีสีส้ม สีแดง สีน้ำตาลแดง ดำ ขาวใส ลดหลั่นกันไป ในขณะที่กลุ่มสีม่วงพบน้อยที่สุด เช่น พบในแหล่ง

ตารางที่ ๑ แสดงองค์ประกอบของแร่ที่ให้สี มีการศึกษาไว้ดังนี้^๕

สีของลูกปัด	ออกไซด์ของโลหะ
เขียว	โครเมียม
แดง	ทองแดง
ม่วง	นิกเกิล หรือ แมงกานีส
เหลือง	เหล็ก, โครเมียม
ดำ	แมงกานีสปริมาณมาก
ฟ้า, น้ำเงิน	ทองแดง, โคบอลต์
ขาว	ดีบุก

^๕ ผุสดี รอดเจริญ, "การศึกษาแก้วสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘, หน้า ๓๗ - ๓๘. อ้างอิงจาก **กรมศิลปากร. ลูกปัดจากแหล่งขุดค้นโบราณคดีสีหิงพระ ปี ๒๕๒๒**, โครงการขุดค้นแหล่งโบราณคดีสีหิงพระ: ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี, ๒๕๒๒ (อีดสำเนา), หน้า ๗๗ - ๘๓.

ตารางที่ ๒ ตารางสรุปจำนวน รูปทรง และสีของแหล่งโบราณคดีตัวอย่างในการศึกษา

แหล่ง	จำนวน	รูปทรง	สี											
			น้ำเงิน	เขียว	ส้ม	เหลือง	แดง	น้ำตาล	ฟ้า	ดำ	ขาวใส	ม่วง		
บ้านหลุมเข้า จังหวัดอุทัยธานี	๒๓๙	- ทรงกระบอก - ทรงกลม - ทรงกลมแบน	✓	✓	✓						✓	✓	✓	✓
บ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี	๒๔๐๐ ^๙	- ทกเหลี่ยม - สีเหลี่ยม - ปริซึมหกด้าน - วงแหวนเล็ก	✓	✓		✓	✓							
ชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี	๙๙	- ทรงกระบอก - ทรงกลม	✓	✓		✓			✓			✓		
โป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี	๔๔๕	- ทรงกระบอกสั้น - ทรงกลม - แผ่นแบน	✓	✓	✓								✓	

โบราณคดีบ้านหลุมเข้า จังหวัดอุทัยธานี และแหล่งโบราณคดีบ้านวังไธ จังหวัดลำพูน^๙ โดยที่กลุ่มสีม่วงนี้เกิดจากการผสมของนิกเกิลเป็นออกไซด์โลหะที่ทำให้เกิดสี อย่างไรก็ตาม บางสีที่เห็นในปัจจุบัน อาจไม่ใช่สีที่เกิดมาตั้งแต่แรกผลิต แต่อาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสีโดยปัจจัยเรื่องระยะเวลา และปัจจัยทางเคมีได้ชั้นดินที่ทับถมอยู่^{๑๐}

ด้านตารางการเปรียบเทียบเรื่องรูปทรงนั้นพบว่า รูปทรงที่มีความนิยมมากที่สุด ได้แก่ ทรงกระบอกและทรงกลม ส่วนรูปทรงกลมแบนและทรงกระบอกสั้นนั้นพบจำนวนรองลงมา จึงเป็นการยากในการจัดจำแนกหรือหารูปแบบเฉพาะเพื่อบ่งบอกแหล่งที่มา หากแต่ในการศึกษานี้พบข้อมูลเพิ่มเติมในแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี พบลูกปัดแก้ว

รูปทรงพิเศษ เป็นรูปทรงแหลี่ยมหรือทรงปริซึมหกด้าน (ภาพที่ ๒) จากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่าลูกปัดทรงพิเศษแบบทกเหลี่ยม ซึ่งพบที่บ้านดอนตาเพชรมีความคล้ายคลึงกับลูกปัดแก้วสีเขียว (ภาพที่ ๓) ที่ได้จากแหล่งโบราณคดี สมัยราชวงศ์ชอัน ในจีน และรูปทรงสีเหลี่ยม (ภาพที่ ๔) อีกทั้งยังบ่งบอกถึงกรรมวิธีการผลิตแบบกดลงบนพิมพ์เพื่อให้ได้รูปทรงดังกล่าว

อย่างไรก็ตามรูปแบบที่พบในภาคกลางก็ยังไม่สามารถยืนยันถึงแหล่งผลิตหรือรูปแบบที่เฉพาะได้ต่างจากแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีรูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะและโดดเด่น ทั้งยังพบลูกปัดที่คาดว่าเป็นวัตถุดิบ เนื่องจากยังผลิตไม่เสร็จ จึงสันนิษฐานว่าในแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงนี้มีการผลิตลูกปัดแก้วในชุมชนของตนเอง รูปแบบที่

^๙ จำนวนโดยประมาณจาก Glover, Ian C, พูลสุข เตมียานนท์, แปล, "การแลกเปลี่ยนระหว่างอินเดียและไทยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์" **ปัจจุบันของโบราณคดีไทย**, (กรุงเทพฯ, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๓๒ - ๓๓.

^{๑๐} ดูเพิ่มเติมในมอง-ปีแยร์ โปโทร, ปาตรีเซีย มอร์เนส์ และพรรคณะ โดยอาษา, **บ้านวังไธ : แหล่งฝังศพโบราณยุคเหล็กในภาคเหนือของประเทศไทย**, (เชียงใหม่, ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๔ - ๑๗๕.

^{๑๑} รัชฎา บุญเต็ม, อาจารย์ประจำภาควิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สัมภาษณ์, กันยายน ๒๕๕๗.

ภาพที่ ๒ ลูกปัดรูปหกเหลี่ยมหรือทรงปริซึมหกด้าน
บ้านคอนคาเพชร จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๓ ลูกปัดแก้วทรงปริซึมหกด้าน
ที่มา: Dubin,Lois Sherr, The history of beads
from 30,000 B.C. to the present.
New York: Harry N.Abrams, c1987, p.332.

ภาพที่ ๔ ลูกปัดแก้วรูปทรงสี่เหลี่ยม
จากบ้านคอนคาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๕ ลูกปัดแก้วทรงหลอดยาว (Tube)
จากบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๖ ลูกปัดแก้วทรง Truncated Bicone
จากบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ คือ ลูกปัดแก้วทรงหลอดยาว (Tube) (ภาพที่ ๕) และลูกปัดแก้วทรง Truncated Bicone (ภาพที่ ๖)

วิทยาศาสตร์กับการไขปริศนาลูกปัดแก้ว

การศึกษาลักษณะทางกายภาพ อาจยังไม่ตอบ
โจทย์ได้อย่างชัดเจนเพื่อนำผลมาวิเคราะห์และ
เปรียบเทียบกับชุมชนอื่น ๆ จึงมีการนำวิธีการทาง
วิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ในการวิเคราะห์ร่องรอยประกอบ
ของลูกปัดแก้ว เพื่อนำข้อมูลในเชิงสถิติและอัตราส่วน
ของส่วนผสมที่เกิดขึ้นนำมาบอกเล่าเรื่องราวและ
อธิบายลูกปัดแก้วซึ่งจะนำมาเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต
ของผู้คนในอดีตสืบไป

รูปแบบวิธีการในการศึกษานั้นมีการศึกษาอย่างกว้างขวาง หลากหลายวิธี เช่น Spectrograph ราวพุทธศักราช ๒๕๑๖ ซึ่งเป็นวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่นำมาศึกษาองค์ประกอบลูกปัดแก้ว แบบแรก ๆ ในไทย แต่จะมีข้อเสียตรงที่จะต้องมีกรบดทำลายโบราณวัตถุ จึงมีการคิดค้นและประยุกต์ใช้กระบวนการใหม่ ๆ ในการศึกษาในช่วงเวลาต่อมา ได้แก่

X-ray Fluorescence Analysis (XRF)

X-ray Diffraction (XRD)

Particle-induce X-Ray (PIXE)

Laser Ablation Inductively Couple Mass Spectrometry (LA-ICP-MS)

Electron probe micro-analyzer (EPMA)

ซึ่งมีการนำมาปรับใช้ในการวิเคราะห์ตามความเหมาะสมและการพิจารณาของนักโบราณคดีและผู้ศึกษาวิจัยต่อไป

การวิเคราะห์องค์ประกอบทางเคมี

วิธีการทางวิทยาศาสตร์ แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่อยู่ภายในลูกปัด โดยการเทียบเคียงสามารถจัดกลุ่มองค์ประกอบทางเคมี ได้ ๕ กลุ่ม ตามข้อมูลของ Salisbury and Glover^{๑๒} และ Lankton and Dussubieux^{๑๓} ดังนี้

๑. แก้วโพแทสเซียม (Potassium glass) มีปริมาณโพแทสเซียมสูงตั้งแต่ ๑๐% ขึ้นไป

๒. แก้ว Soda-lime (Soda-lime glass) มีปริมาณโซเดียมสูงตั้งแต่ ๑๐% ขึ้นไป

๓. แก้วโซดา (Soda glass) มีปริมาณโซเดียมสูง และมีปริมาณของอลูมินาปานกลาง - สูง

๔. แก้วอลูมินา (Alumina glass) มีปริมาณอลูมินาสูงตั้งแต่ ๑๐% ขึ้นไป

๕. แก้ว Mixed alkali (Mixed Alkali glass) มีปริมาณของโซเดียมและโพแทสเซียมใกล้เคียงกัน ตั้งแต่ ๕% ขึ้นไป

สรุปผล :

ในดินแดนประเทศไทยนั้นพบว่ามีกรกระจายตัวของลูกปัดแก้วสีเขียว เริ่มตั้งแต่ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว หรือตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย โดยจากการศึกษาที่ผ่านมาเชื่อว่าลูกปัดแก้วยุคแรก ๆ นำเข้ามาจากอินเดีย ซึ่งในช่วงเวลา ๒,๕๐๐ - ๒,๐๐๐ ปีมาแล้วนั้น เป็นช่วงเวลาที่อินเดีย เอเชียตะวันตก เมดิเตอร์เรเนียน ติดต่อกันเปลี่ยนแปลงทางการค้ากันอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้มีการแพร่ขยายในเรื่องของการค้าและการติดต่อมาถึงภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี หลักฐานทั้งลูกปัดหินและลูกปัดแก้วพบว่ามีกรนำเข้ามาจากอินเดีย ในช่วงเวลาต่อมา ก็พบหลักฐานอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาด้านรูปแบบทั้งเรื่องของรูปร่าง โดยเฉพาะสีสันของลูกปัดแก้ว ผนวกกับการประยุกต์ใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์จะช่วยอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ในเรื่องของการผลิตหรือการอธิบายความเชื่อมโยงการติดต่อสัมพันธ์กันของคนในอดีตได้ ในส่วนของรูปแบบอาจพบข้อสังเกตของรูปร่างบางรูปแบบที่พิเศษหรือแตกต่างจากทั่วไป อาทิ ทรงสี่เหลี่ยม ทรงหกเหลี่ยมหรือปริซึมหกด้าน และทรงแผ่นแบน เป็นแนวทางการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป ทั้งในเรื่องของชนิดและประเภทของแร่องค์ประกอบ

^{๑๒} Salisbury, Amy and Ian Glover, "New Analyses of Early Glass from Thailand and Vietnam," **Bead Study Trust Newsletter** (1997) p.7 - 14.

^{๑๓} Lankton, JW., Dussubieux, Laure, and Rehren Thilo. "A Study of Mid-first Millennium CE Southeast Asia Specialized Glass Bead making Traditions." in **Interpreting Southeast Asia's Past Monument, Image and Text**, 335 - 354. Singapore: the European Association of Southeast Asian Archeologist, Volume 2 (2009) p.342 - 346.

โครงข่ายความสัมพันธ์ของลูกปัดแก้วสีเขียว (monochrome glass bead)

ประเภท	แหล่ง	
	ประเทศไทย	ต่างประเทศ
Potassium glass	บ้านวังไธ ^{๑๔} , ดอนตาเพชร ^{๑๕} , พรหมทินใต้, บ้านเชียง	India: Arikamedu, Sri Lanka: Mantai, Vietnam: Giong Ca Vo, Giong Phet, Cambodia: Phum Snay, Prohear ^{๑๖}
Soda-lime glass	ดอนตาเพชร, ควนลูกปัด	India: Arikamedu
Soda glass	บ้านวังไธ, โศกหม้อ, ควนลูกปัด	-
Alumina glass	โป่งมะนาว, โศกหม้อ	-
Mixed Alkali glass	โป่งมะนาว	-

ภายในลูกปัด ในกลุ่มของ Potassium glass จะพบได้ทั่วไปทั้งในอินเดีย ศรีลังกา หรือในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง หากแต่ Soda-lime glass ที่พบแค่บางแหล่ง และสัมพันธ์กับแหล่งในอินเดีย แต่ลูกปัดแก้วในกลุ่มอื่น ๆ นอกเหนือจากนี้เริ่มพบน้อยลง บางประเภท เช่น Mixed Alkali glass พบเพียงที่โป่งมะนาวแหล่งเดียว ข้อมูลเหล่านี้ช่วยแสดงถึงความสัมพันธ์กันในทางตรงและทางอ้อมของผู้คนนับแต่อดีตผ่านลูกปัดเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ ลูกปัดแก้วจึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้ทราบถึงการผลิตและการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนอีกด้วย ดังนั้น การศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จึงจำเป็นต้องดูบริบทของศรัทธาประกอบกัน เพื่อให้ภาพในอดีตสมบูรณ์มากที่สุด

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพบว่าลูกปัดแก้วแบบสีเขียว (monochrome glass bead) ลักษณะทางกายภาพยังไม่สามารถระบุถึงแหล่งที่มาได้อย่างแน่ชัด ยกเว้นรูปแบบบางประการที่มีข้อสังเกตดังกล่าวมาแล้วนั้น หากแต่การจัดจำแนกสีหรือรูปทรงเพื่อนำไปผนวกรวมกับการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ก็จะสามารถขยายขอบเขตขององค์ความรู้และอธิบายเรื่องราวได้เพิ่มมากขึ้น

^{๑๔} ดูเพิ่มเติมใน กอง-ปิแยร์ โบโทร, ปาตริเซีย มอร์เนส และทรศนะ โดยอาษา, **บ้านวังไธ : แหล่งฝังศพโบราณยุคเหล็กในภาคเหนือของประเทศไทย**, เชียงใหม่, ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๖, หน้า ๑๗๔ - ๑๗๕.

^{๑๕} ดูเพิ่มเติมใน Glover, Ian C., "Differential decay of buried Iron Age Thai Glass in a uniform environment," in **Ethnographic Beadwork Aspect of Manufacture, Use and Conservation**, London : Archetype Publications Ltd. (2001) p.26 - 25.

^{๑๖} ดูเพิ่มเติมใน Reinecke A., Laychour V. and, Sonetra S., **The First Golden Age of Cambodia: Excavation at Progear**, The German Foreign office, (2010).

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง**. พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, ๒๕๐๙.
- ฌอง-ปีแยร์ โปโทร, ปาตริเซีย มอร์เนส์ และทรรสนะ โดยอาษา. **บ้านวังโฮ: แหล่งฝังศพโบราณยุคเหล็กในภาคเหนือของประเทศไทย**. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๕๖.
- ปัจจุบันของโบราณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.
- ผุสดี รอดเจริญ. “การศึกษาแก้วสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘.
- Dubin, Lois Sherr. **The history of beads from 30,000 B.C. to the present**. New York: Harry N. Abrams, c1987.
- Glover, Ian C. “Differential decay of buried Iron Age Thai Glass in a uniform environment.” in **Ethnographic Beadwork Aspect of Manufacture, Use and Conservation**. London: Archetype Publications Ltd., 2001.
- Francis, Peter. “Bead, the Bead Trade, and State Development in Southeast Asia”. in **Ancient Trades and Cultural Contact in Southeast Asia**, Edited by Amara Srisuchat, 139 - 160. Office of the National Culture Commission, Bangkok. 1996.
- Lankton, JW., Dussubieux, Laure, and Rehren Thilo. “A Study of Mid-first Millennium CE Southeast Asia Specialized Glass Bead making Traditions.” in **Interpreting Southeast Asia’s Past Monument, Image and Text**, 335 - 354. Singapore: the European Association of Southeast Asian Archeologist. Volume 2, 2009.
- Peter Francis, Jr.. **Asia’s Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present**. Honolulu: University of Hawaii Press, 2002.
- Reinecke A., Laychour V. and, Sonetra S.. **The First Golden Age of Cambodia : Excavation at Progear**. The German Foreign office, 2010.
- Salisbury, Amy and Ian Glover. “New Analyses of Early Glass from Thailand and Vietnam.” **Bead Study Trust Newsletter**, 1997.
- Thailand, Office of the National Culture Commission. Nandana Chutiwongs. **Ancient trades and cultural contracts in Southeast Asia**. Bangkok: The Office, 1996.
- สัมภาษณ์**
- รัชฎา บุญเต็ม, อาจารย์ประจำภาควิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สัมภาษณ์, กันยายน ๒๕๕๗.

The Hall of His Majesty King Bhumibol Adulyadej Borommanathbobitra's Footprints in Chiang Rai

A violence that took place in the areas of Doi Yao and Doi Pha Mon in Chiang Rai Province, northern Thailand in 1978 has led to suppression of the Communist Party of Thailand (CPT) by the army forces from the Third Army Area. The complete victory over the CPT by the army forces was gained in 1982. On February 27, 1982, His Majesty King Bhumibol Adulyadej Borommanathbobitra, together with Her Majesty Queen Sirikit, Her Royal Highness Princess Sirindhorn, and Her Royal Highness Princess Soamsawali, made a royal visit to the army officials and people at the military camp of Doi Phya Phiphak in Khun Tan District of Chiang Rai Province. During the visit, His Majesty kindly placed his footprints on a plaster plate prepared by the army to serve as a spiritual support of all the army officials there. Later, a hall was constructed to house the king's footprints on Doi Yot inside King Mengrai the Great camp. The footprints plate was transported to the hall on May 5, 2009 to commemorate the Coronation Day. The construction of the hall was a project jointly organized by the army's Department of Civil Affairs and the Fine Arts Department's Division of Architecture. The royal visit to the army camps by His Majesty has greatly provided military officials and people across the nation with a spiritual support.

Translated by Thanik Lertcharnit

ที่มา: <https://plus.google.com/112939865822953822758/posts/EKa3QNpot4B>

ศาลารอยพระบาท จังหวัดเชียงราย

■ จักรพันธ์ วัชรเรืองชัย *

ความเป็นมาของรอยพระบาท

สถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ภาคเหนือ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๑ บนพื้นที่ดอยยาว-ดอยผาหม่น กองกำลังติดอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ในขณะนั้นมีประมาณ ๖๐๐ คน มีมวลชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขาเผ่าม้ง ประมาณ ๒,๓๐๐ คน ความเคลื่อนไหวที่สำคัญ คือ ขัดขวางการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในการสร้างทางและการพัฒนาพื้นที่เพื่อความมั่นคง การสู้รบ ณ สมรภูมิตั้งนี้เกิดขึ้นหลายครั้ง เช่น

ยุทธการอิทธิพลชัย (วีรกรรมดอยม่อนเคอ), ยุทธการขุนน้ำโป่ง และยุทธการเกรียงไกร (วีรกรรม ณ เนิน ๑๑๘๘ ดอยพญาพิภักดิ์) โดยใช้กำลังทหารในพื้นที่จังหวัดเชียงราย เข้าปฏิบัติการกวาดล้างและปราบปราม พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ตามคำสั่งกองทัพภาคที่ ๓ และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค ๓ ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๑๑ จนถึงพุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงสามารถได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดเหนือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

* สถาปนิกชำนาญการ สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร

ศาลารอยพระบาท และอาคารประกอบ

ที่มา: <http://www.chiangraifocus.com/เที่ยวเชียงราย/18/พิพิธภัณฑ์รอยพระบาท-รัชกาลที่ 9>

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๔ กองพันทหารราบที่ ๔๗๓ ซึ่งมีพันโท วิโรจน์ ทองมิตร เป็นผู้บังคับหน่วย (ตำแหน่งปกติผู้บังคับกองพันทหารราบที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๑๗) ได้นำกำลังทหารเข้าปฏิบัติการบนพื้นที่ ดอยยาว - ดอยผาหม่น ตามแผนการต่อสู้เพื่อเอาชนะ คอมมิวนิสต์ จนเกิดยุทธการยึดเนิน ๑๑๘๘ บนดอย พญาพิภักดิ์ได้

เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร จอมทัพไทย เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ทรงเยี่ยมเยือน ทหารหาญและราษฎร ณ สถานปฏิบัติการดอยพญา

พิภักดิ์ บนดอยยาว เขตอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย (ปัจจุบันเป็นเขตอำเภอขุนตาล) และในวโรกาสอัน เป็นมิ่งมหามงคลนั้น พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ได้ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราชทานประทับรอยพระบาทลงบน แผ่นปูนพลาสติกที่เจ้าหน้าที่จัดเตรียมไว้ เพื่อเป็น มิ่งขวัญแก่ทหารกล้าทั้งปวงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ปัจจุบันมีการสร้างศาลาเพื่อประดิษฐาน รอยพระบาทไว้บนดอยโหด ค่ายเม็งรายมหาราช โดยมีพิธีอัญเชิญรอยพระบาท พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มาประดิษฐาน เมื่อวันที่อังคาร ที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ เพื่อเฉลิมฉลองในวันฉัตรมงคล เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

จากการได้อ่านบทความประวัติศาสตร์จากเว็บไซต์เชียงรายโพกัส ทำให้ผู้เขียนได้มีโอกาสทบทวนความคิดและหวนรำลึกถึงการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้ออกแบบสถาปัตยกรรมจากกรมศิลปากร โดยได้ทำหน้าที่เป็นฝ่ายสนับสนุนด้านการวางผังอาคาร การออกแบบอาคาร รวมถึงแท่นประดิษฐานรอยพระบาทในปัจจุบัน โดยได้ดำเนินการร่วมกับสถาปนิกรุ่นน้อง นายพงศ์พิพัฒน์ ศรีวรลักษณ์ สถาปนิกใหม่ในช่วงเวลานั้น ทั้งนี้ จึงอยากจะบันทึกความเป็นมาเป็นไปของครั้งเมื่อได้รับมอบหมายให้ดำเนินการออกแบบและก่อสร้างอาคารศาลารอยพระบาทซึ่งจะเป็นการรำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณอันหาที่สุดมิได้ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร

ครั้งนั้นผู้เขียนได้รับมอบหมายให้ออกแบบก่อสร้างศาลาประดิษฐานรอยพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ซึ่งเป็นโครงการที่กรมกิจการพลเรือนทหารบก สังกัดกองทัพบกขอความอนุเคราะห์กรมศิลปากรให้ออกแบบ ผู้เขียนได้ดำเนินการวางแผนการทำงานด้านการออกแบบโดยเริ่มต้นตรวจสอบข้อมูลรายละเอียดจากกองทัพบก ซึ่งผู้เขียนได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ทำให้ได้รับทราบข้อมูลที่เป็นประโยชน์หลายประการ อาทิ รายละเอียดด้านงบประมาณการก่อสร้าง ที่มาของงบประมาณ ระยะเวลาในการออกแบบ ทำเลที่ตั้งของสถานที่ก่อสร้างจะก่อสร้างบริเวณใด และรูปแบบอาคารจะเป็นลักษณะใด

เบื้องต้นพิจารณาเห็นว่า ด้วยเงื่อนไขของระยะเวลาในการออกแบบ ลักษณะงานที่ต้องการก่อสร้างอาคารบนภูเขา และต้องมีเอกลักษณ์ความเป็นไทย ประเพณี และความสมบูรณ์ของงานสถาปัตยกรรมไทย ประเพณี จึงจำเป็นต้องขอคำสั่งสนับสนุนจากสถาปนิกที่มีความสามารถด้านสถาปัตยกรรมไทยประเพณีอีก ๑ ท่าน ผู้เขียนจึงแจ้งต่อหัวหน้ากลุ่มสถาปัตยกรรม ขณะนั้นแล้วหัวหน้าได้มอบหมายให้ นายพงศ์พิพัฒน์ ศรีวรลักษณ์ สถาปนิกหนุ่มจบใหม่ด้านสถาปัตยกรรม

ไทยจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มาช่วยงานดูแลรายละเอียดเรื่องรูปแบบและการตกแต่งที่มีลักษณะไทยประเพณี สรุปว่างานนี้สำนักสถาปัตยกรรมได้มอบหมายให้สถาปนิก ๒ คนออกแบบร่วมกัน โดยผู้เขียนทำหน้าที่สถาปนิกที่ ๑ กำหนดแนวความคิด การออกแบบรูปแบบสถาปัตยกรรมในภาพรวม กำหนดรูปแบบการวางผังอาคารบนพื้นที่ดอยโหด ดูแลเรื่องเทคนิคในการก่อสร้างและประสานงานกับฝ่ายต่างๆ นายพงศ์พิพัฒน์ ทำหน้าที่สถาปนิกที่ ๒ ดำเนินการออกแบบในส่วนจายละเอียดการตกแต่งอาคาร ซึ่งมีลักษณะไทยประเพณีแบบล้านนา

ช่วงที่ ๑ การออกแบบ

ช่วงของการออกแบบ ผู้เขียนและนายพงศ์พิพัฒน์ ได้เดินทางไปสำรวจสภาพพื้นที่เนินเขา ในกองพันทหารราบที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๑๔ อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย ร่วมกับนายทหารฝ่ายจัดสร้าง พุดศุภย์ สัมภาษณ์ เก็บข้อมูลต่าง ๆ แล้วจึงนำมาทำการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ เช่น สภาพที่ตั้งและสภาพแวดล้อม ความต้องการของฝ่ายจัดสร้างแล้วดำเนินการกำหนดเป็นโปรแกรมทางสถาปัตยกรรมเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบ โดยดำเนินการตามกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรม การกำหนดแนวความคิด การวางผัง การออกแบบอาคาร และประมาณการเบื้องต้น โดยได้นำเสนอรูปแบบสถาปัตยกรรมต่อฝ่ายจัดสร้างพิจารณาเพื่อหาข้อสรุปด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม สามารถสรุปได้ดังนี้

อาคารศาลารอยพระบาท ตั้งอยู่บริเวณดอยโหด กองพันทหารราบที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๑๗ อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย

การก่อสร้างช่วงพุทธศักราช ๒๕๕๑ - ๒๕๕๒ หน่วยงานที่รับผิดชอบหลัก คือ กองทัพบก หน่วยงานสนับสนุนด้านการออกแบบ สำนักสถาปัตยกรรมกรมศิลปากร

รายละเอียดภาพรวมของโครงการ

หุ่นจำลอง ศาลารอยพระบาทและอาคารประกอบ

โครงการก่อสร้างศาลารอยพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก ๒ ส่วน ได้แก่

๑. ส่วนประดิษฐาน ศาลารอยพระบาท ประกอบด้วย ส่วนย่อย ๆ ได้แก่

- อาคารประดิษฐานศาลารอยพระบาทพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร จำนวน ๑ หลัง
- อาคารโถงประกอบ จำนวน ๒ หลัง
- งานภูมิทัศน์

๒. ส่วนบริการนักท่องเที่ยว ประกอบด้วย ส่วนย่อย ๆ ได้แก่

- อาคารบริการนักท่องเที่ยว

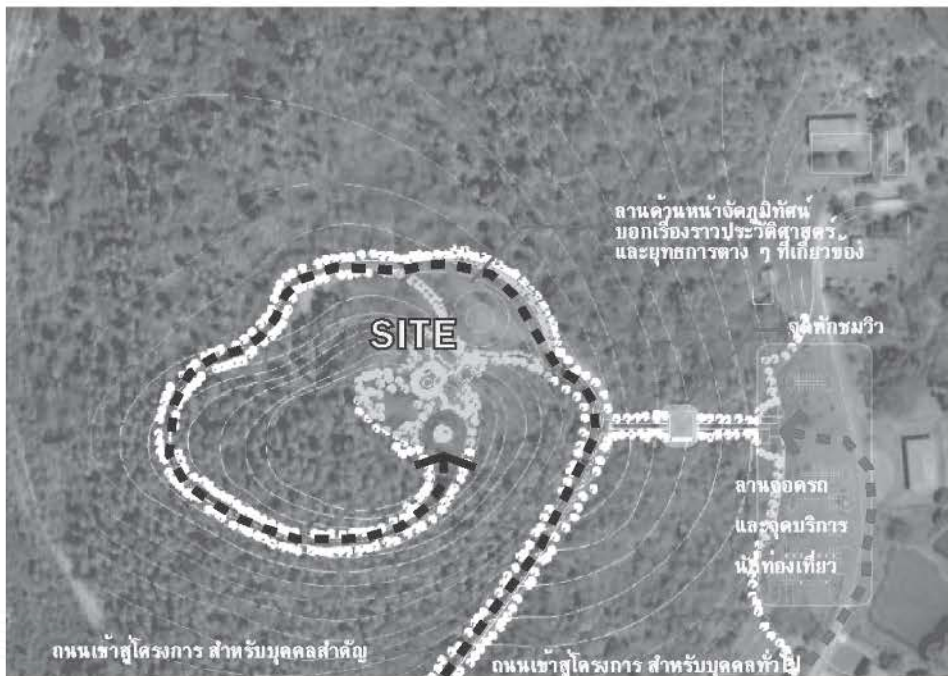
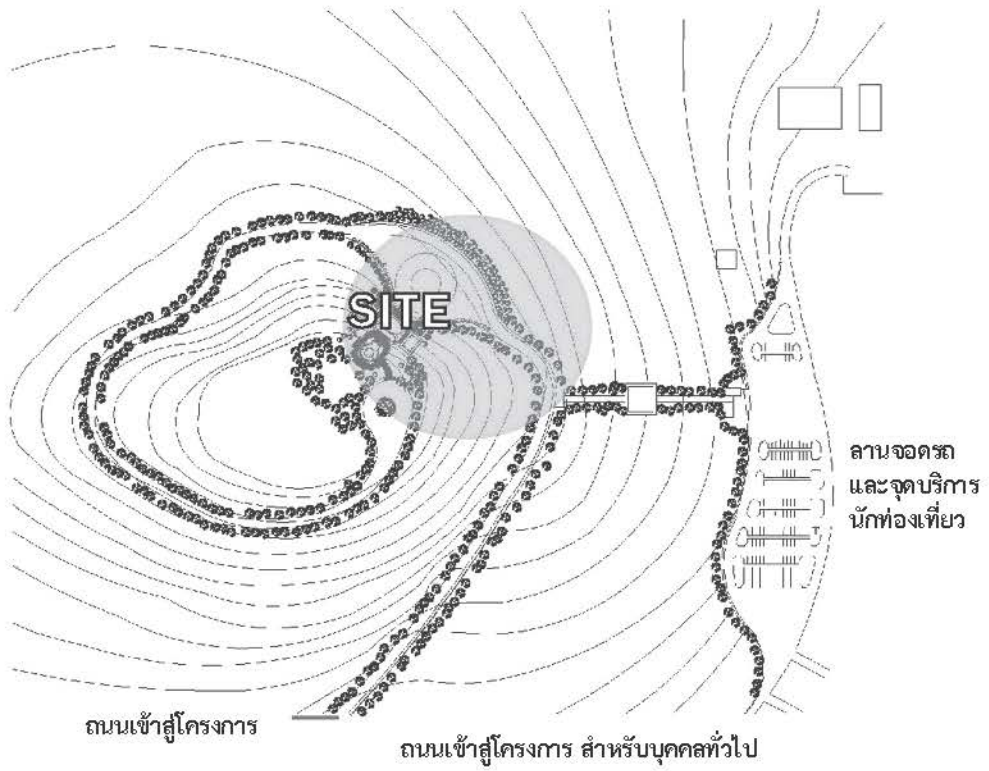
- อาคารบริการห้องน้ำ ห้องส้วม
- ศาลาพักผ่อน จุดพักผ่อน
- ทางสัญจร บันไดทางขึ้น - ลง

พื้นที่ก่อสร้างในส่วนที่ ๑

- อาคารประดิษฐานศาลารอยพระบาท และทางสัญจรรอบ พื้นที่รวม ๔๘๕ ตารางเมตร
- อาคารโถงประกอบ จำนวน ๒ หลังพร้อมทางสัญจร พื้นที่รวม ๔๘๐ ตารางเมตร
- งานภูมิทัศน์และสระน้ำ พื้นที่รวม ๒๕๐ ตารางเมตร

งบประมาณการก่อสร้าง

ส่วนที่ ๑ ส่วนประดิษฐานศาลารอยพระบาท ซึ่งได้ทำการศึกษาออกแบบแล้ว เบื้องต้นเป็นเงินประมาณ ๑๖,๕๔๓,๐๐๐ บาท

การจัดภูมิทัศน์เน้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์
ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร
ต้นราชพฤกษ์เป็นหลัก

แนวความคิดในการวางผัง

ตำแหน่งขององค์ประกอบหลัก และการเข้าถึง

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศ มีลักษณะเป็นภูเขาไม่สูงมากนัก ประกอบกับมีถนนบริเวณด้านหลังค่ายใกล้บริเวณพื้นที่โครงการ จึงใช้เป็นเส้นทางที่ผู้ที่มีความสนใจเยี่ยมชมโครงการสามารถเดินทางเข้ามาโดยไม่ต้องผ่านเข้ามาภายในค่าย และกำหนดบริเวณพื้นที่เชิงเขา ให้เป็นบริเวณพื้นที่บริการนักท่องเที่ยว และพื้นที่จอดรถ การเข้าถึงศาลารอยพระบาทของบุคคลทั่วไป จะใช้วิธีการเดินขึ้นจากเชิงเขา ระหว่างทางจัดให้มีศาลาพักผ่อนและจุดชมทัศนียภาพเป็นระยะ องค์ประกอบหลักคือศาลารอยพระบาท กำหนดไว้บนยอดดอยโหด

การวางตำแหน่งอาคาร กำหนดให้เป็นกลุ่มอาคาร ศาลารอยพระบาทเป็นอาคารหลักมีขนาดใหญ่ที่สุด และอยู่ในระดับสูงสุด อาคารประกอบมีขนาดรองลงมาอยู่ในระดับต่ำกว่า ลักษณะนี้มีประโยชน์ขณะก่อสร้าง คือ สามารถปรับระดับความสูงให้เป็นไปตามระดับที่มีอยู่ตามธรรมชาติจริง และทำให้มีขนาด สัดส่วนที่กลมกลืนไปกับธรรมชาติ

การใช้พืชพรรณ เน้นต้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร คือ ต้นราชพฤกษ์เป็นหลัก

ทิศทางการหันหน้าอาคาร กำหนดให้อาคารศาลารอยพระบาท หันหน้าเข้าสู่เมืองเชียงราย เพื่อให้เกิดทัศนียภาพที่สวยงาม และจุดหมายตาของชาวเมืองเชียงรายและนักท่องเที่ยว

แนวความคิดในการออกแบบ อาคารศาลา

รอยพระบาทและอาคารประกอบ

เนื่องจากพื้นที่ก่อสร้างอยู่ในภาคเหนือ จึงต้องคำนึงถึงลักษณะสถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่มีอิทธิพล ด้านองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมไทยล้านนา เพื่อความผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมในท้องถิ่น ตัวอาคารหลักจึงมีลักษณะเป็นอาคารไทยประเพณีจตุรมุข ด้านหน้าเน้นให้เกิดความสำคัญด้วยการยื่นมุขหน้าออกมา และประดับตกแต่งหน้าบันด้วยตราสัญลักษณ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร ซึ่งใช้ในโอกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา บริเวณหน้าบัน การประดับตกแต่งโดยทั่วไปเป็นแบบไทยประเพณี รูปทรงภายในห้องเป็นรูปทรง ๘ เหลี่ยม มีประตูทางเข้า ๓ ทาง บริเวณประดิษฐานแท่นรอยพระบาท อยู่บริเวณด้านในสุด ตรงข้ามกับประตูทางเข้าด้านหน้า

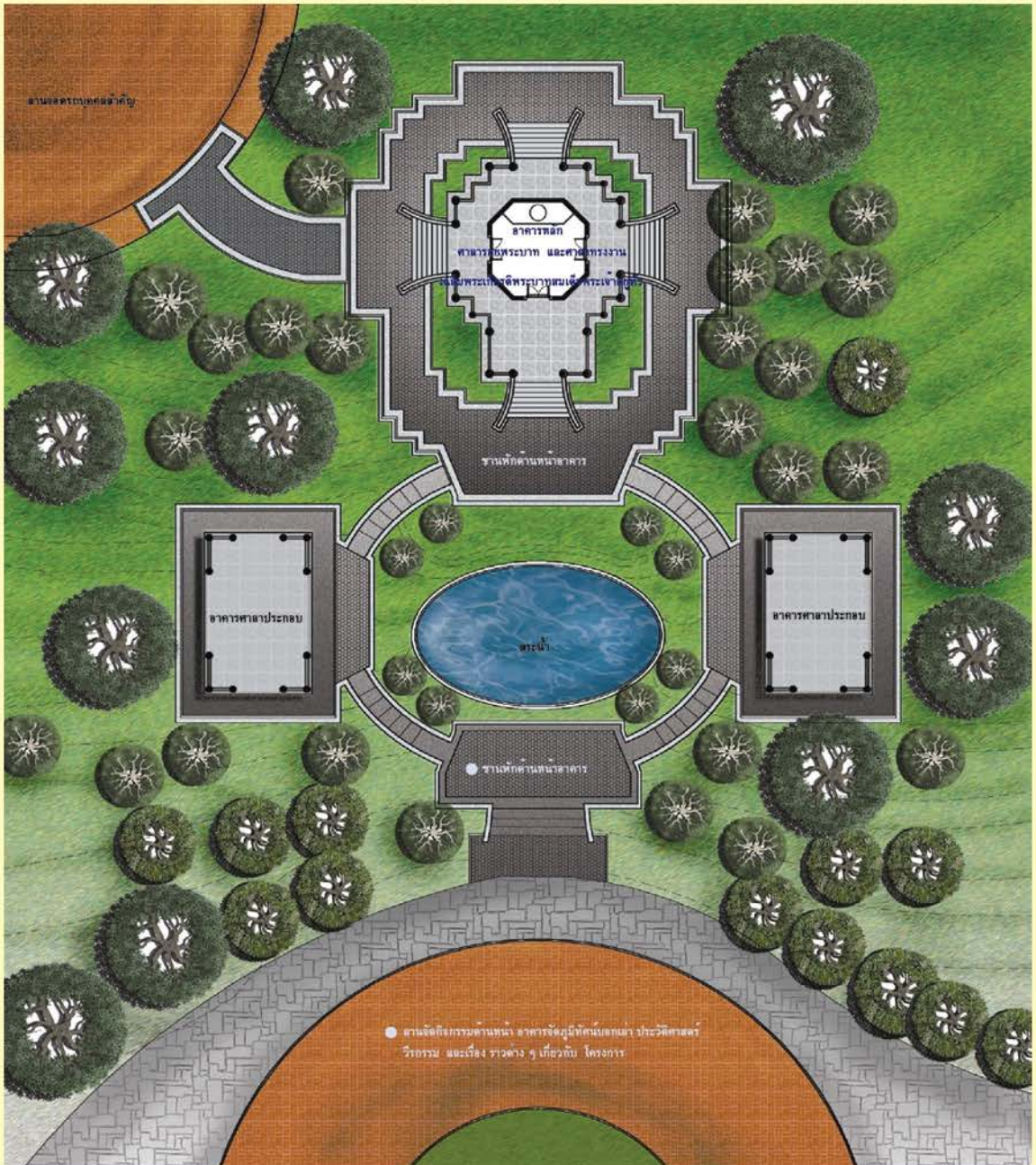
การประดับตกแต่งอาคารหลัก เน้นการประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ด้วยลายจำหลักไม้และปิดทอง ลวดลายจะใช้ลายที่จำลองแนวความคิดจากพืชพรรณ ซึ่งจะเน้นลายที่จำลองจากดอกราชพฤกษ์เป็นหลัก

ส่วนอาคารศาลาโถงประกอบ เป็นอาคารประกอบเพื่อใช้งานอเนกประสงค์ แนวความคิดเช่นเดียวกับอาคารหลัก เน้นให้เกิดความกลมกลืนกันกับศิลปะในพื้นที่ แต่แตกต่างจากอาคารหลัก คือ การประดับตกแต่งจะใช้เพียงลายจำหลักไม้ทำสีไม่ปิดทอง

ส่วนภูมิทัศน์ กำหนดให้มีสระน้ำบริเวณกลางระหว่างอาคารหลักและอาคารประกอบ เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้น และสร้างบรรยากาศที่มีชีวิตชีวา มีความเคลื่อนไหวของน้ำและน้ำพุช่วยทำให้เกิดเสียงและความเป็นธรรมชาติ

รายละเอียดแบบสถาปัตยกรรม

ผังพื้นที่อาคาร

รูปด้านหน้า

รูปด้านข้าง

รูปตัดขวาง

รอยพระบาท และแท่นประดิษฐานรอยพระบาท
ที่มา: www.sadoodta.com

ศาลารอยพระบาท มุมมองทางขึ้น เห็นศาลารอยพระบาท ศาลาโถง และสระน้ำ
ที่มา: www.sadoodta.com

ช่วงที่ ๒ การก่อสร้าง

เมื่อสถาปนิกออกแบบและจัดทำแบบก่อสร้างแล้วเสร็จได้จัดส่งแบบให้กรมกิจการพลเรือนทหารบก ดำเนินการก่อสร้าง ในระหว่างการก่อสร้าง ก็เช่นเดียวกับงานก่อสร้างทั่วไป ย่อมมีปัญหาต่าง ๆ ที่จะต้องแก้ไข ตัวอย่างเช่น ปัญหาเรื่องงบประมาณที่ไม่ได้มาจากงบประมาณแผ่นดินอย่างเดียว แต่ยังมีงบประมาณที่ได้จากการรวบรวมเงินจากประชาชน ผู้ที่มีเจตนาเข้าร่วมสมทบทุนโครงการด้วย ฝ่ายจัดสร้างได้ดำเนินการอย่างประหยัด โดยให้ฝ่ายทหารช่างเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างในช่วงแรก คือ ส่วนของโครงสร้างทั้งหมดก่อน แล้วจึงจัดจ้างบริษัทรับเหมา ก่อสร้างให้เข้ามาดำเนินการต่อในส่วนประดับตกแต่ง ซึ่งสถาปนิกได้ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาระหว่างการก่อสร้าง โดยมีการสอบถามข้อสงสัยมาเป็นระยะ ๆ รวมถึงได้มีการจัดทำแบบขยายรายละเอียดสถาปัตยกรรมขนาดเท่าจริง เพื่อให้ผู้รับจ้างทำการก่อสร้างได้ตรงตามรูปแบบที่สถาปนิกกำหนด ในส่วน

ของแท่นประดิษฐานใหม่ นายพงศ์พิพัฒน์ได้ทำการออกแบบ โดยกำหนดให้มีรูปแบบที่เหมาะสมและกลมกลืนกับรูปแบบของอาคาร

จากการปฏิบัติงานในครั้งนั้น ทำให้ผู้เขียนได้รับรู้ถึงความรู้สึก ความจงรักภักดี และความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพสกนิกร ข้าราชกาทรทหาร และพลเรือนที่มีต่อพระองค์ การปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระองค์ครั้งที่เสด็จเยี่ยมเยือนทหารหาญและราษฎร ณ ฐานปฏิบัติการตอปปญาพิภักดีบนดอยยาว เขตอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย ในครั้งนั้นไม่เพียงแต่ส่งผลทางจิตใจต่อพสกนิกรชาวไทย ทหารปฏิบัติหน้าที่ที่อยู่ในพื้นที่เท่านั้น แต่ผู้เขียนยังเชื่ออย่างยิ่งว่า เหตุการณ์ครั้งนั้นยังส่งผลทางจิตใจต่อพสกนิกรชาวไทยในปัจจุบัน ที่ได้รับทราบถึงประวัติและความเป็นมาของรอยพระบาทนี้ ให้รับรู้ได้ถึงความรักและพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่มีต่อพสกนิกรชาวไทยทั่วประเทศ

Ancient Traditions on the Enshrinement of the Royal Relics

Ancient Traditions on the enshrinement of the royal relics vary according to the periods. During the Early Ayutthaya Period it was the tradition to build a stupa on the site of the cremation ceremony for the enshrinement of the royal relics. Later it was recorded in the royal chronicles that in the reign of King Narai the Great (1656 A.D. - 1688 A.D.), the tradition was changed to enshrine the royal relics of a king in the niche at the back of the Vihara of Wat Phra Sri San Petch in Ayutthaya while the relics of high-ranking royals were enshrined in particular stupas of the same temple or other temples in Ayutthaya.

During the Rattanakosin Period, after King Rama I commissioned the construction of the Grand Palace, the Ho Phra That Monthian Royal Relics Hall was constructed near his residence for the enshrinement of his father's relics as well as the relics of the subsequent kings, queens and some other high-ranking royals. At the same time the relics of the royal princes and princesses without sisters and brothers who had left to run their own households were enshrined in Ho Phra Nak within the Temple of the Emerald Buddha.

In the reign of King Mongkut (Rama IV), he moved the relics of his father and mother to the Mahisorn Prasat Hall to be near his Abhinavo Nives Residential complex, but in the subsequent reign they were moved back to Ho Phra That Monthian. In the reign of King Chulalongkorn (Rama V), the Chakri Maha Prasat Throne Hall was constructed in 1876 in the style of Western palace building but topped by a traditional Thai roof. The top floor of principal building was arranged as chambers that housed the royal relics of King Rama IV - King Rama VIII and those of the Queens of King Rama IV, King Rama V and King Rama VII respectively. The chamber of the western building housed the royal relics of high-ranking royals.

Besides the relics of the kings that were enshrined on Chakri Maha Prasat Throne Hall, there are the tradition to distribute the relics of the king to their sons and daughters. Furthermore, when these royals have no sufficient capacity to keep these relics, they were brought back to the care of the King. In the reign of King Rama IV, he commanded that these relics should be collected and enshrined at the base of the main Buddha image of the significant temple for each reigns.

In addition to Ho Phra Nak, there are still another place to enshrine the relics of the Vice King at the niche of the ordination hall of Wat Chana Songkhram.

It has been the tradition that the merit-making ceremony is always held during the Songkran festival to pay respect and gratitude to the late kings and all these members of the royal family up to the present.

Translated by Sukolrat Tharasak

หมู่พระเจดีย์ภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ สถานที่บรรจุพระบรมอัฐิ
พระมหากษัตริย์ และพระอัฐิพระบรมวงศ์สมัยอยุธยา
ที่มา : <http://xsci.blogspot.com/2014/04/wat-phrasisanphet.html>

โบราณราชประเพณีในการเก็บรักษา พระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช พระบรมอัฐิและพระอัฐิพระบรมวงศ์

■ ศุภสรรัตน์ ธาราศักดิ์*

คติความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษาอัฐิธาตุของวงศ์ตระกูลไว้สักการบูชาถือเป็นคติความเชื่อสำคัญอย่างหนึ่งในภูมิภาคเอเชียมาแต่โบราณสำหรับประเทศไทยปรากฏหลักฐานการประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์และพระอัฐิของ

พระราชวงศ์ไว้ในพระสถูปเจดีย์มาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย เช่น ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย พบพระสถูปเจดีย์จำนวนมากสันนิษฐานว่าเป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิและพระอัฐิของพระราชวงศ์สมัยสุโขทัย

* นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

หมู่พระสถูปเจดีย์ภายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว สันนิษฐานว่า เป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิและพระอัฐิพระราชวงศ์สมัยสุโขทัย
ที่มา : 799px-Lotusbudwchethaeo0408.jpg

สมัยอยุธยา

สมัยอยุธยาตอนต้นปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารบันทึกเรื่องการสร้างวัดบริเวณสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และพระศพเจ้านาย ดังปรากฏว่า ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง) พุทธศักราช ๑๙๐๖ โปรดให้สถาปนาวัดป่าแก้ว (ปัจจุบัน คือ วัดใหญ่ชัยมงคล) ตรงบริเวณที่ปลงพระศพเจ้าแก้วเจ้าไท^๑ เจ้านายเขมรที่ทรงนำมาไว้ยังกรุงศรีอยุธยาหลังจากตีเมืองพระนครได้สำเร็จ ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ภายหลังถวายพระเพลิงพระศพเจ้าอ้ายพญาและเจ้ายี่พญา พระเชษฐาทั้งสองพระองค์แล้ว โปรดให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นพระอาราม พระราชทานนามว่า วัดราชบูรณะ^๒ ธรรมเนียมการสร้างวัดบริเวณสถานที่ถวายพระเพลิง

พระบรมศพยังคงถือปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งโปรดให้สถาปนาวัดพระรามตรงบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑^๓

ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พุทธศักราช ๒๐๓๔ - ๒๐๗๒) ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารหลายฉบับบันทึกเรื่องการบรรจุพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์ไว้ในพระสถูปเจดีย์ว่าโปรดให้ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชบิดา และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระเชษฐาไว้ในมหาสถูป ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ตอนหนึ่งว่า

“ศักราช ๘๕๔ ชาติศก (พุทธศักราช ๒๐๓๕) ประดิษฐานมหาสถูปพระบรมธาตุ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แลสมเด็จพระบรมราชาที่ราชเจ้า”^๔

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ตอนท้ายพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า พระมหาสถูปทั้งสององค์นั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมอัฐิพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ที่กล่าวพระนามแล้ว และมหาสถูปที่กล่าวถึงนั้นก็คือ **พระเจดีย์ใหญ่ ภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์**^๕ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สององค์ ส่วนอีกองค์หนึ่งสร้างในรัชกาลต่อมา คือ รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร เพื่อประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระมหาสถูปภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์จึงปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ๓ องค์^๖

^๑ กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓** (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙.

^๔ กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๘.

^๕ วัดพระศรีสรรเพชญ์ เดิมเป็นพระราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง) ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อทรงสร้างพระราชวังที่ประทับแห่งใหม่ทางทิศเหนือของที่ตั้งพระราชวังเดิมติดกับแม่น้ำลพบุรี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกพระราชวังเดิมเป็นเขตพุทธาวาส

^๖ กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑** (นครปฐม, นครปฐมการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๙.

หลังจากรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารบันทึกเรื่อง การบรรจุพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อ ๆ มาอีก จนถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) บันทึกว่า เมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระราชบิดาแล้ว โปรดให้ เชิญพระบรมอัฐิเข้ามาประดิษฐาน ณ **วัดพระศรี สรรเพชญ์**^๙ แต่ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่าบรรจุ ณ สถานที่ใด จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาจึง ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า เมื่อถวายพระเพลิงพระบรม ศพสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว โปรดให้เชิญ พระบรมอัฐิไปประดิษฐาน ณ **ท้ายจรณะ**^{๑๐} **วิหาร วัดพระศรีสรรเพชญ์** ดังความตอนหนึ่งว่า

“ครั้นดับพระเพลิงแล้วแจ้งพระรูป พระสงฆ์ สดับปกรณ์อีก ๑๐๐ รูป แล้วเก็บพระอัฐิใส่พระโกศ น้อยเชิญขึ้นพระยานมาศ แต่เป็นกระบวนเข้ามาถึงวัด พระศรีสรรเพชญ์ แล้วจึงพระโกศอัฐิมาบรรจุไว้ท้าย จรณะวิหารใหญ่”^{๑๑}

เรื่องสถานที่เก็บพระบรมอัฐิและพระอัฐิภายใน วัดพระศรีสรรเพชญ์นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยไว้ว่า นอกจากพระมหาสถูปทั้ง ๓ องค์ และบริเวณท้าย จรณะวิหารหลวง ซึ่งปรากฏหลักฐานในพระราช พงศาวดารหลายฉบับว่า เป็นสถานที่บรรจุพระบรมอัฐิ พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาแล้ว ภายในพระสถูป เจดีย์องค์อื่น ๆ ที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัดแห่งนี้ ก็น่าจะเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายในราชวงศ์ เมื่อครั้งกรุงเก่าด้วย^{๑๒}

ท้ายจรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์
สถานที่บรรจุพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพัน จันทนุมาศ (เจิม) ยังปรากฏหลักฐานเรื่องการบรรจุ พระบรมอัฐิ ณ ท้ายจรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ต่อมาอีกในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือและสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวท้ายสระ นอกจากหลักฐานในพระราช พงศาวดารแล้ว ในหนังสือเรื่องสมเด็จพระบรมศพ จดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราช วิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังบันทึกว่า ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พุทธศักราช ๒๒๗๘ เมื่อครั้งงานพระบรมศพกรมหลวง โยธาเทพ พระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภายหลังจากถวายพระเพลิงพระศพแล้ว โปรดให้เชิญ พระบรมอัฐิไปประดิษฐาน ณ ท้ายจรณะ วัดพระศรี สรรเพชญ์ ตามโบราณราชประเพณี^{๑๓}

เนื้อความในพระราชพงศาวดารต่อจากนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานบันทึกเรื่องการบรรจุพระบรมอัฐิ และพระอัฐิ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์อีก อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานทั้งหมดที่กล่าวมา จึงอาจเชื่อได้ว่า ประเพณีการเก็บรักษาพระบรมอัฐิพระมหากษัตริย์ ไว้ ณ ท้ายจรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ และพระอัฐิ

^๙ กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓**, หน้า ๓๙๒.

^{๑๐} คำว่า ชุ่มจรณะ หรือจรณะ หมายถึง ช่องว่างประกอบด้วยเสาและชุ่ม (หลังคา) สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป หรือสิ่งควรรค่า แก่การสักการบูชา

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๑.

^{๑๒} กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑**, หน้า ๒๓๙.

^{๑๓} กรมศิลปากร, **เรื่องสมเด็จพระบรมศพ คือ จดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พระนคร, โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙), หน้า ๒๒.

พระบรมวงศ์ชั้นสูงไว้ภายในพระเจดีย์ที่พระอารามเดียวกันนี้ น่าจะเริ่มมีขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและถือปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย

สมัยธนบุรี

ในสมัยธนบุรี ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดพระบรมศพสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีขึ้นมาถวายพระเพลิง ณ วัดบางยี่เรือใต้^{๑๖๖} หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วัดบางยี่เรือนอก (ปัจจุบัน คือ วัดอินทาราม วรวิหาร) ซึ่งเป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระผนวชและทรงพระราชศรัทธาให้บูรณปฏิสังขรณ์ จึงถือได้ว่าเป็นพระอารามสำคัญประจำรัชกาล ส่วนพระบรมอัฐิภายหลังถวายพระเพลิงแล้วจะประดิษฐานอยู่ ณ สถานที่ใดไม่ปรากฏหลักฐาน

สมัยรัตนโกสินทร์

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ประเพณีในการเก็บรักษาพระบรมอัฐิและพระอัฐิได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา สมเด็จพระอนุชาธิราช ได้เชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ซึ่งหลบหนีภัยเข้าศึกเมื่อคราวเสียกรุงไปประทับ ณ เมืองพิษณุโลก และสวรรคตที่นั่นเข้ามาถวาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่ ณ ท้องสนามหลวง

แล้วถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิ ตามแบบอย่างการพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินเมื่อครั้งกรุงเก่า^{๑๖๗} ครั้นถวายพระเพลิงแล้วทรงพระราชดำริว่าบ้านเมืองในขณะนั้นยังไม่มีหลักแหล่งมั่นคง หากเชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐาน ณ เจดีย์สถาน ในพระอารามหลวงตามธรรมเนียมเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา หากมีข้าศึกศัตรูมารุกรานจนไม่สามารถรักษาบ้านเมืองไว้ได้ ก็อาจต้องทรงตั้งพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชาบุพการีไว้ จึงโปรดให้เชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐาน ณ **หอพระธาตุมณฑลเทียร**^{๑๖๘} ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณอันเป็นพระราชมณฑลเทียรที่ประทับ และในเวลาต่อมายังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระอัฐิพระบรมวงศ์ชั้นสูงที่ทรงเคารพนับถือเสมอด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี ได้แก่ พระอัฐิสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์มาประดิษฐาน ณ หอพระธาตุมณฑลเทียรด้วย ส่วนพระอัฐิสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระอนุชาธิราช และพระอัฐิกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ นั้น โปรดให้เชิญไปประดิษฐาน ณ วังที่ประทับ เพื่อให้พระประยูรญาติได้สักการบูชาและบำเพ็ญพระกุศลถวาย ส่วนพระบรมวงศ์ฝ่ายในที่ทรงศักดิ์เสมอพระองค์เจ้าลูกหลวง โปรดให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐาน ณ **หอพระนาก ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม** ซึ่งธรรมเนียมดังกล่าวสมเด็จพระบวรมหากษัตริยาธิราชในรัชกาลต่อ ๆ มาได้ทรงถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นราชประเพณี^{๑๖๙}

^{๑๖๖} กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เรียบเรียง** (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^{๑๖๘} หอพระธาตุมณฑลเทียร เป็นอาคารทรงไทยขนาดเล็ก ขึ้นเดียว สร้างทอดยาวจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ เชื่อมต่อกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณด้วยมุขกระสัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ภายในตั้งพระแท่นไม้จำหลักลายปิดทอง ลดหลั่นกันหลายชั้น ชั้นบนสุดเป็นพระวิมาน ตรงกลางประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ส่วนบริเวณพระแท่นที่ลดหลั่นลงมาทั้ง ๒ ข้างประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชินีและพระอัฐิพระบรมวงศ์ชั้นสูง

^{๑๖๙} หม่อมราชวงศ์แสงสุรย์ ลดาวัลย์, **ประเพณีการเก็บรักษาพระบรมอัฐิและพระอัฐิในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๒๗), หน้า ๗.

หอพระธาตุมณเฑียร ภายในพระบรมมหาราชวัง สถานที่เก็บพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า และสมเด็จพระบรมราชาธิบดีตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - ๓

ต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์เล็ก ๆ ขึ้นบริเวณแนวกำแพงระหว่างสวนศิवालัยกับเขตพระราชฐานชั้นใน ใกล้กับหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ อันเป็นพระราชมณเฑียรที่ประทับ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งมติศรปราสาท แล้วโปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระบรมราชาชนก มาประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งองค์นี้ ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงโปรดให้ย้ายพระบรมอัฐิกลับมาประดิษฐาน ณ หอพระธาตุมณเฑียรตามเดิม เนื่องจากการแยกประดิษฐานพระบรมอัฐิ อาจยากแก่การดูแลรักษา

ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๔๑๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้นภายในพระบรมมหาราชวังเพื่อเป็นพระราชมณเฑียรที่ประทับ ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบผสมผสานระหว่างศิลปะไทยและศิลปะตะวันตก องค์พระที่นั่งมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบยุโรป ส่วนหลังคาเป็นยอดปราสาทแบบสถาปัตยกรรมไทย ๓ ยอดเรียงกัน โปรดฯ ให้จัดชั้นบนได้ยอดปราสาททองคำกลางเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชาบุพการี ยอดปราสาท

องค์ตะวันออกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรและยอดปราสาททองคำตะวันตก เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิพระประยูรญาติที่ทรงศักดิ์สูงและมีความใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์^{๓๖} แล้วโปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และพระบรมวงศ์ชั้นสูงบางพระองค์จากหอพระธาตุมณเฑียรมาประดิษฐาน ณ **พระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท** อันถือเป็นราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดต่อมาในการเก็บรักษาพระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ จนถึงปัจจุบัน

ส่วนหอพระธาตุมณเฑียรปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงพระบรมอัฐิสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๑ พระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ และพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสุลาลัยในรัชกาลที่ ๓ และพระอัฐิพระบรมวงศ์ชั้นสูงบางพระองค์ ในการพระราชพิธีสงกรานต์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิจากหอพระธาตุมณเฑียร

^{๓๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

ห้องชั้นบนใต้ยอดปราสาทองค์กลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า และสมเด็จพระบรมราชาธิบดีตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

และพระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมาประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลและสงวนน้ำพระบรมอัฐิ และพระอัฐิ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นประจำทุกปี

การพระราชทานพระบรมอัฐิ แก่พระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศ์

ตามโบราณราชประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยอยุธยา พระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์ย่อมประดิษฐานไว้ในพุทธสถานแห่งใดแห่งหนึ่งแต่เพียงแห่งเดียว^{๑๑๑} ต่อมาจึงเกิดธรรมเนียมการพระราชทานพระบรมอัฐิแก่พระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศ์ เพื่อทรงเก็บไว้สักการบูชาและบำเพ็ญพระกุศลถวาย ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังปรากฏหลักฐานว่ามีพระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นต้นมาประดิษฐานอยู่ตามวังเจ้านายและตำหนักต่าง ๆ ในพระราชวัง^{๑๑๒}

หอพระนาก ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สถานที่เก็บพระอัฐิพระบรมวงศ์ฝ่ายหน้า และฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์

ธรรมเนียมการพระราชทานพระบรมอัฐิแก่พระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศ์นี้ยังคงถือปฏิบัติสืบต่อมา ดังปรากฏหลักฐานว่าในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสร็จการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมอัฐิแก่พระบรมวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ส่วนพระบรมอัฐิที่เหลือโปรดให้บรรจุในมณฑปศิลา แล้วประดิษฐานลงในพระโกศ เชิญไปประดิษฐานบนพระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทตามโบราณราชประเพณี ดังปรากฏความในหนังสือประวัติต้นรัชกาลที่ ๖ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

“วันที่ ๑๗ มีนาคม เวลาเช้า ๗ นาฬิกาฉันได้ออกจากในพระบรมมหาราชวังไปยังพระเมรุ, ถวายพระสุคนธ์, แล้วพระยาราชโกษาทำพิธีแจงพระรูปตามประเพณี, แล้วถวายคลุม ๓ ชั้น, คือ แพรขาวชั้น ๑, ดาดชั้น ๑, ผ้ากรองทองชั้น ๑. แจงพระรูปแล้วเดิรสามทาบ, มีสามสำรับ, รวมแปด ๔ ทาบ แล้วทอดผ้าไตรสดับปกรณ์บนคลุมพระอังคาร, แล้วเก็บพระบรม

^{๑๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทย ฉบับ ๕ (กรุงเทพฯ, องค์การการค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๖๒.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

อัชชิ ตอนนี้อยู่เสด็จแม่ได้เสด็จขึ้นไป, และฉันได้เรียกน้องชายเล็ก^{๑๙} กับบริพัตร^{๒๐} ขึ้นไปช่วยด้วย. แล้วจึงเรียกเจ้านายชั้นบรมวงศ์ทั้งฝ่ายนำฝ่ายในขึ้นไปรับ พระบรมอัฐิ, ซึ่งฉันแจกให้องค์ละองค์, แทนให้เก็บเอาเองอย่างเช่นที่เคยมา เกรียญทองเงินที่เคยใช้ไปรยปนกับพระอังคารก็ได้จัดวางกองไว้ต่างหาก, และแจกของที่ระลึกแก่มือผู้ควรรับ เมื่อแจกพระบรมอัฐิแก่เจ้านายแล้ว, ที่เหลือจึงเก็บลงบรรจุในหีบอบศิลา, บรรจุหีบลงในพระโกศชูกุดันเชิญลงไปยังประดิษฐานในบุษบกทองคำ ณ พระที่นั่งทรงธรรม. ต่อนี้พระราชอาคันตุกะ ๔ รูปฉันสามบาท, แล้วฉันทอดผ้าไตรให้พระ ๕๐ รูป สดับปกรณ์...

วันที่ ๒๔ มีนาคม เช้าเสด็จพระ, แล้วสดับปกรณ์ไตรสังเค็ดและไตรประจำวัน

เสร็จสดับปกรณ์แล้ว เจ้าพนักงานเชิญบุษบกทองคำที่ประดิษฐานพระโกศชูพระบรมอัฐิลงจากพระเบญจาทองคำโดยเกริน, เชิญพระบรมอัฐิลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางบรรไดด้านตะวันออกแห่งมุขเหนือ ขึ้นทรงพระราชยานไปยังพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท, เชิญขึ้นทรงพระราชนทรยานมีกระบวนแห่ ๔ สายไปยังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท, เชิญขึ้นสู่พระวิมานที่ชั้นยอดพระที่นั่งองค์นั้น และประดิษฐาน ไว้ ณ ที่นั้น”^{๒๑}

ภายหลังเมื่อประดิษฐานพระบรมอัฐิแล้ว ยังได้พระราชทานพระบรมทนต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามเกณฑ์ที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา คือ ให้เก็บไว้สำหรับแผ่นดินองค์ ๑ สำหรับบรรจุในพระบรมรูปหล่อองค์ ๑^{๒๒}

แจกพระราชโอรสที่เป็นเจ้าฟ้าองค์ละองค์ และพระราชโอรสพระราชธิดาที่ร่วมพระกรรมกันกรรม์ละองค์^{๒๓}

การประดิษฐานพระบรมอัฐิ และพระบรมราชสรีรางคาร ณ พระอารามสำคัญประจำรัชกาล

ธรรมเนียมการประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระบรมราชสรีรางคาร ณ พระอารามสำคัญประจำรัชกาลในสมัยรัตนโกสินทร์นี้มีมูลเหตุมาจากเมื่อมีการพระราชทานพระบรมอัฐิแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่งเรียกพระบรมอัฐิในส่วนนี้ว่า **พระบรมอัฐิส่วนพระวงศ์** แล้ว ครั้นต่อมาเมื่อเจ้านายที่เป็นพระราชโอรส พระราชธิดาสิ้นพระชนม์ลงแล้วพระบรมอัฐิเหล่านี้บ้างก็ตกไปอยู่ในความครอบครองของบุคคลที่ต่ำศักดิ์ลงมาตามลำดับ และบ้างก็ไม่มีผู้รับสืบทอดต่อมา จึงต้องนำไปถวายแก่เจ้านายพระองค์อื่นที่ยังมีพระชนม์อยู่ หรือหากพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดไม่สามารถเก็บรักษาพระบรมอัฐิที่ได้รับพระราชทานสืบทอดต่อมาไว้ได้เหมาะสมแก่พระเกียรติก็จะส่งเข้าไปเก็บรักษาในพระบรมมหาราชวัง พระบรมอัฐิซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์เวณถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้ เรียกกันว่า **พระบรมอัฐิฝาก**^{๒๔}

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สืบสวนพระบรมอัฐิที่เก็บรักษาอยู่ตามวังต่าง ๆ หากเห็นตกอยู่กับผู้ที่ไม่มีความจำเป็น ก็นำไปโปรดให้รวบรวมพระบรมอัฐิเหล่านี้ไปไว้ในพระราชวัง บรรจุลงในโกศศิลาแยกแต่ละ

^{๑๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

^{๒๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

^{๒๑} งาม วชิราวุธ, **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖** (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๓.

^{๒๒} หมายถึง พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ปราสาทพระเทพบิดร

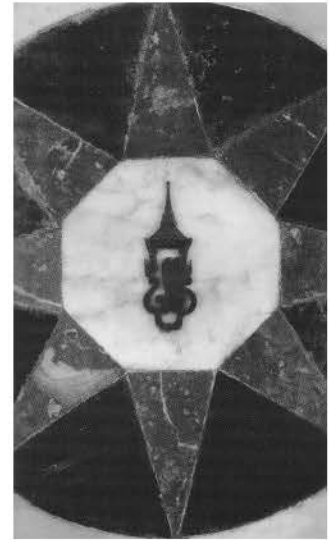
^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๑.

^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สารานุกรมเจ้าแผ่นดิน**, หน้า ๑๖๗.

ฐานพุทธบัลลังก์ พระพุทธองค์ศรีส

สถานที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิรัชกาลที่ ๕ และพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๗

พระบรมราชสรีรางคาร

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประดิษฐาน ณ ฐานพุทธบัลลังก์ พระพุทธองค์ศรีส

พระองค์ โปรดให้ทำดวงตราประจำรัชกาลประดับไว้ แล้วเชิญไปประดิษฐานยังฐานพระประธาน พระอาราม สำคัญประจำรัชกาล เพื่อให้ราษฎรได้สักการบูชา ได้แก่ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราชเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร และพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดราชโอรสาราม ราชวรวิหาร^{๒๕} ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ จึงเกิดเป็นแบบแผนธรรมเนียมในการเก็บรักษา พระบรมอัฐิ ณ เจดีย์สถานตามอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา และถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดต่อมาที่นอกจาก จะเชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช ขึ้นประดิษฐานบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้ว ยังโปรดให้เชิญไปประดิษฐาน ณ พระอารามสำคัญ

ประจำรัชกาล ด้วย คือ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประดิษฐานที่ใต้ฐานพระพุทธรูปหินศิลาปฏิมากรพระประธานในพระวิหารหลวง วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประดิษฐานที่ใต้ฐานพุทธบัลลังก์ พระพุทธองค์ศรีส พระประธานในพระอุโบสถวัดราชพิพิธสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร^{๒๖} ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีการสถาปนาพระอารามประจำรัชกาล เนื่องจากทรงพระราชดำริว่าพระอารามหลวง ในกรุงรัตนโกสินทร์มีอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว จึงโปรดให้สร้างโรงเรียนเพื่อจัดการศึกษาแก่ประชาชน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เชิญพระบรมราชสรีรางคารไปประดิษฐานที่ใต้ฐานพระพุทธรูปหินศิลา พระประธานในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร อันเป็นพระอารามหลวง ที่ทรงทำนุบำรุง ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

^{๒๖} ที่ใต้ฐานพุทธบัลลังก์พระพุทธองค์ศรีสนัน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงบรรจุพระบรมอัฐิ ๔ พระองค์ และพระอัฐิ ๒ พระองค์ พระบรมอัฐินั้นเป็นของส่วนพระองค์ได้แก่ พระบรมอัฐิรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ กับพระอัฐิสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ และพระอัฐิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุภาวดีรัตนประยูร

การเชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช
ออกบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จสวรรคตและถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ประเทศอังกฤษแล้ว โปรดให้เชิญพระบรมราชสรีรางคารมาประดิษฐานไว้ที่สถานพุทธบัลลังก์หินอ่อน พระพุทธอังคีรส วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร และพระบรมราชสรีรางคารพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทรเชิญไปประดิษฐาน ณ ฝ่าทิพย์ด้านหน้าพุทธบัลลังก์พระศรีศากยมุนี พระประธานในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร

ธรรมเนียมการเก็บรักษาพระบรมอัฐิ และพระอัฐิพระบรมวงศ์ ในสมัยรัตนโกสินทร์

ตามธรรมเนียมเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ปรากฏ

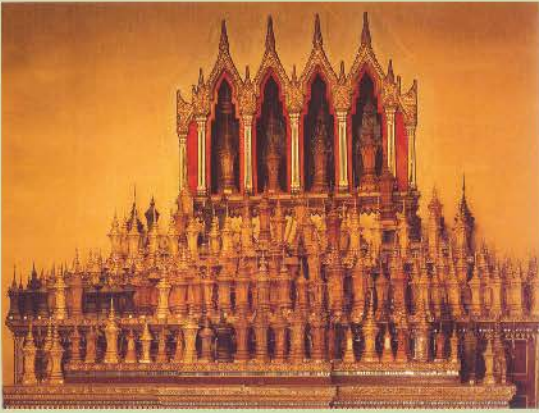
หลักฐานว่าเมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์แล้ว พระบรมอัฐิจะเชิญไปประดิษฐาน ณ ท้ายจระนำ วัดพระศรีสรรเพชญ์ ส่วนพระอัฐิพระบรมวงศ์ในครั้งนั้นโปรดให้ประดิษฐานไว้ ณ พระเจดีย์ภายในพระอารามเดียวกัน ดังปรากฏหลักฐานว่ามีพระเจดีย์น้อยใหญ่จำนวนมาก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีพระวินิจฉัยไว้ว่าน่าจะเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายครั้งกรุงเก่าด้วย

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ธรรมเนียมการเก็บรักษาพระบรมอัฐิและพระอัฐิพระบรมวงศ์ที่ถือปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชคือ พระบรมวงศ์ฝ่ายหน้าที่ยกออกไปประทับเป็นส่วนพระองค์แล้ว เมื่อสิ้นพระชนม์โปรดให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐาน ณ วังที่ประทับของเจ้านายพระองค์นั้น ๆ ส่วนพระบรมวงศ์ฝ่ายในที่ทรงศักดิ์ เสมอพระองค์ เจ้าลูกหลวง หรือพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์ที่ทรงดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้า หากไม่มีเจ้าพี่เจ้าน้องที่ยกออกไปเป็นส่วนพระองค์ เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วการพระศพต้องอยู่ภายใต้พระบารมีทุกประการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐาน ณ **หอพระนาก ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม**^{๖๗} อันนับเป็นธรรมเนียมในการเก็บรักษาพระอัฐิพระบรมวงศ์ที่ถือปฏิบัติต่อกันมา

หอพระนาก

หอพระนากตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เดิมสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระนาก พระพุทธรูปหล่อและแผลงด้วยนากซึ่งอัญเชิญมาจากกรุงศรีอยุธยา พระนากถือเป็นพระประธานในการประกอบพิธี “เปิดพลี” หรือ การทำบุญอุทิศส่วนกุศล

^{๖๗} หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

พระวิมานประดิษฐานพระโกศพระอัฐิ
พระบรมวงศ์ภายในหอพระนาก

แก่ผู้ล่วงลับ ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์หอพระนากและขยายให้ใหญ่กว่าเดิม แล้วจัดภายในเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิพระบรมวงศ์ ส่วนพระนาถโปรดให้ย้ายไปประดิษฐานในพระวิหารยอดซึ่งอยู่ด้านหน้า แต่ยังคงเรียกว่าหอพระนากจนทุกวันนี้

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๔๖๐ ทรงพระราชดำริว่าพระราชมณเฑียรสถานในพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระอัฐิพระบรมวงศ์ฝ่ายหน้า ได้แก่ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอัฐิสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท พระอัฐิสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาเสนาณรงค์ พระอัฐิสมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศกดิพลเสพ และพระอัฐิกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญมีสภาพชำรุดทรุดโทรมจึงโปรดให้เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิมาประดิษฐาน ณ หอพระนากภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย^{๒๔}

พระบรมอัฐิและพระอัฐิพระบรมวงศ์ที่ประดิษฐานอยู่ในหอพระนากนี้ปรากฏหลักฐานในเวลาต่อมาว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก ในรัชกาล

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ ทอดพระเนตร และทรงพบว่ามิมีพระอัฐิที่ยังไม่มีพระโกศทรงอีกมาก เมื่อครั้งงานฉลองพระนคร ๑๕๐ ปี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำพระโกศของหลวงถวายทรงพระอัฐิครบทุกพระองค์

ภายในหอพระนากมีพระโกศพระบรมอัฐิและพระอัฐิพระราชวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในประดิษฐานอยู่รวมทั้งสิ้น ๒๔๑ พระโกศ^{๒๕} (ข้อมูลเมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๙) ส่วนธรรมเนียมในการดูแลรักษาพระบรมอัฐิและพระอัฐินั้นโปรดให้ถือตามแบบการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชบุพการีและเจ้านายในพระบรมมหาราชวัง คือโปรดให้มีการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายในพระราชพิธีสงกรานต์เป็นประจำทุกปี

สถานที่บรรจุพระอัฐิ พระบรมวงศ์เชื้อสายวังหน้า ณ ท้ายจระนำ วัดชนะสงคราม

นอกจากหอพระนากอันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระอัฐิพระบรมวงศ์มาตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ยังมีสถานที่ประดิษฐานพระอัฐิเจ้านายเชื้อสายวังหน้าอีกแห่งหนึ่งที่ทรงพระราชดำริให้สร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ **ท้ายจระนำ วัดชนะสงคราม**

เดิมสถานที่เก็บรักษาพระอัฐิเจ้านายฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลตั้งแต่เมื่อครั้งที่ยังมีตำแหน่งดังกล่าวอยู่ คือ ที่แก่งหลังใหญ่ ภายในวัดบวรสถานสุทธารวาส หรือวัดพระแก้ววังหน้าที่เรียกว่า **หอมณเฑียรธรรม** ปรากฏหลักฐานในเวลาต่อมาว่าเมื่อครั้งงานพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร มีผู้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ

^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานวังหน้า พิมพ์ครั้งที่ ๘** (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๕๓), หน้า ๘๔ - ๘๕.

^{๒๕} หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

บริเวณซุ้มจระนำ ท้ายพระอุโบสถวัดชนะสงคราม เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิ พระโอรสและพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทั้ง ๔ พระองค์ (ภาพและเอกสารอ้างอิงอนุเคราะห์โดย พระมหาปกรม์ กิตติโร วัดชนะสงคราม)

พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานอยู่ด้านบนของซุ้มบันแถลง

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระอัฐิเจ้านายวังหน้าที่ได้รับรักษาไว้ภายในหอมณเฑียรธรรมนั้น พระอัฐิในชั้นหลังไม่มีผู้ดูแลรักษา เป็นแต่เพียงห่อผ้าขาวกองทิ้งไว้ก็มี จึงทรงพระราชปรารภจะสร้างที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายวังหน้าไว้ประจำ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง แต่การยังคงค้างมาตลอดรัชกาล^{๓๐}

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการเริ่มดำเนินการก่อสร้างที่บรรจุพระอัฐิ ณ บริเวณเฉลียงท้ายพระอุโบสถวัดชนะสงคราม อันเป็นวัดที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ ในการนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ร่วมในการก่อสร้างด้วย ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลมายังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชวินิจฉัยปัญหานี้ต่อมา (ดูเหมือนจะเป็นเมื่อครั้งพระองค์เจ้าสุทธาสวรรค์ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่อยู่ในวังหน้าสิ้นพระชนม์) ตกกลงว่าจะก่อกันเป็นห้องที่เฉลียงพระอุโบสถข้างหลังพระประธานวัดชนะสงคราม และผนังในห้องนั้น จะทำเป็นคูหาที่บรรจุพระอัฐิเจ้านายฝ่ายพระราชวังบวรห้องละพระองค์ เมื่อบรรจุแล้วก็ถือปูนปิดเสียทีเดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าในครั้งนั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์พระราชทานให้ทำห้องพระอัฐินั้น ดูเหมือนจะเป็นเงินราวหมื่นหรือสองหมื่นบาท”^{๓๑}

การก่อสร้างมาแล้วเสร็จในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพระราชพิธีบรรจุพระอัฐิ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๐^{๓๒}

^{๓๐} ยิ้ม ปัทมพยางกูร, เรื่อง **วัดชนะสงคราม**, (พระนคร, โรงพิมพ์ศิwap, ๒๕๐๖), หน้า ๓๙ - ๔๐.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๓๒} ราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๔๔ หน้า ๒๙๕๐ วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ (นับวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นศักราชใหม่)

สร้างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นจึงเชิญพระบรมราชสรีรางคารส่วนหนึ่งไปประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหารอันเป็นวัดที่ทรงพระผนวชและทรงพระราชศรัทธาท่านำมา จึงถือว่าเป็นพระอารามสำคัญประจำรัชกาลด้วย

พระโกศที่สร้างขึ้นสำหรับทรงพระบรมอัฐินั้น กรมศิลปากรได้รับมอบหมายให้ออกแบบรวม ๖ องค์ ๔ แบบ คือ แบบที่ ๑ พระโกศทรงพระบรมอัฐิที่เชิญขึ้นประดิษฐานบนพระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แบบที่ ๒ พระโกศทรงพระบรมอัฐิที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มหาชีวิตราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูรทรงเก็บไว้สักการบูชาส่วนพระองค์ และแบบที่ ๓ พระโกศทรงพระบรมอัฐิที่พระราชทานแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ และแบบที่ ๔ คือ พระโกศทรงพระบรมอัฐิ ๓ องค์ ที่พระราชทานแก่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี และทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี เพื่อทรงเก็บไว้สักการบูชาส่วนพระองค์

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สหประชาพามาณิซย์, ๒๕๒๕.
(คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี)
- _____ **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑, เล่ม ๒ และเล่ม ๓** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๕๒. (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙).
- _____ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เรียบเรียง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๑.
- _____ **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑**. นครปฐม: นครปฐมการพิมพ์, ๒๕๔๘.
- _____ **ราชสกุลวงศ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสศ. ลาดพร้าว, ๒๕๕๕. (คณะกรรมการฝ่ายประมวล เอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔)
- _____ **เรื่องสมเด็จพระบรมศพ คือ จดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙. (พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าสุธาสินีในท้าวเทวกุล ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๙).
- นนทพร อยู่มั่งมี. **ธรรมเนียมพระบรมศพและพระศพเจ้านาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๙.
- นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระ** เล่ม ๘. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.
- ยิ้ม ปันตยากร. **เรื่อง วัดชนะสงคราม**, พระนคร: โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๐๖.
- ราม วัชรวิฑู. **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘.
- แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, ม.ร.ว.. **ประเพณีการเก็บรักษาพระบรมอัฐิและพระอัฐิในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๒๙.

An Anecdote from History: Phra Kaeo Morakot

Phra Kaeo Morakot (The Emerald Buddha) or Phra Phuttha Maha Mani Rattana Patimakon is an important emblematic Buddha image in Thailand. Kings of the Chakri Dynasty all paid high respect to this image; when royal ceremonies were held in the Grand Palace, the kings presided over and performed the ceremonies in front of the Buddha image. A royal rite that is directly related to the Buddha image is the “changing of Phra Phuttha Maha Mani Rattana Patimakon’s attire royal ceremony”, which is graciously presided over and essentially performed by kings of the Chakri Dynasty. The ceremony has been practiced since the Early Rattanakosin Period until the present. King Maha Vajiralongkorn Bodindradebayavarangkun, the current king of Thailand, also fully continues the tradition following his great precursors.

Translated by Thanik Lertcharnrit

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปลี่ยนเครื่องทรงฤดูร้อน พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรสำหรับฤดูฝน
เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๖๐

พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร

■ ชัยสิทธิ์ ปะนันวงศ์ *

“พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร” หรือ “พระแก้วมรกต” พระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของไทย เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ แกะสลักจากหยกหน้าตักกว้าง ๔๘.๓ เซนติเมตร สูงตั้งแต่ฐานถึงยอดพระรัศมี ๖๖ เซนติเมตร ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง

ประวัติพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรปรากฏในหนังสือ “รัตนพิมพวงศ์” ระบุว่าโดย “พระพรหมราชปัญญา” และ “ชินกาลมาลีปกรณ์” ระบุว่าโดย “พระรัตนปัญญา” มีเนื้อความคล้ายกันคือ พระอินทร์เป็นผู้สร้างพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรถวายพระนาคเสน แห่งเมืองปาฏลีบุตร อุตรประเทศ (อยู่ในอินเดีย) ต่อมาพระนาคเสนได้อธิษฐานอัญเชิญ

* นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติกร สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

เครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานวิจิตรปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต ๓ ฤดู
ที่มา : จดหมายเหตุการสร้างเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานวิจิตรปฏิมากร, หน้ารองปก.

พระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
จำนวน ๗ องค์ มาบรรจุไว้ในส่วนต่าง ๆ ของพระพุทธรูป
มหายานวิจิตรปฏิมากร ภายหลังกษัตริย์เมืองต่าง ๆ
ได้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานวิจิตรปฏิมากรไปประดิษฐาน
ยังบ้านเมืองของตน ได้แก่ ลังกา กัมพูชา อโยธยา
ละโว้ กำแพงเพชร และเชียงใหม่ ตามลำดับ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ ทรงอธิบายที่มาของพระพุทธรูปมหายาน
วิจิตรปฏิมากรไว้ในหนังสือ “ตำนานพระพุทธรูป
สำคัญ” ว่า พุทธศักราช ๑๙๘๘ เจดีย์วัดป่าเยยะ
(วัดพระแก้ว) เมืองเชียงรายได้พังทลายลง และพอบองค์
พระพุทธรูปมหายานวิจิตรปฏิมากรพอกปูนขาวอยู่ภายใน

เมื่อกะเทาะปูนออกจึงรู้ว่าเป็นแก้วทึบทั้งแท่ง คนทั้งหลายจึงพากันสักการบูชา ความทราบถึงพญาสามฝั่งแกนแห่งเมืองเชียงใหม่ (พุทธศักราช ๑๙๔๕ - ๑๙๔๘) จึงมีรับสั่งให้อัญเชิญไปประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ แต่ระหว่างทาง ช้างที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไม่ยอมไปเชียงใหม่แต่ไปทางเมืองลำปางแทน พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรจึงประดิษฐานอยู่ ณ เมืองลำปางช่วงเวลาหนึ่ง เมื่อพระเจ้าติโลกราช (พุทธศักราช ๑๙๘๕ - ๒๐๓๐) เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ จึงได้อัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไปประดิษฐานในเมืองเชียงใหม่ ถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แห่งล้านช้างปกครองเมืองเชียงใหม่ (พุทธศักราช ๒๐๘๙ - ๒๐๙๐) เมื่อพระองค์เสด็จกลับไปครองนครหลวงพระบางแทนพระราชบิดา ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไปประดิษฐานยังเมืองหลวงพระบางด้วย และพุทธศักราช ๒๑๐๗ ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไปประดิษฐานยังเมืองเวียงจันทน์ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรี (พุทธศักราช ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕) มีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ไปทำสงครามกับเมืองลาว ในพุทธศักราช ๒๓๒๑ - ๒๓๒๒ เมื่อได้ชัยชนะ พระองค์จึงอัญเชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรมาประดิษฐานยังพระนคร จากตำนานและพงศาวดารที่กล่าวมานี้ ทำให้หลายท้องถิ่นพยายามอ้างถึงการประดิษฐานพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรในบ้านเมืองของตน และถกเถียงกันว่าผู้ใดเป็นผู้สร้างพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรองค์นี้ อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรสร้างขึ้นในช่วงพุทธศักราช ๑๙๑๓ - ๑๙๗๙ ลักษณะพุทธศิลป์โดยทั่วไปคล้ายกับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างเมืองพะเยา คือ มีพระพักตร์รูปไข่ พระหนุเป็นปุม

ประการสำคัญบริเวณพระนลาฏเจาะเป็นร่อง และเมื่อพิจารณาจากลักษณะของพุทธศิลป์โดยรวม สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะแบบล้านนาช่วงแรก ๆ ที่น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะแบบสุโขทัย

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น การผลิตเปลี่ยนแปลงกันครอบครองพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรของชนชั้นปกครองในแต่ละอาณาจักรแสดงถึงความสำคัญของพระแก้วมรกตอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์สายชล สัตยานุรักษ์ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กล่าวว่าพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรมีความสำคัญในฐานะ “แก้วมณีโชติ” สัญลักษณ์แห่งพระมหาจักรพรรดิ เอกสารตำนานพระแก้วมรกต (ฉบับหลวงพระบาง) กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรว่า “เป็นที่เฉลิมพระนครและพระเกียรติยศ” และนักปราชญ์คนสำคัญของ สปป. ลาว อย่างมหาสิลา วีระวงส์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรว่า “เป็นมิ่งเมือง” อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีพระบรมราชโองบายไว้ในตำนานพระแก้วมรกตสำหรับอาถรรพ์อ่านในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น พระราชพิธีศรีสังข์ ปานกาลว่า “พระมหายมณีรัตนปฏิมากรองค์นี้คงเป็นของท่านผู้มีบุญ เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองของชนที่นับถือพระพุทธศาสนา มากกว่าถือผีสังเทวดาและลัทธิอื่น ๆ และมีบุญญาฤทธิภาพแข็งแรงมากกว่าเมืองใกล้เคียงโดยรอบ...”

ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมบรมกษัตริย์แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ ความในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนระบุว่า โปรดให้สถาปนาพระนครขึ้นใหม่ และมีพระราชดำริว่า พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรนี้เป็นสิริแก่พระนคร จึงได้พระราชทานนามราชธานีว่า “กรุงรัตนโกสินทร์...” เพราะเป็นที่ประดิษฐาน

พระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูป และสิ่งที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปก็คือ เมื่อจัดงานพระราชพิธีใด ๆ ซึ่งเป็นงานใหญ่ก็จะมีพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปเป็นองค์ประกอบหรือเกี่ยวข้องในพระราชพิธี เช่น พระราชพิธีตรียัมพวายและตรีปวาย พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมาฆบูชา พระราชพิธีศรีสัจจปานกาลถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และพระราชพิธีตรุษสงกรานต์ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อสร้างพระนครและวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วเสร็จ เอกสารพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ระบุว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปไปประดิษฐานในพระอุโบสถในวันจันทร์ที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๒๗ ในหนังสือตำนานพระแก้วมรกต มีความอธิบายอีกว่า โปรดให้จัดสร้างเครื่องทรงฤดูร้อนและฤดูฝน โดยมีพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรง ๒ ครั้ง ต่อปี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีรับสั่งให้จัดสร้างเครื่องทรงฤดูหนาวอีกหนึ่งสำหรับ และเป็นที่มาพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปปีละ ๓ ครั้ง สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ในการนี้ พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ทรงประกอบพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปทุกฤดูเป็นประจำทุกปีตามระยะเวลาที่ฤดูเก่าผ่านพ้นเข้าสู่ฤดูใหม่ ตามแบบปฏิทินจันทรคติของไทยโดยเริ่มฤดูร้อน ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ (ประมาณเดือนมีนาคม) ฤดูฝน ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ (ประมาณเดือนกรกฎาคม) และฤดูหนาว ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ (ประมาณเดือนพฤศจิกายน) พระราชพิธีนี้แต่เดิมเรียกว่า “การเปลื้องเครื่องพระมหายานพระพุทธรูป” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เรียกว่า “การเปลี่ยนเครื่องทรงพระมหายานพระพุทธรูป” หรือ “การเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายาน

พระพุทธรูป” ซึ่งเป็นชื่อพระราชพิธีที่ปรากฏจนถึงปัจจุบัน ส่วนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปสันนิษฐานว่าสร้างด้วยช่างทองหลวงที่มีฝีมือประดับประดับด้วยทองคำและอัญมณี เจ้าพนักงานพระคลังทองเป็นผู้เก็บรักษา ต่อมาเปลี่ยนให้สำนักงานพระคลังข้างที่ สำนักพระราชวัง ผู้อำนวยการวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และกรมธนารักษ์เป็นผู้ดูแล

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูปทั้ง ๓ ฤดู มีสภาพชำรุดทรุดโทรมยากแก่การบูรณะ ในเวลานั้นเป็นโอกาสมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ กรมธนารักษ์จึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตดำเนินการจัดสร้างเครื่องทรงทั้ง ๓ ฤดู ชุดใหม่ขึ้นแทนชุดเดิม เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยดังกล่าว โดยแล้วเสร็จครบ ๓ ชุด ในพุทธศักราช ๒๕๔๐

ส่วนลำดับขั้นตอนการพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานพระพุทธรูป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า

“การที่เปลี่ยนเปลื้องเครื่องทรงทั้งสามฤดูนี้ เมื่อถึงกำหนดตำรวจก็ผูกเกยขึ้นไปเสมอบุษบก มีบันไดไม้จริงขึ้นข้างด้านหลัง เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสรงน้ำพระแก้วบนเกยนั้น มีโถแก้วพระสุคนธ์สองโถ พานแก้วรองผ้าซับพระองค์สองผืน เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงบนเกยนั้นแล้ว ทรงหยิบพระสังข์ทักษิณาวรรตซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายบูชาไว้ในมังสีมีด้ามเหมือนทวยปักอยู่ที่บุษบกตรงพระพักตร์พระมหายานพระพุทธรูป มารินพระสุคนธ์ลงในพระสังข์นั้น สรงพอทั่วพระองค์ครั้งหนึ่งแล้ว เจ้าพนักงานเชิญสังข์ทักษิณาวรรตอีกองค์หนึ่งมาถวายก็ทรงสรงพระอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงทรงผ้าซับ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร
เป็นผู้แทนพระองค์เปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปมหายานฉัตรนพฎีมากรสำหรับฤดูฝน

พระองค์มีนหนึ่ง ชำระล้างละของสิ้นทั้งพระองค์ แล้วจึงทรงผ้าแห่งอีกนหนึ่ง ชับพระสุคนธ์ให้แห้งแล้ว เจ้าพนักงาน จึงได้ถวายพระศกหรือพระมงกุฎตามฤดู ทรงถวายพระมหามณีรัตน์ปฏิมากรด้วยพระหัตถ์ แล้วก็เสด็จกลับลงมา พระสุคนธ์ซึ่งเหลือในพระสังข์ นั้นทรงรินลงในโอแก้ว พระสุคนธ์ที่ติดผ้าชับพระองค์ มีนแรกชุ่มนั้น ก็บีบลงในโอแก้ว ครั้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนินลงมาถึงพื้นพระอุโบสถแล้วประทับที่ มาตั้งพระสุคนธ์มูมฐานชุกชีด้านเหนือ ทรงริน พระสุคนธ์ในโอลงในพระสังข์ทักษิณาวรรต แล้วทรงรด พระเศียรก่อน แล้วจึงรินลงในผ้าซึ่งชับพระองค์ทั้งสองมีน ให้ชุ่ม ผ้าสองมีนนี้เป็นผ้าชับพระพักตร์ บางทีก็ พระราชทานแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งทรงพระกรุณาจะ พระราชทานที่ได้เฝ้าอยู่ในเวลานั้น ตัวข้าพเจ้าได้รับ พระราชทานมีนหนึ่งเกือบจะเสมอทุกคราว แล้วจึง ทรงรินพระสุคนธ์ในพระสังข์นั้น ลงในหม้อแก้วหม้อ

ทองหม้อถม เจื่อน้ำอบที่อยู่ในหม้อนั้นเต็มแล้วสำหรับ แจกจ่ายประพรมทั่วไป แล้วจึงรินพระสุคนธ์ลงใน พระสังข์ รดพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ทั่วทุกองค์ ส่วนข้าราชการที่มาเฝ้าในเวลานั้นก็ทรงรินพระสุคนธ์ ในพระสังข์ลงในพระสุหรัย ประพรมราชทานทั่วไปแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินไปเปลี่ยนพระรัศมีพระสัมพุทธ พุทธณี พระรัศมีนั้นมีสี่ คือ กำไลทองหนึ่ง นากหนึ่ง แก้วขาวหนึ่ง แก้วน้ำเงินหนึ่ง ฤดูฝนใช้แก้วน้ำเงิน ฤดูหนาวใช้แก้วขาวบ้างนากบ้าง ฤดูร้อนใช้กำไลทอง มีดวงบิดเปลี่ยนลงที่ก้นได้ทั้งสิ้น แล้วทรงสุหรัย ประพรมพระสัมพุทธพุทธรณีและพระพุทธรูปอดฟ้า จุฬาโลก และพระพุทธรูปเลิศหล้านภาลัย แล้วจึง ทรงจุดธูปเทียนนมัสการต่อไป ในขณะที่เสด็จ พระราชดำเนินลงมาจากเกยนั้นแล้ว เจ้าพนักงาน คลังทองขึ้นประดับเครื่องแต่งพระองค์ พระมหามณี รัตนปฏิมากรเบื้องล่าง เมื่อเสร็จแล้ว พราหมณ์จุดแว่น

เวียนเทียนสมโภช ประโคมแตรสังข์ฆ้องชัยพิณพาทย์ มโหระทึก เป็นเสร็จการเปลื้องเครื่องครวทหนึ่ง อย่างนี้เสมอทุกปีมิได้ขาด”

อนึ่ง ลำดับพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรง พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรนี้ ยังคงธรรมเนียม ปฏิบัติแบบเดิมไว้จนถึงปัจจุบัน

พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรเป็นพระราชพิธีสำคัญที่พระมหากษัตริย์ ทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เอง ยกเว้นหากมีพระราช ภารกิจอื่น ๆ ที่ไม่สามารถเสด็จด้วยพระองค์เองได้ หรือทรงพระประชวร จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้แทนพระองค์เสด็จไปทรงประกอบพระราชพิธี ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ปรากฏความตอนหนึ่ง ในราชกิจจานุเบกษาว่า

“ณ วัน ๑ เดือน ๔ แรม ค่ำ ๑ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๒๕๑ เปนวันเปลี่ยนหมั้นตฤตุเข้าคิมหตุตุ ถึงกำหนดที่จะได้เปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธปฏิมากร แก้วมรกตโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้า ไซยานุชิต เสด็จไปทรงเปลื้องเครื่อง พระพุทธปฏิมากร แก้วมรกตซึ่งทรงในหมั้นตฤตุแล้วสงวนน้ำทรงเครื่อง สำหรับคิมหตุตุ พนักงานประโคมและพราหมณ์ เปิกแฉวนเวียนสมโภชตามธรรมเนียม”

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เสนาบดีกระทรวงวัง เสด็จฯ แทนพระองค์ ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิจิตรวราณปรีชา และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรเสด็จฯ แทนพระองค์ ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ ๘ ขณะประทับอยู่ ต่างประเทศ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินปฏิบัติกิจแทนพระองค์ และ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพล

อดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมภินีนาถ พระเจ้า วรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล พันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ และหม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิต เป็นผู้แทนพระองค์ และเมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร (ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร) ทรงเจริญ พระชนมายุ ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจาก สมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แทนพระองค์ในการพระราชพิธีเปลี่ยน เครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรหลายวาระ ตราบจนสิ้นรัชกาล

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ สืบราชสันตติวงศ์เป็นรัชกาลที่ ๑๐ เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙ พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปทรงเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตน-ปฏิมากรแล้ว ๓ ครั้ง คือ วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๙ ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูฝนเป็นเครื่องทรง สำหรับฤดูหนาว วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๖๐ ทรงเปลี่ยน เครื่องทรงสำหรับฤดูหนาวเป็นเครื่องทรงสำหรับ ฤดูร้อน และครั้งล่าสุด วันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๖๐ ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงสำหรับฤดูร้อนเป็นเครื่องทรง สำหรับฤดูฝน

การพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธ มหามณีรัตนปฏิมากรของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร นอกจาก จะสะท้อนให้เห็นถึงการเป็นพุทธมามกะแห่งองค์ ประมุขของชาติ ยังแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริ ในการสืบทอดธรรมเนียมโบราณราชประเพณีของ สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเจ้าแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๕. (จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี)

_____ **จดหมายเหตุเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร**. นครปฐม: รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๕๘. (พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๒๕๕๘) กรกฎาคม ๒๕๕๕)

_____ **นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๕๖.

จดหมายเหตุการสร้างเครื่องทรงพระพุทธรูปรัตนปฏิมากร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐. (จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี)

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๙๖ (ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพลเอก พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ณ วัดเบญจมบพิตร ๗ มิถุนายน ๒๔๙๖)

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖.

บุหลง ศรีกนก. “พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต)” ใน **รายงานการวิจัยเรื่อง ประมวลจดหมายเหตุพระราชพิธีในรัชกาลปัจจุบัน: การศึกษาเชิงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลง (เล่มที่ ๑)**. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

ประวัติวัดพระแก้ว ประวัติพระแก้วมรกต จังหวัดเชียงราย งานสมโภชพระอารามหลวง ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๒. เชียงราย: ไผ่ศาลการพิมพ์, ๒๕๒๒.

“เปลื้องเครื่องพระแก้วมรกต” **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕**, (๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๓๑), ๔๔๔.

พระแก้วมรกต ตำนานพระแก้วมรกต. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.

มหาสิลา วีระวงส์. **ประวัติศาสตร์ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๐.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ “ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต” **เมืองโบราณ ๒๐**, ๒ (เม.ย. - มิ.ย. ๒๕๓๗) ๗๘ - ๘๓.

สายชล สัตยานุรักษ์ “พระแก้วมรกต: จากล้านนาสู่ล้านช้างถึงกรุงธนบุรี - กรุงเทพฯ” **ศิลปวัฒนธรรม ๒๕**, ๖ (พ.ค. ๔๗) ๑๖๓ - ๑๖๔.

Old Pictures Mirror the Past: Din So Road

In the reign of King Chulalongkorn (Rama V), with his genius, great vision, and keen interest in public works that magnificently enabled country development for the well-being of his people, the king had endlessly supported the development of all aspects of communication works, including road construction, bridge building, canal digging, as well as tree planting along the roads. Din So Road was constructed in the reign of the king and it has served as a major communication and transportation until today. The road is currently in the Phra Nakhon District of Bangkok and crosses cut with Phra Sumen Road and passes several landmarks of Bangkok, such as Wat Satriwithaya, Bowonniwet vihara School, Democracy Monument, Bangkok Metropolitan Administration Hall, and the Giant Swing. At the beginning it was aimed to serve as public transportation route for horse-drawn carts and helped save people's time with short distance. People had tremendously benefits from the road. The king also ordered that the trees planted must need least maintenance. The trees that were selected for plantation along the road are Paduak (*Pterocarpus macrocarpus*).

Translated by Thanik Lertcharnrit

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

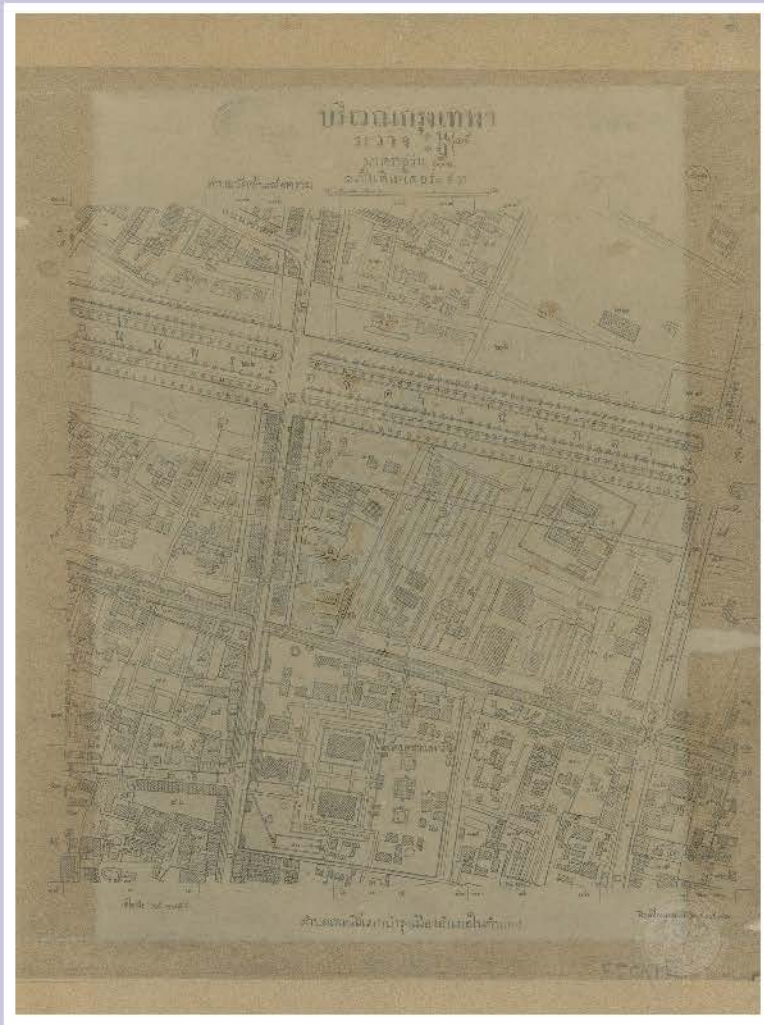
ณ ถนนดินสอ

■ ภาววิดา สมวงศ์*

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระอัจฉริยภาพ พระวิสัยทัศน์อันกว้างไกล และความสนพระราชหฤทัยในงานสาธารณูปการต่าง ๆ นำมาซึ่งการพัฒนาประเทศสู่ความผาสุกของพสกนิกรชาวไทย พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้การสนับสนุนในการพัฒนา

กิจการคมนาคมในทุกด้าน ทั้งการสร้างถนน สะพาน ขุดคลอง รวมถึงการปลูกต้นไม้ตลอดเส้นทาง เพื่อให้เกิดร่มเงา มีปรากฏหลักฐานการสร้างและประวัติศาสตร์งานทางสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับสาธารณูปการที่ยังใช้ประโยชน์ในเอกสารจดหมายเหตุอยู่จนถึงทุกวันนี้

* นักจดหมายเหตุชำนาญการ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

แบบแปลนแสดงบริเวณกรุงเทพฯ พุทธศักราช ๒๔๗๓
ด้านขวาปรากฏถนนดินสอ

ถนนดินสอเป็นหนึ่งสิ่งก่อสร้างที่เป็น
สาธารณูปการในรัชสมัยของพระองค์ที่ยังคงปรากฏ
ให้เห็นและใช้ประโยชน์ถึงปัจจุบัน ตั้งอยู่ในเขต
พระนคร เป็นถนนที่ตัดกับถนนพระสุเมรุ ผ่านโรงเรียน
สตรีวิทยา อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ศาลาว่าการ
กรุงเทพมหานคร จนถึงเสาชิงช้า จดกับถนนบำรุงเมือง

พุทธศักราช ๒๔๕๑ พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์

(หม่อมราชวงศ์หลาน กุญชร) ผู้บัญชาการกรมสุขา
ภิบาล ได้วางแผนตัดถนนตรอกดินสอหรือถนนดินสอไป
ออกริมวัดรังษีสุทธาวาส เนื่องจากถนนเฟืองนครที่ตัด
กับถนนรอบพระนครอ้อมตามถนนบำรุงเมืองตัดกับ

ถนนรอบพระนคร เนื้อที่กว้างมากจึงเห็นควรให้มีการ
ตัดถนนเพื่อเปิดเส้นทางให้กับประชาชนได้ใช้สัญจร
ทั้งรถม้า สามารถย่นระยะทางและระยะเวลาการทำธุระ
ให้สะดวกและรวดเร็วขึ้น และช่วยประชาชนที่ตั้ง
บ้านเรือนบริเวณนั้นได้รับประโยชน์จากการตัดถนน
ดินสอ โดยได้สำรวจเส้นทางตั้งแต่ตรอกดินสอผ่านสวน
ตึกดินไปออกวัดรังษีสุทธาวาสและถนนรอบพระนคร
ซึ่งถนนเส้นนี้มีความยาว ๒๑ เส้น กว้าง ๖ วา ๒ ศอก
จากนั้น ได้ประกาศการรื้อหรือโยกย้ายโรงเรียนบริเวณ
นั้นให้เข้ากับแนวถนน โดยเริ่มปักเขตถนนในวันที่ ๑
กันยายน พุทธศักราช ๒๔๕๑ (รัตนโกสินทรศก ๑๑๗)

พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (แถวนั่งลำดับที่ ๓ จากทางซ้าย)
ร่วมการประชุมเทศบาล พุทธศักราช ๒๔๕๕

พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๕๑ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตนำต้นลำไยที่มีอยู่ ๑๐๐ ต้น มาปลูกที่ถนนบ้านดินสอหรือถนนดินสอจนถึงถนนสามเสน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชวินิจฉัยให้ปลูกต้นประดู่แทนต้นลำไย เนื่องจากเส้นทางดังกล่าวมีระยะทางยาวและต้นลำไยเติบโตช้า ขณะที่ต้นประดู่ตอนได้ง่ายสามารถทนช่วงหน้าแล้ง การดูแลรดน้ำก็ไม่ยุ่งยากออกรากง่าย และนำไปปลูกได้

ณ ถนนดินสอแห่งนี้มีสถานที่สำคัญที่ตั้งอยู่ในแนวถนนหลายแห่ง ได้แก่

วัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๒๔๘ ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ และโรงเรียนวัดบวรนิเวศ ตั้งอยู่เลขที่ ๒๕๐ ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ มีอาณาเขตส่วนหนึ่งติดกับถนนดินสอ

วัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพโปรดให้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริที่จะรวมวัดรังษีสุทธาวาส ซึ่งเป็นวัดที่สถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเข้ากับ

ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร และถนนพระสุเมรุตัดกับถนนดินสอ

ภาพถ่ายทางอากาศ ด้านซ้ายแสดงเส้นทางถนนดินสอจากเสาชิงช้าขึ้นไปจนถึงอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย

ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงเส้นทางถนนดินสอดัดกับถนนบำรุงเมือง บริเวณเสาชิงช้า

วัดบวรนิเวศวิหาร

โรงเรียนสตรีวิทยา

วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อจะได้ทรงจัดการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ จึงได้รวมวัดรังษีสุทธาวาสเข้ากับวัดบวรนิเวศวิหาร

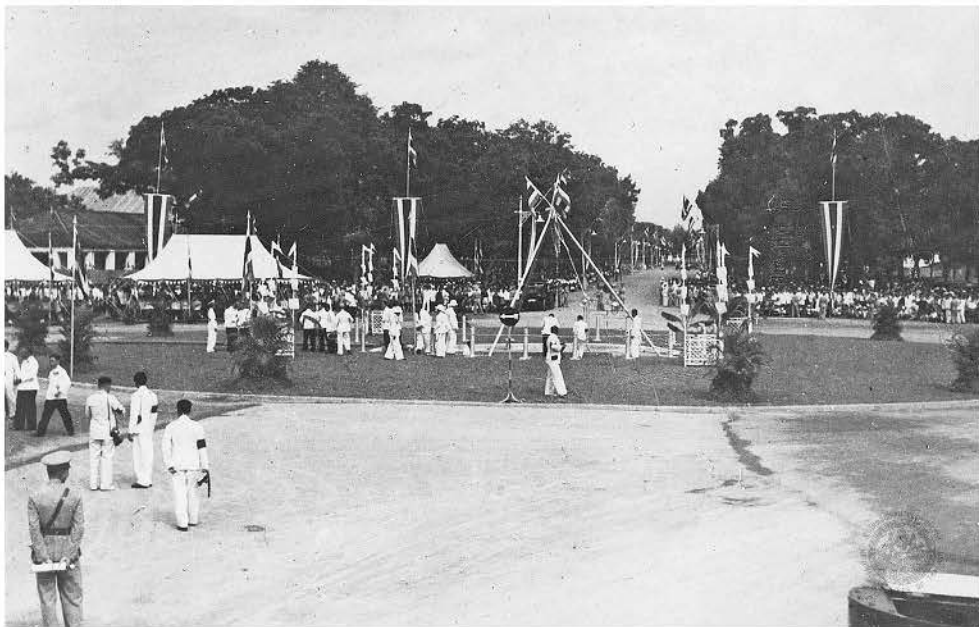
นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัดบวรนิเวศวิหาร มีเจ้าอาวาสทั้งสิ้น ๕ พระองค์ ๒ รูป คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พุทธศักราช ๒๓๘๐ - ๒๓๙๔) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พุทธศักราช ๒๓๙๔ - ๒๔๓๕) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พุทธศักราช ๒๔๓๕ - ๒๔๖๔) สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พุทธศักราช ๒๔๖๔ - ๒๕๐๑) พระพรหมมุนี นามฉายา สุวโจ (ชิน ธรรมประทีป) (พุทธศักราช ๒๕๐๑ - ๒๕๐๔) สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(พุทธศักราช ๒๕๐๔ - ๒๕๕๖) และสมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พรหมคุตโต) (พุทธศักราช ๒๕๕๘ - ปัจจุบัน)

โรงเรียนสตรีวิทยา ตั้งอยู่เลขที่ ๘๒ ถนนดินสอ เขตพระนคร กรุงเทพฯ เป็นโรงเรียนรัฐบาลหญิง ก่อตั้งขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๓ มีมีสลูสี ดันแลป เป็นครูใหญ่คนแรก แรกเริ่มตั้งอยู่ที่วังพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ หลังโรงหอย กข. ตำบลสามยอด^๑ แล้วย้ายไปยังตึกแถวหลังวังบูรพา และย้ายไปยังตึกริมถนนราชบพิธกับโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร แล้วย้ายไปยังตึกดินมุ่มถนนดินสอและถนนราชดำเนินกลาง^๒ จนกระทั่งย้ายมายังถนนดินสอ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๒ ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบการโรงเรียนในปัจจุบัน

^๑ ตำบลสามยอดหรือประตูสามยอด บริเวณตลาดสำเพ็ง ปลายถนนเจริญกรุง

^๒ ปัจจุบันคือบริเวณ บริษัทธนบุรีพานิช จำกัด

ถนนราชดำเนินติดกับถนนดินสอ เมื่อครั้งเตรียมสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย

อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย เป็นอนุสาวรีย์ที่ตั้งอยู่ระหว่างถนนราชดำเนินกลางกับถนนดินสอ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกถึงเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบ

ประชาธิปไตย เริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๒ ประกอบพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๓ ในสมัยจอมพล แปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี

พิธีเปิดอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๓

ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่เลขที่ ๑๗๓ ถนนดินสอ แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่บริหารเขตการปกครองพิเศษ กรุงเทพฯ ย้ายที่ทำการจากถนนกรุงเกษมมายังตำบลเสาชิงช้าเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๔ และพุทธศักราช ๒๔๙๖ ได้มีการก่อสร้างอาคารเทศบาลนครกรุงเทพ ให้มีลักษณะโดดเด่น มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นสถานที่ที่เชิดหน้าชูตาของประเทศ

เทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์) ตั้งอยู่เลขที่ ๒๖๘ ถนนดินสอ แขวงเสาชิงช้า

เขตพระนคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์) ขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๗ เป็นที่สำหรับประกอบพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพิธีพราหมณ์ เทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์) แห่งนี้ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๙๒ ซึ่งได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๖๖ ตอนที่ ๖๔ วันที่ ๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๙๒ หน้า ๕๒๘๑ ลำดับที่ ๑๑

เทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์) พุทธศักราช ๒๕๒๒

อาคารในเทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์)
จากซ้ายไปขวา สถานพระอิศวร สถานพระพิฆเนศวร สถานพระนารายณ์

ภายในสถานพระอิศวร

ภายในสถานพระพิฆเนศวร

ภายในสถานพระนารายณ์

พิธีโล้ชิงช้า

เสาชิงช้า เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประกอบพิธีโล้ชิงช้าในพระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย ของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเสาชิงช้าเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๙๒ ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๖๖ ตอนที่ ๖๔ ต่อมาพุทธศักราช ๒๕๔๙ คณะกรรมการอำนวยการบูรณปฏิสังขรณ์เสาชิงช้า ได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ โดยใช้ไม้สักทองทำเสาไม้ใหม่

ปัจจุบัน ตลอดเส้นทางถนนดินสอยังคงปรากฏสถานที่สำคัญดังกล่าวข้างต้นอยู่อย่างครบถ้วน

และถนนแห่งนี้ยังคงเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่มีรถยนต์สัญจรไปมาเป็นจำนวนมาก ประชาชนที่พำนักอาศัยยังคงประกอบกิจการนานาประเภท ไม่ว่าจะเป็นกิจการครัวเรือนหรือกิจการห้างร้าน แสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและวิสัยทัศน์ของข้าราชการบริพารในรัชสมัยพระองค์ ที่ทรงร่วมคิดและออกแบบถนนดินสอเส้นนี้ ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ประชาชนชาวไทยมานับเป็นเวลานานกว่า ๑๒๐ ปี นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุติมิได้

บรรณานุกรม

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี (๒) สร ๐๒๐๑.๖๙/๗๗ สร้างศาลาเทศบาลนครกรุงเทพ (๑๘ ม.ค. - ๖ มี.ค. ๒๔๙๖)
-เอกสารสำนักเลขาธิการ นายกรัฐมนตรี (๓) สร ๐๒๐๑.๕.๓/๑๑๙ สร้างโรงเรียนสตรีวิทยา (๑๗ มี.ค. ๒๔๙๙ - ๗ มี.ค. ๒๕๐๐).
-กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ภ. ๐๐๓ กจช (อ) ๑ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย (๒๔ มิ.ย. ๒๔๘๓ - ๔ ก.ย. ๒๔๙๕)
-กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ภ. ๐๐๓ กจช (อ) ๑๒ พิธีไล่ชิงช้า (ม.ป.ป.)
-หอพระสมุทวชิรญาณ ภ ๐๐๒ หวญ ๓๙/๖ วัดบวรนิเวศ (ม.ป.ป.)
-หอพระสมุทวชิรญาณ ภ หวญ ๕๔๖/๘ ประชุมเทศาภิบาล (๒๔๔๒)
-วิลเลียม ฮันท์ ภ WH 2 ถนนดินสอ (๒๔๘๓)
-ณ/๒๗ ถนนดินสอ (๒๔๗๓)
-ณ/จ/๔๖๙๕ เทวสถาน (๔ ม.ค. ๒๕๒๒)
-ช/จ/๔๓๘๘-๔๒๙๕ เทวสถาน (ม.ป.ป.)
- เทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์). **ประวัติเทวสถานโบสถ์พราหมณ์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: http://www.devasthan.org/history_02.html.
- ผู้จัดการออนไลน์. **๖ ต.ค. ๔๙ ฉากสุดท้าย “เสาชิงช้าคู่เก่า” แห่งรัตนโกสินทร์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: <http://www.manager.co.th/QOL/ViewNews.aspx?NewsID=9490000124748>. ๒๕๕๙
-ถึงเวลาเปลี่ยน “เสาชิงช้า” สัญลักษณ์แห่งรัตนโกสินทร์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: <http://www.manager.co.th/QoL/ViewNews.aspx?NewsID=9480000052431>. ๒๕๕๘
-เรือเสาชิงช้าเดือนห้าเปลี่ยนหัวเป็นหัวเพชรแบบสมัย ร.๕. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: <http://www.manager.co.th/QoL/ViewNews.aspx?NewsID=9490000083665>. ๒๕๕๙
- วัดบวรนิเวศวิหาร. **วัดรั้งขีสุทราวาส**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: <http://www.watbowon.com/all/watrungsi/index2.htm>

- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. กรุงเทพมหานคร (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น). [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐ จาก : [https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%B8%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%97%E0%B8%9E%E0%B8%A1%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%84%E0%B8%A3_\(%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%84%E0%B9%8C%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%9B%E0%B8%81%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%AA%E0%B9%88%E0%B8%A7%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B9%89%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%96%E0%B8%B4%E0%B9%88%E0%B8%99\)](https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%B8%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%97%E0%B8%9E%E0%B8%A1%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%84%E0%B8%A3_(%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%84%E0%B9%8C%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%9B%E0%B8%81%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%AA%E0%B9%88%E0%B8%A7%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B9%89%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%96%E0%B8%B4%E0%B9%88%E0%B8%99)). ๒๕๖๐
- _____ . โรงเรียนสตรีวิทยา. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: <https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%82%E0%B8%A3%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B8%99%E0%B8%AA%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%B5%E0%B8%A7%E0%B8%B4%E0%B8%97%E0%B8%A2%E0%B8%B2>. ๒๕๖๐.
- _____ . วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: <https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%94%E0%B8%9A%E0%B8%A7%E0%B8%A3%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B9%80%E0%B8%A7%E0%B8%A8%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%8A%E0%B8%A7%E0%B8%A3%E0%B8%A7%E0%B8%B4%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%A3>. ๒๕๖๐.
- _____ . เสาชิงช้า. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก:<https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%80%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%8A%E0%B8%B4%E0%B8%87%E0%B8%8A%E0%B9%89%E0%B8%B2>.
- _____ . อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๐, จาก: <https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%>

ดร.วาณี จูทังคะ
กาเมาะซุรอ วิทศสวรรค์จากชายแดนใต้

■ ดาวรัตน์ ชูทรัพย์ **

* หมายถึง ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในงานสาขาต่าง ๆ ทุกด้านอันเป็นภารกิจของกรมศิลปากร

** นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

“การทำงานเราต้องมีความตั้งใจที่ทำหน้าที่ของเราให้ดีที่สุด
วินัยเป็นสิ่งสำคัญ เป็นศิลปินก็มีวินัยได้
การเป็นศิลปินไม่ใช่ข้ออ้างที่จะทำอะไรตามใจชอบ”

คีตศิลปิน คือ ศิลปินผู้ขับร้องเพลง ถ่ายทอด
ความงดงามทางภาษา ศิลปะแห่งท่วงทำนองดนตรี
ผสมลีลาและอารมณ์ทางบทเพลง คีตศิลปินของกรม
ศิลปากร นอกจากรับหน้าที่เป็นนักร้องผู้ขับร้องเพลง
แล้ว ยังมีบทบาทเป็นทูตวัฒนธรรม เป็นผู้สื่อข่าวสาร
จากรัฐสู่ประชาชน และเป็นผู้ยังความสุขความชื่นบาน
แก่สังคม ซึ่งครูวณี จุฑงคะ คีตศิลปินทักษะพิเศษ
สำนักการสังคีต กรมศิลปากร เป็นผู้ที่ได้รับ
ราชการในหน้าที่นี้อย่างเต็มกำลังความสามารถ
ด้วยความภาคภูมิใจ หากจะเปรียบท่านก็คือ
นกกาเหมาหรือนกการเวก วิหคสวรรค์ที่โฉบบิน
จากชายแดนใต้ มาส่งเสียงหวานขับกล่อมกรุง

ชีวิตวัยเยาว์

ครูวณี จุฑงคะ สกุลเดิม วีระรัตน์ เกิดเมื่อ
วันที่ ๑๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ เป็นศิลปิน
ศิลปากรชาวไทยโดยกำเนิดจากอำเภอสายบุรี จังหวัด
ปัตตานี ท่านเป็นบุตรสาวคนที่ ๔ ในจำนวนพี่น้อง
๕ คนของคุณพ่อร้อยตำรวจตรีพล และคุณแม่สุดา
วีระรัตน์ ครูวณีเริ่มต้นการศึกษาระดับประถมศึกษา
ที่โรงเรียนบ้านโคกโพธิ์ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี
จนถึงประถมศึกษาปีที่ ๒ จึงย้ายไปศึกษาต่อที่โรงเรียน
เทศบาลบ้านตะลุบัน อำเภอสายบุรี จนจบการศึกษา
ระดับประถมศึกษาปีที่ ๗

เส้นทางการเป็นศิลปินของครูวณี เริ่มต้นจาก
เป็นคนชอบร้องชอบรำมาแต่เด็ก ได้ร่วมแสดงในงาน
รื่นเริงประจำปีของโรงเรียนมาโดยตลอด และจากการ
ที่บ้านครูวณีอยู่ไม่ห่างจากโรงภาพยนตร์นัก สมัยนั้น
จะมีการเปิดเพลงนำก่อนฉายภาพยนตร์ โดยเพลง

ที่นิยมเปิดจะเปลี่ยนไปให้เหมาะกับภาพยนตร์ที่ฉาย
หากเป็นภาพยนตร์ไทย จะนำเพลงไทยอมตะหรือเพลง
ไทยของนักร้องมีชื่อเสียงที่ได้รับความนิยมในสมัยนั้น
มาเปิด เช่น เพลงเรือนแพ เพลงรักคุณเข้าแล้ว เพลง
ทำบุญด้วยอะไร เพลงเงาไม้ รวมทั้งผลงานเพลงของ
กรมศิลปากร เช่น เพลงเพื่อนไทย เพลงต้นตระกูลไทย
เพลงอยุธยา ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพลงปลุกใจ
ประพันธ์คำร้องและทำนองโดยพลตรี หลวงวิจิตร
วาทการ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ขับร้องโดยครูนภา
หวังในธรรม เด็กหญิงวณีได้ฟังผลงานเพลงเหล่านี้มา
ตั้งแต่มยังเล็ก ๆ โดยไม่ทราบว่าเป็นผลงานการขับร้อง
หรือการประพันธ์ของใคร แม้ว่าจะระบบการบันทึกเสียง
สมัยก่อนจะยังไม่ได้คุณภาพเหมือนสมัยนี้ แต่เด็กหญิง
วณีก็ประทับใจ จดจำเนื้อเพลงและสามารถร้องได้
แทบจะทุกเพลง ทั้งยังเรียนรู้ ซึมซับเอาวิธีการขับร้อง
เพลงของครูนภา หวังในธรรม ไว้โดยไม่รู้ตัว ซึ่งจะส่ง
ผลต่อการเป็นคีตศิลปินในภายหลัง

ชีวิตนักเรียนคีตศิลป์สากล

เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ เด็กหญิงวณี
รู้ใจตนเองว่ารักและชื่นชอบในการรำรำ จึงขอพี่สาว
คนโตซึ่งมาเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนช่างตาครูสุคนธ์
กรุงเทพมหานคร เดินทางมาสมัครเรียนที่วิทยาลัย
นาฏศิลป์ กรุงเทพฯ ด้วยความหวังอันเต็มเปี่ยม
แต่กลับต้องพบกับความผิดหวัง เนื่องจากในสมัยนั้น
วิทยาลัยนาฏศิลป์ เปิดทำการเรียนการสอนใน ๒
สาขาวิชา คือ นาฏศิลป์ไทย นาฏศิลป์สากล (บัลเลต์)
ดุริยางค์ไทย ดุริยางค์สากล คีตศิลป์ไทย และคีตศิลป์
สากล ซึ่งในสาขาการแสดง ๒ สาขา อันได้แก่ นาฏศิลป์

ไทยและนาฏศิลป์สากล (บัลเลต์) นั้นจะรับสมัครนักเรียนที่เรียนจบชั้นประถมปีที่ ๔ เข้าเรียนเท่านั้น

เมื่อเป็นดังนี้ เด็กหญิงวราณีจึงตัดสินใจเบนเข็มไปเรียนทางการขับร้องเพลง ซึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ชอบ แต่เป็นการเปลี่ยนเส้นทางที่เริ่มต้นด้วยความไม่มั่นใจในอนาคตและไม่มั่นใจใจตนเองว่าจะมีความสามารถพอ เด็กหญิงวราณีได้ยื่นใบสมัครสอบเข้าเรียนสาขาคีตศิลป์สากล ซึ่งเปิดรับสมัครนักเรียนเพียง ๑๐ คน ท่านสอบเข้ามาได้เป็นลำดับที่ ๕ จากผู้เข้าสอบกว่าร้อยคน

การเรียนการสอนของวิทยาลัยนาฏศิลป์สมัยก่อน แบ่งเป็น ๓ ระดับ เรียกว่า ชั้นต้น ชั้นกลาง และชั้นสูง ในขณะที่เด็กหญิงวราณีเรียนสาขาคีตศิลป์สากลชั้นต้นนั้น ได้สมัครเข้าประกวดร้องเพลงเวทีต่าง ๆ เช่น รายการคนดังพาเหรด ทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง ๓ ซึ่งเป็นรายการที่ได้รับความนิยมและถือเป็นเวทีมาตรฐานเวทีหนึ่งในยุคนั้น มีผู้สนใจสมัครเข้าประกวดร้องเพลงเลียนเสียงคาราและนักร้องในแต่ละสัปดาห์เป็นจำนวนมาก เด็กหญิงวราณีสมัครเข้าประกวดร้องเพลงเลียนเสียงคุณรังษิยา บรรณกร โดยเลือกเพลงบางน้ำเปรี้ยว ผลงานประพันธ์คำร้องและทำนองของครูประเทือง บุญญประพันธ์ ได้รับรางวัลชนะเลิศ นอกจากนี้ยังสมัครประกวดร้องเพลงในรายการมิวสิกสแควร์ ซึ่งสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง ๓ จัดขึ้นเพื่อคัดเลือกนักร้องเพลงแนว Popular ไปประกวดร้องเพลงสากลระดับนานาชาติที่ฮ่องกง แม้ว่าครูวราณีจะถนัดร้องเพลงแนวคลาสสิก โลกต์มิวสิก หรือโอเปร่าตามทีเรียนมา ซึ่งไม่ตรงกับวัตถุประสงค์ของรายการแต่ก็ยังได้รับรางวัลที่ ๓ นับเป็นความภาคภูมิใจของนักเรียนที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัด แต่สามารถเข้าประกวดได้รางวัลระดับชาติ หลังจากการประกวดครั้งนี้ ทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง ๓ ได้เชิญให้ไปร่วมร้องเพลงในรายการอื่น ๆ อีกหลายครั้ง แต่ได้ปฏิเสธไป เนื่องจากการเดินทางไม่สะดวกและไม่ได้ประกวดร้องเพลงเวทีใดอีก เพราะเป็น

ระเบียบของวิทยาลัยนาฏศิลป์ที่ไม่ต้องการให้เด็กนักเรียนพะวงกับการรับงานแสดงหารายได้

เดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๖ ขณะท่านเดโช สวานานนท์ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรฯ พณฯ เต็ง เสี่ยว ผิง รองนายกรัฐมนตรีสาธารณรัฐประชาชนจีน เดินทางมาเยือนประเทศไทยเพื่อกระชับสัมพันธ์ไมตรีของสองประเทศให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น กรมศิลปากรในฐานะหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการอนุรักษ์รักษาและเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ได้รับมอบหมายให้จัดการแสดงต้อนรับ ณ โรงละครแห่งชาติ ในครั้งนั้น ครูวราณีอายุได้ ๑๖ ปี เป็นนักเรียนหญิงเพียงคนเดียวที่ได้รับคัดเลือกให้ขับร้องเพลงในงานสำคัญครั้งนี้ โดยท่านขับร้องเพลงบัวขาว สร้างความประทับใจให้แก่ผู้ชมรวมทั้ง พณฯ เต็ง เสี่ยว ผิงเป็นอย่างมาก เมื่อเดินทางกลับประเทศแล้ว ท่านเต็ง เสี่ยว ผิง ได้มีหนังสือมาถึงอธิบดีเดโช สวานานนท์ เพื่อชวนให้ครูวราณีไปเผยแพร่ผลงานขับร้องที่ประเทศจีน

จากการเริ่มต้นเรียนร้องเพลงด้วยความไม่มั่นใจในความสามารถ และไม่มั่นใจในอนาคต ต่อมาได้มีเหตุการณ์สำคัญที่สร้างความภาคภูมิใจให้แก่ครูวราณี ทั้งเกิดความรู้สึกมั่นใจว่าจะสามารถยึดการขับร้องเพลงที่ตนรักเป็นอาชีพต่อไปได้ กล่าวคือในขณะที่เรียนอยู่ที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรุงเทพฯ ชั้นกลาง ๑ - ๓ ครูสุรัตน์ เอี่ยมสะอาด ซึ่งขณะนั้นเป็นนักศึกษารุ่นพี่ชั้นสูง ๑ จะจัดการแสดงละครศิลปนิพนธ์ นำเสนอผลงานจบการศึกษาในรูปแบบละครเพลงอิงประวัติศาสตร์เรื่องอานุกาภาพพอรามคำแหงมหาราช ผลงานประพันธ์ของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ครั้งนั้นได้มีรุ่นพี่ชื่อประเสริฐ แสดงทนาย มาชักชวนครูวราณีไปร่วมขับร้องเพลงภาพเธอ ซึ่งเป็นเพลงสลับฉากในละครพร้อมทั้งให้ขับร้องเพลงเซเรเนดาภาษาฝรั่งเศสด้วยการจัดการแสดงละครดังกล่าวนี้ว่าประสบความสำเร็จได้จัดการแสดงหลายรอบ ซึ่งนั่นหมายความว่าครูวราณีต้องขับร้องเพลงภาพเธอเป็นลิบริบอบเช่นกัน ไวดาทิพย์ คอลัมนิสต์ชื่อดังของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ

ได้นำไปเขียนขึ้นชมในคอลัมน์ไวว่ ตาทิพย์กะพริบที่นี้
ว่า “เป็นเด็กที่มีหน่วยก้านดี น่าจะมีอนาคตไกล”

เริ่มชีวิตข้าราชการคีตศิลปิน

เมื่อเรียนจบการศึกษาระดับชั้นสูง ๒ อันเป็นขั้นสูงสุดของวิทยาลัยนาฏศิลป์ในสมัยนั้น ครูวาทินัดคิดจะไปศึกษาต่อระดับปริญญาตรีที่คณะนาฏศิลป์และดุริยางค์วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา แต่อาจารย์สุรียัน รามสูต หัวหน้ากลุ่มดุริยางค์สากล กองการสังคีต (สำนักการสังคีตในปัจจุบัน) กรมศิลปากร แนะนำให้มาสอบเป็นข้าราชการกรมศิลปากร โชคดีที่ในยุคนั้น กรมศิลปากรมีนโยบายรับข้าราชการที่ยังเรียนไม่จบ เรียกว่า “ข้าราชการนักเรียน” ครูวาทินัดจึงได้มาสอบเข้าทำงาน โดยขับร้องเพลงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และเพลงโอเปร่า เป็นเพลงทดสอบ ทำให้ได้บรรจุเข้ารับราชการในตำแหน่งคีตศิลปิน ๒ สังกัดกองการสังคีต เริ่มทำงานเมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๒๒ โดยเรียนไปด้วยทำงานไปด้วย จนกระทั่งจบการศึกษาระดับปริญญาตรีสมความตั้งใจในพุทธศักราช ๒๕๒๔

เมื่อเรียนจบการศึกษาระดับปริญญาตรีศึกษาศาสตร์บัณฑิต รับราชการที่สำนักการสังคีต กรมศิลปากรอย่างเต็มตัว โดยได้เลื่อนขั้นเป็นคีตศิลปิน ๓ เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๔ ครูวาทินัดปฏิบัติงานขับร้องเพลงร่วมกับวงดุริยางค์สากลของสำนักการสังคีต ทั้งในงานพระราชพิธี งานรัฐพิธี และงานราชการต่าง ๆ อย่างตั้งใจ หมั่นฝึกซ้อมและหาข้อมูลก่อนการแสดงทุกครั้ง เพื่อให้งานออกมาดีที่สุดในชีวิตการทำงานของท่านมีเหตุการณ์สำคัญที่เป็นความทรงจำอันน่าประทับใจหลายครั้ง เช่น

เมื่อกลุ่มดุริยางค์สากลจัดการแสดงคอนเสิร์ตสายใจไทย เพื่อหารายได้ทูลเกล้าฯ ถวายโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย ครั้งนั้นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้ทรงไฮโลโฟน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ครูวาทินัดร้องเก็ร้นำเพลงลาวจ้อย ประกอบการทรงดนตรียังความภาคภูมิใจและปลื้มปิติแก่ครูวาทินัดอย่างหาที่สุดมิได้

วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา ๒๕๑๙ - ๒๕๒๓

อีกคราวหนึ่งเมื่อสำนักการสังคีตจัดการแสดงดนตรีวันครบรอบวันรำลึกถึงศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี โดยอาจารย์ประทักษ์ ประทีปะเสน หัวหน้ากลุ่มดุริยางค์สากลในขณะนั้นเป็นผู้อำนวยเพลงบุคคลสำคัญที่มาร่วมงาน ได้แก่ ท่านอธิบดีสุวิชัย รัศมิภูติ ท่านเอกอัครราชทูตอิตาลีประจำประเทศไทย และนางแพนนี่ วิเวียนนี่ ภริยาศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ในงานวันนั้น ครูวามีได้ขับร้องเพลง *O mio babbino caro* เป็นเพลงโอเปร่าได้อย่างไพเราะสร้างความประทับใจแก่ท่านเอกอัครราชทูตอิตาลี และภริยาศาสตราจารย์ศิลป์ เป็นอย่างมาก ท่านเอกอัครราชทูต ถึงกับออกปากกับท่านอธิบดีกรมศิลปากรว่า *“นักร้องคนนี้มีหน่วยก้านดี น่าจะหาทุนให้ไปเรียนร้องเพลงต่อที่ประเทศอิตาลี”* และภริยาศาสตราจารย์ศิลป์ ได้กล่าวสนับสนุนว่าจะช่วยออกค่าเครื่องบินและเป็นธุระจัดหาพร้อมออกค่าที่พักให้ ซึ่งท่านอธิบดีสุวิชัยก็ได้พยายามจัดหาทุนให้ แต่น่าเสียดายที่ไม่สามารถหาทุนได้ อย่างไรก็ดี ในฐานะผู้บังคับบัญชาท่านก็มีได้ละความพยายาม

ที่จะสนับสนุนความก้าวหน้าของลูกน้อง ในปีต่อมาท่านอธิบดีหาทุนสนับสนุนของเจแปนฟาวนด์เชิน (The Japan Foundation, Bangkok) ซึ่งให้มาเป็นเงินสดจำนวน ๑,๕๐๐,๐๐๐ เยน โดยผู้ได้รับทุนต้องบริหารจัดการเป็นค่าที่พัก ค่าเดินทาง และค่าใช้จ่ายส่วนตัว ครูวามีจึงได้เดินทางไปประเทศญี่ปุ่นในระหว่างพุทธศักราช ๒๕๓๗ - ๒๕๓๘ เป็นเวลา ๓ เดือน โดยในระยะแรกได้ไปศึกษาด้านการจัดการแสดงโอเปร่าที่นิคโคกัมปานี

ระหว่างที่อยู่ญี่ปุ่นนี้ ครูวามีได้พบเพื่อนคนหนึ่ง แนะนำว่าการมาศึกษางานจัดการแสดงโอเปร่า ไม่น่าจะเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาทักษะการร้องเพลงเท่าใดนัก จากนั้นจึงพาครูวามีไปสมัครเรียนกับโมริเซนเซ อาจารย์สอนร้องเพลงโอเปร่าชาวญี่ปุ่น ค่าเรียนชั่วโมงละ ๑๕,๐๐๐ เยน เรียนอยู่ ๑๐ ครั้ง ได้รับความรู้และเทคนิคการร้อง การใช้เสียงมากมาย ทำให้ครูวามีสามารถร้องเพลง range เสียงกว้างขึ้น และร้องเพลงเสียงสูง ๆ ได้อย่างมั่นใจ

ภารกิจของคีตศิลปิน

คีตศิลปินของกรมศิลปากร นอกจากทำหน้าที่ขับร้องเพลงในโอกาสและตามหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งร้องเพลงในงานรัฐพิธีหรือขับร้องให้ประชาชนได้รับฟังแล้ว ยังทำหน้าที่เสมือนเป็นทูตวัฒนธรรมร่วมกับนาฏศิลปินท่านอื่น ๆ ของสำนักการสังคีต นำศิลปะด้านนาฏดนตรีไทย - สากล ไปเผยแพร่เพื่อกระชับสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ ซึ่งทุกครั้งที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ร้องเพลงให้ชาวต่างประเทศฟัง ทั้งที่เป็นงานต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองในประเทศหรือเดินทางไปเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมยังต่างประเทศ สิ่งที่ครูวามีมักกระทำ นอกจากการหัดร้องเพลงภาษาต่างประเทศตามประเทศที่จะเดินทางไปหรือเพลงประจำชาติของแขกบ้านแขกเมืองดังกล่าวแล้ว คือจะหัดพูดประโยค ๓ ประโยคด้วยภาษาของประเทศที่เดินทางไปเยือน ได้แก่ประโยคว่า

“ขอบคุณ”

“สวัสดิ์”

“ขอเชิญทุกท่านร้องเพลงไปกับดิฉันนะคะ”

ในการแสดงแต่ละครั้ง เหล่าศิลปินสำนักการสังคีตจะเริ่มต้นด้วยการอัญเชิญเพลงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตร ไปขับร้อง จากนั้นจะขับร้องเพลงไทยและเพลงประจำชาติที่เราไปเยือน ซึ่งครูวามีจะกล่าวทักทายและกล่าวขอบคุณเป็นภาษาของเขา เมื่อร้องเพลงประจำชาติของเขาไปจนถึงท่อนแยก ก็จะกล่าวเชิญชวนให้ชาวต่างชาติร่วมร้องเพลงของประเทศเขาที่เราเข้าไปขับร้อง มีเหตุการณ์น่าประทับใจในคราวไปร้องเพลงที่ประเทศเวียดนาม เมื่อพุทธศักราช ๒๕๔๗ ครูวามีได้ขับร้องเพลงต้อนรับแขกเป็นเพลงปลุกใจทำนองเดียวกับเพลงต้นตระกูลไทย เนื้อหาสุติทหารเวียดนามที่ไปรบเพื่อชาติ และความเศร้าโศกที่ต้องพรากจากกัน เมื่อครูวามีร้องไปได้เที่ยวหนึ่งแล้วก่อนร้องเที่ยวที่สอง ได้พูดเป็นภาษาเวียดนามว่า “ขอเชิญทุกท่านร้องเพลงไปกับดิฉันนะคะ” ปรากฏว่าผู้ชมผู้ฟังชาวเวียดนามได้พากันร้องตาม และมีหลายคนที่หลั่งน้ำตาด้วยความสะเทือนอารมณ์ เมื่อได้พูดคุยกันหลังการแสดงจบ เขาได้กล่าวว่า บทเพลงที่ครูวามี

ขับร้องทำให้รู้สึกสะเทือนใจและคิดถึงความสุขเสีย
ในยามสงคราม

เหตุการณ์ทำนองเดียวกัน ได้เกิดขึ้นอีกครั้งที่
ประเทศสหพันธรัฐรัสเซีย ในสมัยของท่านอธิบดี
อารักษ์ สังหิตกุล เหล่าศิลปินจากสำนักการสังคีตได้
รับมอบหมายให้เดินทางไปเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมเพื่อ
กระชับสัมพันธ์ไมตรียังสหพันธรัฐรัสเซีย โดยในปีแรก
นั้นศิลปินที่ได้รับเลือกให้ไปขับร้องเพลงคือ “คุณแนน”
ดวงดาว เถาว์พิริฎฐ ซึ่งได้ไปขับร้องเพลงมอสโกไนท์
เป็นภาษารัสเซีย เป็นที่เล่าลือกันว่า “แนน ดวงดาว”
ทำไว้ได้ดีเป็นที่ชื่นชมของชาวรัสเซีย

ปีต่อมา เมื่อเหล่าศิลปินจากสำนักการสังคีตได้
รับมอบหมายให้เดินทางไปเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมยัง
กรุงมอสโก ประเทศสหพันธรัฐรัสเซียอีกครั้งหนึ่ง
ระหว่างวันที่ ๕ - ๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๔๘
อาจารย์กัลยา เพิ่มลาภ ผู้อำนวยการสำนักการสังคีต
ได้มอบหมายให้ครูวณิเป็นศิลปินนักร้องร่วมไปกับ
คณะในครั้งนี้ โดยกล่าวว่า ควรจะผลัดเปลี่ยน
หมุนเวียนกันไป ท่านอธิบดีอารักษ์ได้เตือนครูวณิว่า
ให้เตรียมตัวให้พร้อมเป็นพิเศษ เพื่อรักษามาตรฐาน
การแสดงให้อยู่ในระดับเดียวกับปีก่อน ครูวณิเล่าถึง
เหตุการณ์ตอนนี้ว่า

“เอาละสิ ที่นี้ความกดดันก็เกิดขึ้นกับพี่ละสิ
เพราะน้องแนนเค้าทำไว้ดีมาก”

ดังนั้น จากที่ยามปรกติเมื่อได้รับมอบหมาย
ให้ร้องเพลงใด ๆ ทั้งเพลงที่เคยได้ร้องมาแล้วหรือ
เพลงใหม่ ๆ ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังก็ตาม ครูวณิ
จะหมั่นฝึกซ้อมและจะทำความเข้าใจเนื้อหาของ
เพลงจนซึมซับเป็นอารมณ์ของตนเองเมื่อร้องเพลง
นั้น ๆ เพื่อที่จะให้ร้องเพลงออกมาดีทุกครั้ง

“ก็ได้รับความช่วยเหลือจากน้องแนน ที่ช่วยจด
เนื้อเพลงมาให้ ได้ฝึกร้องด้วยกัน ตอนนั้นทั้งพี่ก็ร้อง
ทั้งต้องท่องจำเนื้อร้องเพลงมอสโกไนท์เป็นภาษา
รัสเซีย เป็นเวลา ๒ เดือนจนไม่ผิด ฝึกร้องทุกเวลา
ทำงานก็ร้อง ทำกับข้าวก็ร้อง กวาดบ้านก็ร้อง นั่ง
รถเมล์ก็ร้อง เพื่อไม่ให้มีความผิดพลาดเกิดขึ้น”

๒ เดือนหลังการฝึกซ้อมแทบจะทุกลมหายใจ
ครูวณิได้เดินทางไปประเทศสหพันธรัฐรัสเซีย
มีท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม นางทิพาวดี
เมฆสวรรค์ ร่วมเดินทางไปในนามรัฐบาลไทยด้วย
เมื่อขับร้องเพลงพระราชนิพนธ์แล้ว ครูวณิได้ขับร้อง
เพลงมอสโกไนท์ เมื่อเพลงจบลง ได้รับความชื่นชม
อย่างยิ่ง ผู้ชมทั้งฮอลล์ต่างลุกขึ้นปรบมือให้เป็นเวลา
ยาวนานกว่า ๕ นาที จากนั้นได้มีโทรทัศน์รัสเซียมา

ทำข่าว ออกข่าวอยู่ถึง ๒ วัน และในประเทศไทย หนังสือพิมพ์คมชัดลึก และหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ต่างก็ลงข่าวชื่นชมความสามารถของครูวณี จากประสบการณ์ครั้งนี้เป็นสิ่งที่ครูวณีบอกกับตนเองว่า *“หากเราลงมือทำอะไร หากทำอย่างดีที่สุดแล้ว ไม่ว่าจะออกมาอย่างไร อย่างน้อยเราก็ไม่ต้องเสียใจ”*

การขับร้องเพลงในต่างประเทศอีกครั้งหนึ่งที่เป็นความทรงจำอันน่าประทับใจ คือการเดินทางไปขับร้องเพลงที่ประเทศอิสราเอล นอกจากบทเพลงพระราชนิพนธ์ที่อัญเชิญไปขับร้องแล้ว เพลงที่เลือกขับร้องเป็นเพลงภาษาฮีบรูซึ่งเป็นภาษาที่ยากมาก คือเพลง Candle Light และเพลง Hava nagila ได้รับความชื่นชม ผู้ชมนอกจากลุกขึ้นยืนปรบมือให้แล้วยังได้รับเงินรางวัลจากผู้ชมชาวอิสราเอล ซึ่งไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นง่าย ๆ จึงถือเป็นเกียรติประวัติมาก เพราะไม่ใช่วัฒนธรรมของเขาที่จะให้รางวัลแก่นักกร้อง เทคนิคในการฝึกซ้อมอย่างหนักจนทำให้ร้อง *“ผิดไม่เป็น”* นี้ ส่วนหนึ่งมาจากการที่ได้ครูพักลักจำ การสอนดนตรีของผู้ช่วยศาสตราจารย์ พันเอกพิเศษ ชูชาติ พิทักษากร ซึ่งเป็นอาจารย์สอนดนตรีของบุตรชาย ที่สอนให้บรรเลงเพลงแต่ละท่อนกลับไปกลับมา ซึ่งครูวณีคิดว่าน่าจะเอาเทคนิคนี้มาใช้กับการร้องเพลงได้

สู่เส้นทางนักแต่งเพลง

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๕๒ วงดุริยางค์สากลของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร ได้รับมอบหมายให้ไปแสดงดนตรีที่จังหวัดปัตตานี ครูวณีอาสาเดินทางไปร่วมแสดงโดยไม่มีความหวังกลัว *“เพราะปัตตานีคือบ้านเกิดของพี่เอง”* ก่อนจะเดินทางไปนั้น ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านดุริยางค์สากล นายสถาพร นิยมทอง ทราบว่า ครูวณีเป็นคนได้และสนใจในการแต่งเพลง ได้มาขอให้ครูวณีลองแต่งเพลงเกี่ยวกับภาคใต้ ท่านจึงเริ่มแต่งเพลง เพื่อนำไปร้องในการแสดงดนตรีครั้งนั้น คือ เพลง *“หอยจิ้งหิวเมนูใต้”* ทำนองตาสีก็ปิด

โดยนำชื่ออาหารใต้เลิศรส เสน่ห์อย่างหนึ่งของภาคใต้ มาแต่งเป็นเพลง ทำให้คนใต้ที่จากถิ่นหรือคนที่เคยคุ้นลิ้นกับอาหารใต้เมื่อฟังแล้วจะคิดถึงบ้าน คิดถึงอาหารรสมือแม่ และทำให้คนต่างถิ่นหรือคนที่ไม่เคยกินอาหารใต้ เกิดความรู้สึกอยากลองลิ้มชิมรสชาติที่ต่อมาได้ประพันธ์ **เพลงว่าววงเดือน** เนื้อหากล่าวถึงว่าววงเดือน ว่าวพื้นถิ่นที่ได้รับความนิยมใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากมลายู มีรูปลักษณะแปลกตา ลวดลายสีสันสวยงาม เมื่อชักขึ้นลอยเล่นลมอยู่บนฟ้า ว่าววงเดือนจะส่งเสียงหวี ๆ ล้อลมบนฟ้า มีตำนานว่า ว่าววงเดือนเป็นของเล่นเทวดา (แควอมุดอ) ที่ซึ้งห่มะหิรายอ พระบิดาของพระราม (รายอสรามอ) เป็นผู้ประทาน ครูวณีเล่าถึงสาเหตุที่ประพันธ์เพลงนี้ว่า ความสำคัญของว่าววงเดือนที่แท้จริงสำหรับ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีได้อยู่ที่เรื่องเล่าในตำนาน หากแต่เป็นเพราะว่าววงเดือน

เป็นสัญลักษณ์ของสันติภาพ โดยในอดีตเมื่อชายแดนได้ยังสงบสุขยามเย็น พ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ จะถือว่าววงเดือนและจุงลูกหลานไปตามท้องทุ่ง เอาข้าวเย็นไปกินกันและชักว่าววงเดือนขึ้นสู่ฟ้า เมื่อว่าวติดลมบนก็จะทำหลักปักไว้ให้ว่าววงเดือนเร่ร่อนลาลม ส่งเสียงหู่ ๆ อยู่บนฟ้า ที่พื้นดินเบื้องล่าง ครอบครัวก็ล้อมวงกันกินข้าว พูดคุย และดูว่าววงเดือนทั้งของตนเองและของเพื่อนบ้านลอยลมบนอย่างมีความสุข เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบ ว่าววงเดือนได้หายไป ดังนั้น ยามใดที่ว่าววงเดือนกลับมา ย่อมหมายถึงสันติภาพได้กลับคืนมาอีกครั้ง เมื่อครูวณิแต่งเพลงนี้และนำไปขับร้องครั้งแรกนั้น ปรากฏว่าผู้ฟังถึงกับน้ำตาไหลด้วยความสะเทือนใจ

นอกจากนี้ ครูวณิยังได้ประพันธ์ **เพลงสาวใต้ใจดี** มีเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีวิถีชีวิตชาวใต้ ซึ่งบทเพลงวัฒนธรรมสันติสุขสู่ภาคใต้ ทั้ง ๓ เพลงนี้ ครูวณิถ่ายทอดเรื่องราวความสุขของชีวิตที่เปี่ยมด้วยมิตรไมตรี และวัฒนธรรมอันดีงามในดินแดนด้ามขวานทองของไทยได้อย่างอบอุ่นงดงาม โดยเลือกใช้ถ้อยคำที่ไพเราะเหมาะสม ทั้งภาษาไทย

กลาง ภาษาใต้ และภาษาเขมร ซึ่งเป็นภาษาที่ครูวณิสามารถพูดได้มาตั้งแต่ยังเล็ก เมื่อฟังแล้วทำให้ตระหนักได้ว่า ดินแดนแห่งนี้เป็นดินแดนที่ผู้คนแม้ต่างวัฒนธรรม ความเชื่อ และเชื้อชาติ แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

ผลงานประพันธ์เพลงของครูวณิยังมีอีกเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นบทเพลงที่ประพันธ์ขึ้นจากแรงบันดาลใจ และบทเพลงที่มีผู้ติดต่อมาทางสำนักการสังคีต เพื่อขอให้ประพันธ์เพลงให้ ได้แก่

เพลงรณรงค์ความเป็นไทย ได้แก่ เพลงภาพไทย เพลงมรดกไทย และเพลงผ้าไทยและอัญมณีไทย ซึ่งเป็นเพลงที่ครูวณิภาคภูมิใจมาก ประพันธ์ขึ้นเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ จากความประทับใจในพระราชกรณียกิจของพระองค์

เพลงส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม ครูวณิเป็นผู้มีจิตศรัทธาคงมั่นในพระบรมพุทธานุชาได้แต่งเพลงส่งเสริมพระพุทธศาสนา ถวายเป็นพุทธบูชาหลายเพลง เช่น เพลงศีลห้า เพลงธรรมนำสุข เพลงบุญรักษา และเพลงสัจจะอุบาสก อุบาสิกา ซึ่งได้รับ

รางวัลเพชรในเพลง รางวัลชมเชยผู้ขับร้องเพลงไทยสากลหญิง และรางวัลชมเชย ผู้ประพันธ์คำร้องเพลงไทยสากลดีเด่น เมื่อพุทธศักราช ๒๕๕๘

เพลงถวายอาลัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ได้แก่ เพลงลูกสัญญา ซึ่งประพันธ์ขึ้นจากใจจงรักภักดียิ่งชีวิต บอกเล่าความรู้สึกแทนใจคนไทยในความสูญเสียและความโศกเศร้าอันยิ่งใหญ่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ผู้ทรงเป็นที่รักและเทิดทูนยิ่งของปวงชนชาวไทยเสด็จสู่สวรรคาลัย เพลงนี้ได้นำไปขับร้องสู่สาธารณชนครั้งแรกในการแสดงดนตรีศิลปากรคอนเสิร์ต ณ โรงละครแห่งชาติ

เพลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ได้แก่ เพลงสดุดีเฉลิมพระเกียรติ (รัชกาลที่ ๑๐) เพลงนี้ วาณีประพันธ์ขึ้น เพื่อเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นดั่งหยาดฝนจากฟ้ามาดับทุกข์โศกในใจคนไทย ทรงเป็นความหวังที่ทำให้คนไทยทั้งปวงมีความสุขและดำรงชีพต่อไปได้ เพลงนี้ได้ขับร้องสู่สาธารณชนครั้งแรกในการแสดงเฉลิมพระเกียรติ “พระบารมี

เกริกเกียรติก้องหล้า มหาวชิราลงกรณ” เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๐ ณ โรงละครแห่งชาติ

เพลงประจำสำนักงานทหารพัฒนา ได้แก่ เพลงทหารพัฒนา เพลงนักรบของแผ่นดิน และเพลงคนของแผ่นดิน

เพลงประจำโรงเรียนปัญญาศักดิ์ กรุงเทพมหานคร ได้แก่ เพลงมาร์ชปัญญาศักดิ์ และเพลงปัญญาศักดิ์รักเรียน

เพลงประจำโรงเรียนฉิมพลี กรุงเทพมหานคร ได้แก่ เพลงฉิมพลีเตือนใจ เพลงมาร์ชเหลืองดำนำสู่ฝัน เพลงคิดถึงชวนชม และเพลงเด็กดีของชาติ

เพลงประจำโรงเรียนบ้านแม่ลัด จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้แก่ เพลงเบิกฟ้าปกากะเกอญอ

รางวัลเกียรติยศของชีวิต

ครูวาณี คีตศิลป์นของกรมศิลปากรท่านนี้ ท่านถือว่ารางวัลเกียรติยศของชีวิตข้าราชการ นอกจากการมีเพื่อนร่วมงานดี มีน้ำใจแล้ว คือ ความโชคดีที่มีนายดี เข้าใจและสร้างสรรค์หนทาง

รวมทั้งยินดีในความก้าวหน้าของลูกน้อง และการได้รับความรักความเมตตาจากผู้ชมที่เป็นยิ่งกว่า “มิตรรักแฟนเพลง” หากแต่เหมือนกับรับเอาเหล่าศิลปินศิลปากรเข้า “เป็นครอบครัว” ด้วย นี่คือสิ่งที่ทำให้ชีวิตข้าราชการของท่านเหมือนได้รางวัลเกียรติยศ

เจ้านายที่ดี ครูวณิเล่าว่า นอกจากดีต่ออธิบดีกรมศิลปากร ี่ ๆ และหัวหน้าดังที่ได้เอ่ยนามมาแล้วข้างต้น ท่านอดีตผู้อำนวยการปรกรณ์ พรพิสุทธิ์ เป็น

เจ้านายอีกคนหนึ่งที่ชาวสำนักการสังคีต กรมศิลปากรเคารพรัก เพราะท่านเป็นทั้งพี่ ทั้งเพื่อน และเป็นเจ้านายที่มีความเข้าใจ มีความรักความหวังดีอย่างจริงใจ

ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ คือขวัญและกำลังใจของข้าราชการทุกคน แต่ไม่ใช่ข้าราชการทุกคนจะสามารถก้าวขึ้นดำรงตำแหน่งที่สูงขึ้นได้ ทั้งนี้มิใช่เพราะความสามารถไม่ถึง หากแต่เป็นเพราะข้อจำกัดด้านกรอบอัตรากำลัง

ซึ่งผู้อำนวยการปรกรณ์ พรพิสุทธิ์ ได้พยายามหาทางต่อสู้อย่างหนัก และเหตุผลอย่างมั่งมีมายาวนานหลายปี ไม่เห็นดเนิน้อยที่จะไปอธิบายชี้แจงจนในที่สุด ก.พ. อนุมัติให้สำนักการสังคีตมีตำแหน่ง “ศิลปินทักษะพิเศษ” สาขาต่าง ๆ โดยผู้ขึ้นดำรงตำแหน่งศิลปินทักษะพิเศษ ๒ ท่านแรกของสำนักการสังคีต คือ ครูสุรัตน์ เอี่ยมสะอาด และครูวณี จุฑังคะ

น้ำใจไมตรีของผู้ชม เช่นเดียวกับศิลปินวงการแสดงอื่น ๆ ศิลปินของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร รวมทั้งครูวณี ก็มีผู้ชื่นชอบ หรือ “แฟนคลับ” เป็นเพื่อนน้ำมิตร แม้การแสดงออกจะ

ไม่หวือหวาหว่าอบอุ่น ในช่วงเวลาที่เคยประสบปัญหาเรื่องเส้นเสียงอักเสบ หรือเจ็บไซ้ได้ทุกซัจนต้องห่างหายไปจากเวที จะมีการสอบถามจากศิลปินท่านอื่น ๆ ว่า “วณีหายไปไหน” “น้องหญิงหายไปไหน” ซึ่งสร้างความชื่นใจ ความสุขใจให้ครูวณีเป็นอย่างยิ่ง บางท่านเอาใจใส่แม้แต่การแต่งกายของครูวณี ชอบที่จะให้ครูวณีแต่งตัวสวย ๆ ออกมาร้องเพลง และได้สรรหาผ้าไหมงาม ๆ ร้านตัดเสื้อผ้ามาให้ สิ่งเหล่านี้เป็นน้ำจิตน้ำใจที่ไม่สามารถประเมินคุณค่าได้

บทสรุปชีวิตข้าราชการ

ตลอด ๓๘ ปีของชีวิตข้าราชการของครูวณี จุฑังคะ ซึ่งเริ่มต้นการทำงานจากวันแรกจนถึงวันสุดท้าย ณ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร เป็นช่วงเวลาต่อเนืองยาวนานที่ครูวณีเดินขึ้นเดินลงเวทีโรงละครแห่งชาติ มือถือไมค์ ไฟส่องหน้า จนได้รับคำสัพยอกจากน้อง ๆ ว่า “หน้าตาพี่กลายเป็นโลโก้ของกรมศิลป์ไปแล้ว”

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ครูวณีกล่าวว่าท่านได้รับโอกาสดี ๆ ในการทำงานรับใช้แผ่นดิน ใช้เสียงเพลงให้ความสุขแก่ประชาชน ได้มีความสุขมากมายในชีวิตผ่านเหตุการณ์ ผ่านร้อน ผ่านหนาว ทำให้รู้สึกว้าชีวิตนี้มีคุณค่า ไม่สูญเปล่า ในการสนทนา ครูวณีให้ข้อคิดเตือนใจข้าราชการรุ่นน้องว่า

“การทำงานเราต้องมีความตั้งใจที่ทำหน้าที่ของเราให้ดีที่สุด วินัยเป็นสิ่งสำคัญ เป็นศิลปินก็มีวินัยได้ การเป็นศิลปินไม่ใช่ข้ออ้างที่จะทำอะไรตามใจชอบ พ่อแม่มีบุญคุณให้ชีวิตทุกสิ่งทุกอย่างกับเฉพาะเรา แต่ราชการมีบุญคุณกับเราและครอบครัว การที่เราได้ใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ได้เลี้ยงลูกดูแลครอบครัว และได้แทนคุณพ่อแม่ได้อย่างสมบูรณ์ จนทุกวันนี้เพราะงานราชการ ดังนั้นการที่เราต้องรู้คุณแทนคุณราชการในขณะที่กำลังปฏิบัติหน้าที่ก่อนเกษียณอายุ คือสิ่งสำคัญที่จะทำให้เราไม่เสียใจและเสียดายเมื่อวันเกษียณอายุราชการได้มาถึง”

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลวชิราวุฒยเดช บรมนาถบพิตร

พระปฐมบรมราชโองการ มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

▪ *บันทึก ลีวชัยชาญ**

สืบเนื่องมาจาก “ถามมา - ตอบไป” ฉบับที่แล้ว มีผู้อ่านท่านหนึ่งสงสัยว่า “พระปฐมบรมราชโองการ” ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง

ผู้เขียนขอตอบคำถามดังกล่าว ๒ ประเด็น คือ ประเด็นแรกเกี่ยวกับความหมายของเนื้อความในพระปฐมบรมราชโองการ อาจแบ่งออกได้เป็นพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕ ที่มีความหมายของเนื้อความอย่างเดียวกัน ส่วนพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ และ

รัชกาลที่ ๘ มีความหมายของเนื้อความอย่างเดียวกัน และแตกต่างจากของรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕ ทั้งนี้พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๘ แม้มีเพียงประโยคเดียวแต่มีเนื้อความสำคัญเช่นเดียวกับของรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗

ประเด็นที่ ๒ เกี่ยวกับรูปแบบของพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๔๑๑ และของรัชกาลที่ ๘ มีเพียงภาษาไทยเพียงภาษาเดียว ส่วนพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรม

* นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

ราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕ ครั้งหลังพุทธศักราช ๒๔๑๖ ของรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ มี ๒ ภาษา คือภาษามคธ และภาษาไทย ดังรายละเอียดที่แสดงให้เห็นดังนี้

จากหลักฐานที่ปรากฏพระปฐมบรมราชโองการ ในรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔ ในส่วนเนื้อความเฉพาะภาษาไทยความหมายเหมือนกัน ดังพระปฐมบรมราชโองการ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๘ ความว่า “*พรรณพฤษภ ชลธิแลสิ่งของในแผ่นดิน ทิวทั้งพระราชอาณาเขตร์ ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ราชภูรจะปรารถนาเกิด...*”^๑

เนื้อความของพระปฐมบรมราชโองการดังกล่าวนี้ ใช้สืบต่อมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทุกรัชกาล ถึงแม้ว่ายังไม่พบหลักฐานพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แต่เชื่อว่ามีเนื้อความเช่นเดียวกัน

ส่วนพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๔ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) มีคำศัพท์ที่แตกต่างเล็กน้อย ความว่า

“...*ผลพฤษภชลธารและสิ่งของในแผ่นดินเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงห้ามไม้นั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ราชภูรจะปรารถนาเทอญ...*”^๒

พระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๑ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกยังคงมีความหมายเช่นเดิม ความว่า

“...*พรรณพฤษภชลธิแลสิ่งของในแผ่นดิน ทิวอาณาเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ราชภูรจะปรารถนาเกิด...*”^๓

ส่วนพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๔๑๖ ในตอนต้นได้เพิ่มภาษามคธ และจากนั้นจึงเป็นภาษาไทย ดังความในจดหมายเหตุพระบรมราชาภิเษก ว่า

“๑ *อิทานาหิ สพเพส อุมุติยา ราชา มุทุชา วสิโต สยามesu อีสสรธิปัจจ รชช กามริ ฌมิมิกราช ปเวณียา อุนุชานามิ ยนต์ สยามวิชิตะ อปรปริคคหิตติณญุโฑทกั สมณพราหมณาทย สพเพ สยามรรฎุจิกายถาสุชั ปริฎุณษนตุ ๗*

● *จึงพระมหาราชครูผู้ใหญ่ รับพระบรมราชโองการเป็นปฐมด้วยคำมคธว่าดังนี้ ๗*

● *สมปฏิญาณหโกโต ธรโย อิมิ ปรมิ ปรมราช อ อุม การิ วรรณทรสรสิงหนาทสาทิสสิ สิริสา ๗*

● *แล้วจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคำไทยตามเนื้อความภาษามคธดังนี้ ๗*

● *ครั้งนี้ท่านทั้งปวงพร้อมใจ ยอมให้เราเป็นเจ้าครองราชสมบัติได้รับมูรธาภิเษก เป็นใหญ่ในสยามราชภูรวิราณาจักรนี้แล้ว เราอนุญาตยอมให้ โดยธรรมิกราชประเพณี พรรณพฤษภชลธิในสยามราชภูรวิราณาจักรนี้ ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงแหนนั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ ประชาราชภูรทั้งปวง จะปรารถนา ใช้สอยเทอญ ๗...*”^๔

^๑ นฤมล ธีรวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฉบับตัวเขียน(กรุงเทพฯ, อมรินทร์วิจิตรการ, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘.

^๒ *เรื่องราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕* (พระนคร, โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๘), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรี สมภพ สุดสุนทร ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๘), หน้า ๒๒. และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ, บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๘), หน้า ๑๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

ธรรมเนียมปฏิบัติที่พระปฐมบรมราชโองการ
ที่กล่าวครั้งแรกเป็นภาษามคธ และตามด้วยภาษาไทยนั้น
ปฏิบัติสืบมาในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื้อความที่เคยใช้มาตั้งแต่
ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวคือ “...พรรณพฤษภชลธิ์ในสยามราชภูธร
วรามาจักรนี้ ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงแหวงนั้น ตามแต่สมณ
พราหมณาจารย์ ประชากรภูธรทั้งปวง จะปรารถนาใช้
สอยเทอญ...” และข้อความในตอนต้นของพระปฐม
บรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ครั้งที่ ๒ ที่เพิ่มเติมเข้ามาว่า “ครั้งนี้ท่าน
ทั้งปวงพร้อมใจ ยอมให้เราเป็นเจ้าครองราชสมบัติได้
รับมรดกภิเษก เป็นใหญ่ในสยามราชภูธรวรามาจักรนี้
แล้ว เรานุญาตยอมให้ โดยธรรมิกราชประเพณี...”
ไม่ปรากฏอีกต่อไป โดยพระปฐมบรมราชโองการได้
เปลี่ยนเป็นเนื้อความ ดังนี้

“อิทานาหิ พราหมณ ราชภาวี วหนโธ พุทโณ
ชนสฺส อตฺตถาย หิตาย สุขาย ธมฺเมเน สมนเ รชชํ กาเรมิ
ตุมหากํ สปริคฺคหิตานํ อุปริ ราชกํ อาณํ ปสาเรตฺวานา
โถ หุตฺวา ธมฺมิกํ รุกขาวรณคฺคฺตํ สิวิทหามิ วิสฺสฏฺฐา
หุตฺวา ยถาสฺสํ วิหโรถ ฯ”

จึงพระราชครู รับพระบรมราชโองการเป็น
ประณมด้วยคำมคธดังนี้ว่า

โอม เทวสฺส อิมํ ปณฺมํ โองการภูตํ สุรัสือหนาทํ
สมปฺปฏิจฺฉามิ ฯ

แล้วจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคำไทยตาม
ความภาษามคธดังนี้

ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชภาระ ครองแผ่นดิน
โดยธรรมสม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุข
แห่งมหาชน เราแผ่ราชอาณาจักรเหนือท่านทั้งหลายกับ

พระบรมสาทิสลักษณ์สมเด็จพระบรมมหากรุณาธิราชเจ้า
แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

โภคสมบัติ เปนที่พึงจัดการปกครองรักษาป้องกัน
อันเปนนธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบาย
เทอญ ฯ”^๕

ครั้นต่อมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
บรมนาถบพิตร เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช
๒๔๙๓ หลังจากคณะพราหมณ์ถวายพระพรชัย
พระราชครูวามเทพมุนีถวายพระพรชัยมงคลด้วย
ภาษามคธ แล้วกราบบังคมทูลเป็นภาษาไทย
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
บรมนาถบพิตร มีพระบรมราชโองการพระราชทาน
อารักขาแก่ประชาชนชาวไทยด้วยภาษาไทยเพียง
อย่างเดียว ความว่า

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุข
แห่งมหาชนชาวสยาม”^๖

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๒ ตอนพิเศษ ๐๖ ประกาศ ๓ มีนาคม ๒๔๖๘ หน้า ๕๓. และ ประมวลกฎหมายประวัติศาสตร์ไทย พระราชพิธี
บรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์, ไม่ระบุเลขหน้า.

^๖ ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายแทนพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓ (พระนคร, กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๔๙๓), หน้า ๘๔.

พระปฐมบรมราชโองการนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร นับเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในพระมหากษัตริย์แห่ง

พระบรมราชจักรีวงศ์ที่ทรงรับรู้ถึงกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่ง อันเป็นผลให้ทรงนำพาสยามประเทศรอดพ้นวิกฤติต่าง ๆ เป็นปึกแผ่นมั่นคง นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่อาณาประชาราษฎร์มาจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **ประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทย พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๐. (พิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐).

_____ **เรื่องราวอภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕**. พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรี สมภพ สุตสุนทร ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙).

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๖. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในการเฉลิมพระชนมพรรษา ปีกุญ พ.ศ. ๒๕๖๖).

ตำราฐานานุกรม, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๖.

_____ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๖. (จัดพิมพ์เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเนื่องในโอกาส ๑๕๐ ปี วันประสูติและครบ ๕๐ ปี บุคคลสำคัญของโลก ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๕).

ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗.

_____ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสวันพระราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗).

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓. พระนคร: กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๔๙๓.

ราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๔๒ ตอนพิเศษ ๐๓ ประกาศ ๓ มีนาคม ๒๔๖๘.

รายละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียร และเสด็จเลียบพระนครในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๔๖๘. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๖๘. (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ โปรดให้พิมพ์ในงานพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัสสวาสดี วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘).

Masterpiece of the Fine Arts Department: The Mother-of-Pearl-Inlaid Buddhist Scripture Cabinet No. 114, Bangkok National Museum

The mother-of-pearl-inlaid Buddhist scripture cabinet numbered 114 in the Bangkok National Museum is similar in size, form, decoration and symbolic figures to the mother-of-pearl-inlaid wooden door of Ho Phra Monthian Tham (Buddhist Scriptures Hall) that bears inscribed words saying it was from Wat Borom Puttharam in Ayutthaya Province. This wooden door is now preserve and kept at the office of Traditional Arts, the Fine Arts Department, and was replaced by the new one. Both cabinets were decorated with the mother-of-pearl-inlaid spiral motifs which were popular during the reign of King Borommakot in the 18th century. It is thus possible that the wooden door of the Buddhist scripture cabinet might have been originally kept at Wat Borom Puttharam. The notable decorative figurative motifs on the cabinet are the figure of Vishnu riding Garuda, which is a common decoration theme following the Divine King concept in Ayutthaya period, and the figure of Indra riding elephant, which is a symbol of monarchs of the Rattanakosin period, particularly during the reign of King Rama I.

Translated by Thanik Lertcharnit

ตู้พระธรรมประดับมุก

หมายเลข ๑๑๔ ข

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

■ ศรีนิยา ปาทา*

บานขวาของตู้

บานซ้ายของตู้

บานประตูตู้พระธรรม หมายเลข ๑๑๔ บ

ประวัติตู้พระธรรมประดับมุก

ตู้พระธรรมประดับมุก เลขทะเบียน ๑๑๔ บ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ พระที่นั่งวายุสถานอมเรศ ในหมู่พระวิมาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จากสมุดทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร บันทึกว่า จอมพลเรือสมเด็จเจ้าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงประทานตู้พระธรรมนี้ เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ ลักษณะบานประตูมีรอยตัดไม่เท่ากัน จึงน่าจะเป็นบานประตูที่ถูกตัดมาจากประตูหรือหน้าต่างของศาสนสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง

ลักษณะตู้พระธรรมประดับมุก

เป็นแบบตู้พระธรรมทรงสี่เหลี่ยมสอบด้านบน ขาสี่เหลี่ยม เรียกทั่วไปว่า แบบขามู วัดขนาดรวมเสากรอบและขาตู้ กว้าง ๙๒ เซนติเมตร และสูง ๑๔๘.๘ เซนติเมตร ด้านหน้าเป็นลายประดับมุก ขนาบข้างบานมุกด้วยการประดับ มุกกลมเบี้ย^๑ ด้านข้างทั้งสองด้านเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ด้านหลังไม่มีลวดลายประดับ

บานประตูประดับมุกของตู้พระธรรมใบนี้ เป็นงานประดับมุกแบบถมลาย คือ โกรกถมลายมุกออกเป็นชั้น ๆ ตามลวดลายที่กำหนด นำลายมุกที่ได้ประดับหูนที่เตรียมไว้ จากนั้นจึงใช้รักผสมกมร่องลายมุกที่ติด

^๑ เบ็ คือ มีแสงเลื่อมพราย โดยปริยายหมายถึงกระจกเงา เช่น มุกกลมเบี้ย เป็นต้น

หุ่นไว้แล้วให้เต็ม เมื่อรักแห่งจึงขีดเปิดหน้างานให้ขึ้นลายมุก และทำการเช็ดรัก ชักเงา

ลวดลายของบานประตูคู่พระธรรมประดับมุกนี้เป็นแบบลายก้านขด เดินทำรักร้อย บานด้านหนึ่ง (ด้านขวาของตู้) เป็นภาพพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าชบด้านข้างเป็นลายก้านขดออกเถาเป็นไกรสรปีกษา ถัดลงมาเป็นลายพระนารายณ์ทรงครุฑ ด้านข้างองค์พระนารายณ์เป็นลายก้านขดออกเถาหงส์หินหรือหัตถ์สังข์ และด้านข้างครุฑ เป็นลายกินรี ใต้ครุฑเป็นก้านขดนาครคู้ และถัดลงมาด้านข้างเป็นลายก้านขดออกเถาเป็นหงส์ ตามรูปแบบการวางลายแล้วส่วนที่ถูกตัดหายไปคงเป็นภาพและลายขนาบอย่างเดียวกัน

อีกบานหนึ่ง (ด้านซ้ายของตู้) เป็นภาพพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าชบ ด้านข้างเป็นลายก้านขดออกเถาช่อหางโต ถัดลงมาเป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ด้านข้างพระอินทร์เป็นลายก้านขดออกเถาช่อหางโต และถัดลงมาเป็นลายก้านขดออกเถาเป็นเทพนมลายออกเถาส่วนที่ถูกตัดหายไปคงเป็นลายขนาบแบบเดียวกัน

ประตูคู่พระธรรมประดับมุกได้มาจากอุโบสถวัดบรมพุทธาราม ?

จากร่องรอยการตัด การวางลายและการต่อลายระหว่างบานประตูประดับมุกทั้งสองบาน แต่เดิมคงไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นบานประตูคู่พระธรรม แต่ช่างคงตั้งใจตัดตัดแปลง เลือกวางภาพ ลวดลายก้านขด และกนกให้ลายบานประตูทั้งสองต่อกันได้อย่างลงตัวราวกับเป็นแผ่นพื้นเดียวกัน บานประตูประดับมุกคู่พระธรรมนี้ ไม่ได้ระบุ ว่า จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้มาจากที่ไหน หรือได้มาอย่างไร สมเด็จ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เคยตรัสกับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญโบราณคดีว่า ตู้ประดับมุกใบนี้ตามลักษณะและลวดลายสมัยแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ กษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง ในสมัยอยุธยา (ครองราชย์พุทธศักราช ๒๒๔๕ - ๒๒๕๑) เช่นนั้นก็คงจะทำขึ้นระหว่างพุทธศักราช ๒๒๔๖ - ๒๒๕๑^๒ หรือกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ข้อวินิจฉัยดังกล่าวสอดคล้องกับหลักฐานการประดับมุกที่ได้รับความนิยมในสมัยอยุธยา ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งสมัยสมเด็จพระนารายณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนเรือพระที่นั่งเพื่อไปบำเพ็ญพระราชกุศลยังพระอารามแห่งหนึ่ง โดยการบรรยายถึงภาพขบวนเรือว่า

“...เรือบัลลังก์มีแท่นกลางลำและพายหลายทองเป็นบัง ๆ จำนวนยี่สิบลำตามหลังเรือพระที่นั่งและอีกสิบหกลำ พายทาสีครึ่งหนึ่ง ปิดทองครึ่งหนึ่ง ปิดท้ายขบวนยาดราทางชลมารค เรือในขบวนนับได้ถึงร้อยห้าสิบเก้าลำ ซึ่งลำใหญ่ที่สุดมีความยาวถึงร้อยยี่สิบฟุต เรือบัลลังก์เหล่านี้ส่วนใหญ่หัวเรือทำเป็นรูปม้าน้ำ นาคราชและสัตว์ต่าง ๆ มีแต่ตอนหัวเรือกับท้ายเรือเท่านั้นที่ทาสีและปิดทอง กลางลำประดับเป็นภาพต่าง ๆ ด้วยวิธีฝังเกล็ดมุก...”^๓

หากวิเคราะห์ลวดลายบานประตูประดับมุกนี้ คล้ายกับลวดลายประดับมุกบานประตูเดิมของหอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ (กรมศิลปากรได้นำบานประตูประดับมุกบานใหม่ไปติดตั้งแทน โดยนำบานประตูเดิมไปทำการอนุรักษ์ ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่สำนักช่างสิบหมู่) ซึ่งมีจารึกข้อความบนประตูด้วยการประดับมุกเป็นอักษรไทย สมัยอยุธยา ระบุว่าสร้างขึ้นในสมัย

^๒ หลวงวิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา), *ตำราวิชาช่างประดับมุก*, (กรุงเทพฯ, เมืองโบราณ, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒.

^๓ สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล, *จดหมายเหตุ การเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด*, (กรุงเทพฯ, อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖ - ๘๗.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อครั้งที่พระองค์โปรดให้ซ่อมวัดนี้อีกครั้งหนึ่ง และโปรดให้สร้างบานประตูประดับมุกสำหรับพระอุโบสถวัดบรมพุทธารามเพิ่มขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๒๙๕ ซึ่งใช้เป็นหลักฐานในการกำหนดอายุการสร้างประตูประดับมุกนี้ และยังเป็นหลักฐานงานประดับมุกขนาดใหญ่ที่เก่าที่สุดในประเทศไทย

วัดบรมพุทธารามนี้ตั้งอยู่ใกล้กับมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ริมถนนศรีสรรเพชญ์ ตำบลประตูชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างขึ้น ณ บริเวณนิวาสนสถานเดิมของสมเด็จพระเพทราชา เมื่อพุทธศักราช ๒๒๒๖ ก่อนพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ (พุทธศักราช ๒๒๓๑ - ๒๒๔๖)^๔ ใช้เวลาในการสร้างวัด ๒ ปี จึงแล้วเสร็จสมบูรณ์ในพุทธศักราช ๒๒๒๘^๕

บานประตูประดับมุกจากวัดบรมพุทธารามคู่นี้ ก่อนย้ายมายังหอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระธรรมราชา เจ้าอาวาสรูปหนึ่งของวัดศาลापูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เก็บเอาบานมุกที่รอดจากไฟไหม้มาไว้ยังวัดศาลापูน และทำการปฏิสังขรณ์จากนั้นนำมาติดตั้งเป็นบานประตูช่องกลางด้านหน้าอุโบสถที่เป็นมุขโถง ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพุทธศักราช ๒๔๔๓ มีประกาศในราชกิจจานุเบกษาว่า พระญาณไตรโลก (ฉาย คงศสุวรรณโณ) วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ถวายบานประตูมุกคู่นี้ และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานนำมาติดตั้งไว้ที่วัดเบญจมบพิตร^๖ แต่มิได้ระบุว่าติดตั้งไว้ที่ตำแหน่งหรืออาคารหลังใด

ต่อมานำมาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ตามข้อความในหนังสือโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ซึ่งเรียบเรียงโดยศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ เลขาธิการราชบัณฑิตยสภา เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๑ อธิบายถึงโบราณวัตถุที่รวบรวมรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ใช้พระที่นั่งพรหมเมศธาดา ในหมู่พระวิมานของพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) เป็นคลังเก็บของของพิพิธภัณฑฯ ได้กล่าวถึงบานไม้ประดับมุกที่ได้นำมาจากวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดังนี้

“มุขเชิงบันไดพระที่นั่งพรหมเมศธาดา ด้านตะวันออก ไม้บานมุกซึ่งพระเจ้าบรมโกษทรงสร้างเป็นบานประตูวัดบรมพุทธารามคู่ ๑ บานไม้จำหลักเดิมเป็นประตูทางขึ้นปราสาทพระเทพบิดรในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๒ คู่ วิหารหลวงวัดพระสิงห์เมืองเชียงใหม่ บานประตูลายสลักวัดพระมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี ฝีมือช่างไทย ครั้งสมัยพระเจ้าบรมโกษกรุงศรีอยุธยา”^๗

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิสังขรณ์หอพระมณเฑียรธรรม คราวเดียวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแนะนำให้เจ้าพระยาอรรณพพิพัฒน์ (หม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา) ผู้ควบคุมการปฏิสังขรณ์ นำบานประตูมุกจากวัดบรมพุทธารามไปใช้เป็นบานประตูกลางด้านหน้าทางทิศตะวันตก

^๔ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ, สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘) หน้า ๗๒.

^๕ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิวงศ์ (จาด), (พระนคร, คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๓๒.

^๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ วันที่ ๒ กันยายน ๑๑๙ (๒๔๔๓), หน้า ๒๙๕.

^๗ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร, (พระนคร, ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑) หน้า ๒๖.

หอพระมณฑิยธรรม แทนบานประตูลายรดน้ำบานเดิมเมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๔^๙ จึงเป็นประเด็นให้ทำการศึกษาว่า บานประตูตู้พระธรรมประดับมุก เลขทะเบียน ๑๑๔ บ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นหนึ่งในบานประตูหรือหน้าต่างของพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาหรือไม่

การตรวจสอบบานประตูตู้พระธรรมประดับมุก เลขทะเบียน ๑๑๔ บ

จากการตรวจสอบขนาดกับวัดบรมพุทธาราม เพื่อพิสูจน์ว่าเป็นบานประตูหรือหน้าต่างของวัดบรมพุทธารามได้หรือไม่^๙ พบว่าบานประตูเดิมของหอพระมณฑิยธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีขนาดใกล้เคียงกับช่องประตูกลางด้านหน้าทิศเหนือ คือ บานประตูประดับมุกหอพระมณฑิยธรรม ขนาดกว้าง ๑๔๔ เซนติเมตร (กว้างบานละ ๗๒ เซนติเมตร) สูง ๓๖๐ เซนติเมตร หนา ๙ เซนติเมตร มีขนาดใกล้เคียงกับช่องประตูกลางทางเข้าด้านหน้า (ทิศเหนือ) ของวัดบรมพุทธาราม ที่มีขนาดกว้าง ๑๖๕.๕ เซนติเมตร สูง ๓๗๒ เซนติเมตร หนา ๑๔ เซนติเมตร

ดังนั้น บานประตูตู้พระธรรมประดับมุกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จึงไม่ใช่บานประตูกลางด้านหน้ามุขโถงของวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จากขนาดที่เหลือเพียงลายแนวกลาง มีขนาดกว้าง ๙๒ เซนติเมตร และสูง ๑๔๘.๘ เซนติเมตร ความกว้างนี้ยังไม่รวมลายด้านข้างที่ถูกตัดไป ออกเลา และกรอบหรือวงกบคำนวณความกว้างทั้งหมดของบานไม้ประดับมุกโดยประมาณต้องมีความกว้างมากกว่า ๑๐๐ เซนติเมตร เมื่อเปรียบเทียบกับขนาดหน้าต่างวัดบรมพุทธาราม

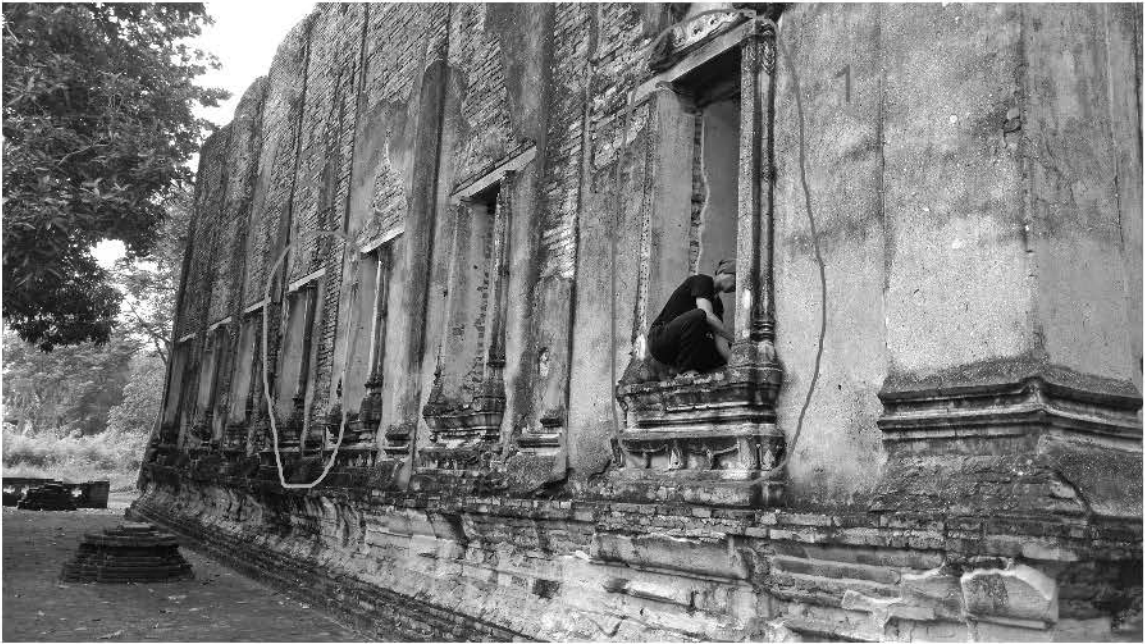
ช่องประตูกลาง มุขโถง เคยติดตั้งบานประตูประดับมุกอุโบสถวัดศาลาปูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ที่มีขนาดกว้าง ๙๔ - ๙๕ เซนติเมตร สูง ๒๑๖ เซนติเมตร หนา ๑๐ เซนติเมตร บานประตูตู้พระธรรมดังกล่าวไม่ใช่บานหน้าต่าง คงเป็นบานประตูขนาดข้างของผนังด้านหน้าหรือผนังด้านหลังมากกว่า

จากจารึกบนบานประตูประดับมุกเดิมของหอพระมณฑิยธรรมระบุว่า เป็นบานประตูของพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม สร้างในพุทธศักราช ๒๒๙๕ ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เช่นเดียวกับ

^๙ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวังในการฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๔๗๔**, (กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๙๙ - ๑๐๐.

^๙ การวัดขนาดบานประตูและหน้าต่างวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้รับความอนุเคราะห์จาก คุณศาริสา จินดาวงษ์ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จัดเจ้าหน้าที่ดำเนินการวัดขนาดโดยละเอียดเพื่อใช้ประกอบการศึกษาครั้งนี้

ทิศตะวันออก (หน้าต่าง)

หมายเลข ๑ กว้าง ๙๔ เซนติเมตร สูง ๒๑๖ เซนติเมตร หนา ๑๐ เซนติเมตร

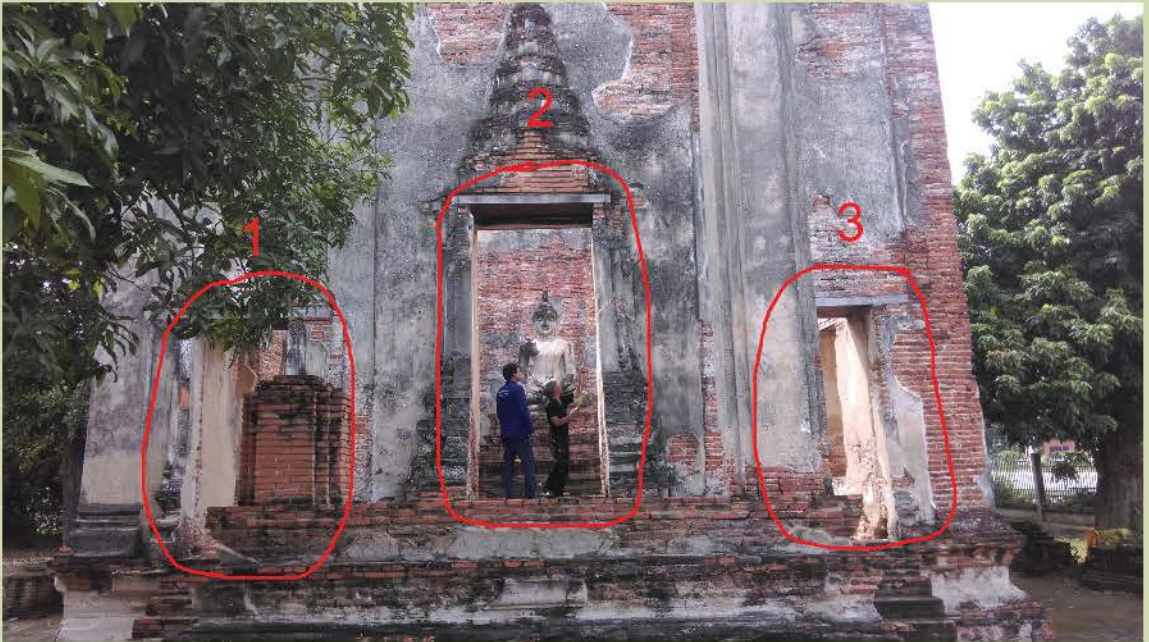
หมายเลข ๒ กว้าง ๙๕ เซนติเมตร สูง ๒๑๖ เซนติเมตร หนา ๑๐ เซนติเมตร

ทิศใต้ (ประตู)

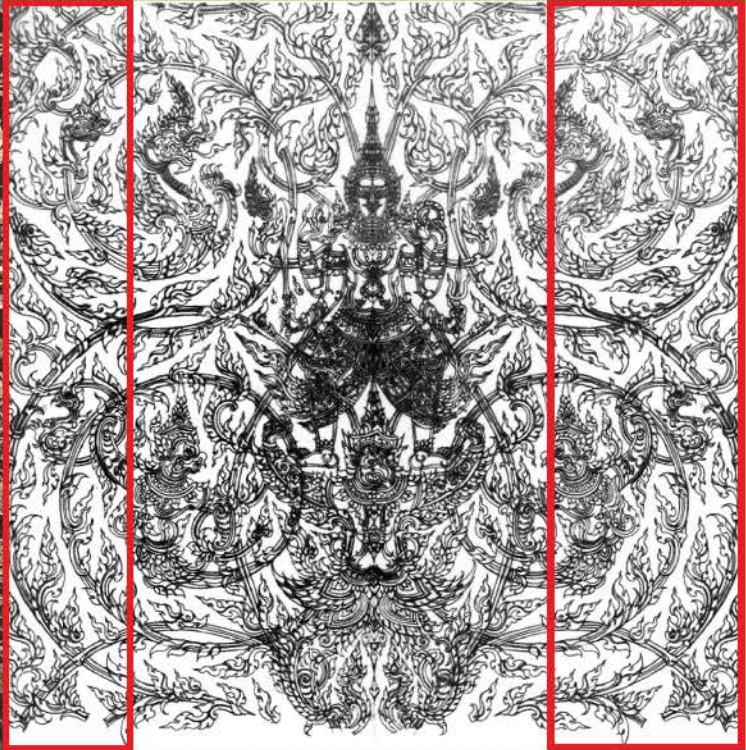
หมายเลข ๑ กว้าง ๑๑๘ เซนติเมตร สูง ๒๙๔ เซนติเมตร หนา ๑๒ เซนติเมตร

หมายเลข ๒ กว้าง ๑๑๙ เซนติเมตร สูง ๒๙๐ เซนติเมตร หนา ๑๒ เซนติเมตร

ประตูทางเข้าด้านหน้า (ทิศเหนือ) อุโบสถ วัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (บน)
ประตูทางเข้าด้านหน้า (ทิศตะวันตก) หอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ล่าง)

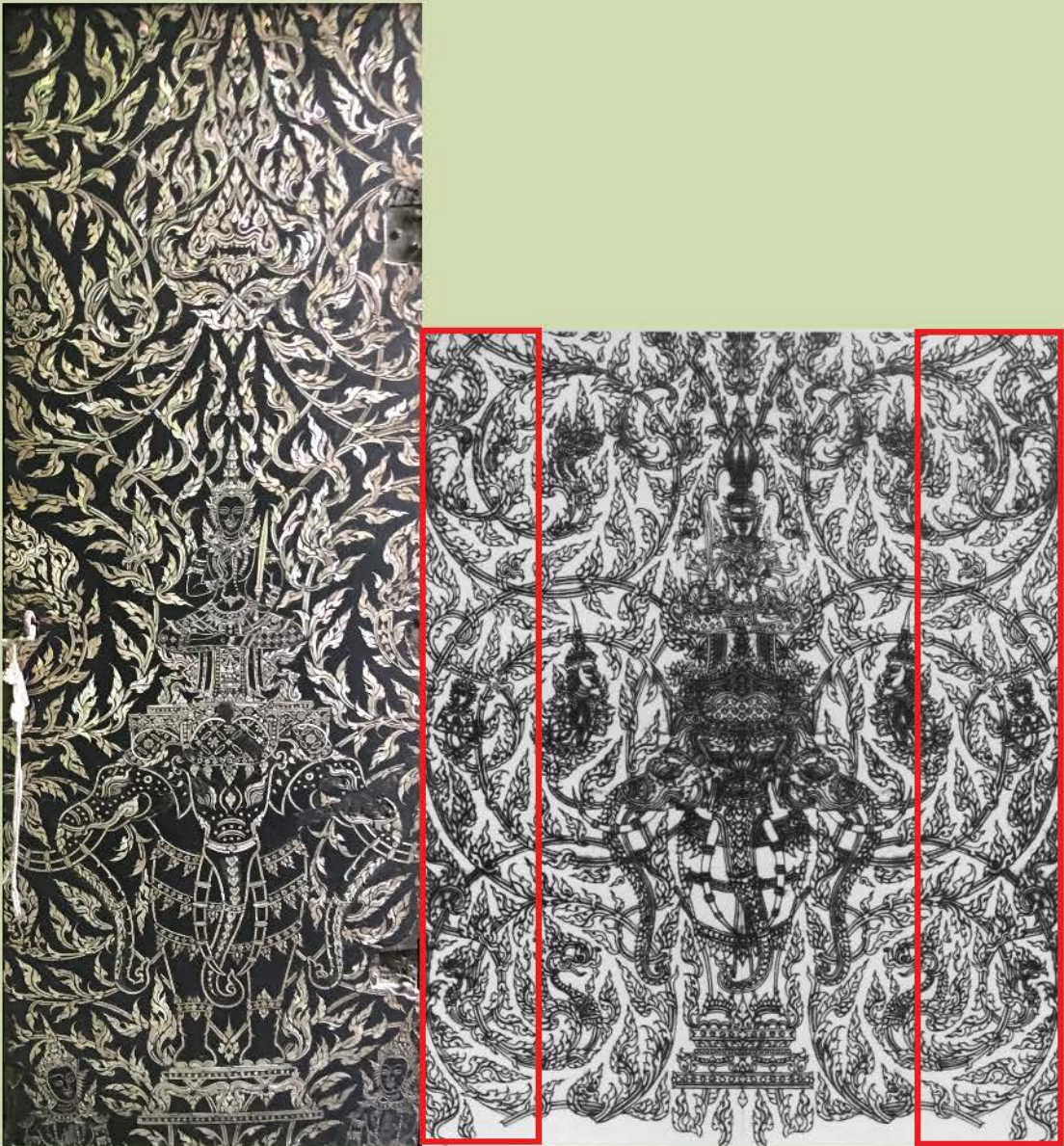

ภาพเปรียบเทียบบานประตูพระธรรมประดับมุก (ซ้าย) กับลายเส้นบานประตูเดิมหอพระมณฑิยธรรม (ขวา)
เส้นกรอบสีแดงคือ สมมติฐานขนาดเต็มของลายประดับมุกที่ตัดออกไป

บานประตูประดับมุกอีกจำนวนหนึ่งที่มีจารึกการสร้างคือ บานประตูประดับมุกจากศาลาการเปรียญ วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ที่นำมาติดตั้งไว้ที่วิหารยอดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ สร้างเมื่อพุทธศักราช ๒๒๙๖ ดังนั้น จากหลักฐานพอประมวลได้ว่าลวดลายบนบานประตูฝีมือช่างสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้นมี ๒ รูปแบบ คือ

๑. **แบบลายก้านขด** เป็นลายก้านขดเดินทาร์กร้อย มีรูปพระอินทร์ พระพรหม พระนารายณ์ แทรกอยู่ในแนวกกลางบานประตูอย่างหนึ่ง เช่น บานประตูประดับมุกเดิมของหอพระมณฑิยธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ และบานประตูมุกพระมณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพเปรียบเทียบบานประตูคู่พระธรรมประดับมุก (ซ้าย) กับลายเส้นบานประตูเดิมทอพระมณฑปพระธรรม (ขวา)
เส้นกรอบสีแดงคือ สมมติฐานขนาดเต็มของลายประดับมุกที่ตัดออกไป

๒. **แบบลายช่อง** เป็นลายในลักษณะลายช่อง หรือการออกลายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ในลักษณะที่ช่างบรรจูลายไว้ภายในวงกลม เรียงกันในแนวตั้งลงมาจนถึงขอบล่างของบานประตูอีกอย่างหนึ่ง เช่น บานประตูประดับมุกวิหารยอด วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก

เนื่องจากเป็นบานประตูที่ถูกตัดมาตัดแปลงเป็นบานประตูคู่พระธรรม รูปแบบลวดลายเหลือเพียงบางส่วน คงตั้งใจเลือกตัดต่อให้ลายวงโค้งของก้านชด และชอกนกดต่อลายกันจากบานประตูบานหนึ่งไปยังอีกบานหนึ่งอย่างลงตัวราวกับเป็นแผ่นภาพเดียวกัน ทำให้ลายแนวกลางของบานประตูด้านขวาไม่อยู่ตรงกลางบาน แต่ยักเยื้องให้เกิดต่อลายกับลายบนบานประตูด้านซ้าย

บานประตูคู่พระธรรม เรียงลายต่อกันตามลำดับ

ภาพสัญลักษณ์ตามแบบลายบานประตูประดับมุกเดิมของหอพระมณเฑียรธรรม
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพสัญลักษณ์ลวดลายบานประตู คู่พระธรรม

ภาพและลวดลายบนบานประตูคู่พระธรรมประดับมุกดังกล่าว ได้สอดแทรกภาพสัญลักษณ์ไว้ ๒ กลุ่ม คือ ภาพสัญลักษณ์ประเภทสัตว์หิมพานต์ และภาพสัญลักษณ์ประเภทเกี่ยวกับสวรรค์ ภาพสัญลักษณ์ทั้ง ๒ ประเภท สะท้อนถึงความนิยมในช่วงสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศในเรื่องแนวคิดต่อคติความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิในสมัยอยุธยา ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓

ความหมายภาพสัญลักษณ์ประเภทสัตว์หิมพานต์นั้น คงนิยมมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยในไตรภูมิพระร่วงได้มีการกล่าวถึงสัตว์หิมพานต์ เช่น ครุฑ นาค สิงห์ กินรี หงส์ นอกจากนี้ยังปรากฏในบทเทศน์มหาชาติ^{๑๑} ส่วนศิลปกรรมในสมัยอยุธยา พบหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เช่น แผ่นทองคุณลายภาพสัตว์หิมพานต์ ที่พบจากกรุปราสาทประธาน วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และคงได้รับความนิยมมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ปรากฏสัตว์หิมพานต์ในจิตรกรรมฝาผนัง อาทิ พาหนะในกองทัพมาร จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ วัดช่องนนทรี จังหวัดนนทบุรี ราชสีห์ บนผนังด้านหลังพระประธานในอุโบสถวัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และยังพบสัตว์หิมพานต์ในจิตรกรรมสมุดภาพโบราณเกี่ยวกับพุทธประวัติ ทศชาติชาดก เรื่องสัณฐานจักรวาลในสมุดภาพวัดหัวกระบือ ธนบุรี ระบุพุทธศักราช ๒๒๖๘ ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ รวมถึงประติมากรรมลายนรน้ำ อาทิ ภาพราชสีห์

^{๑๑} ขุนนันท แสนประเสริฐ, **ลายสัญลักษณ์บนบานประตูประดับมุกในสมัยอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ ๒๓**, สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๕, หน้า ๒๕.

บานประตูด้านขวา ออกลายส่วนบน ส่วนกลางและส่วนล่าง

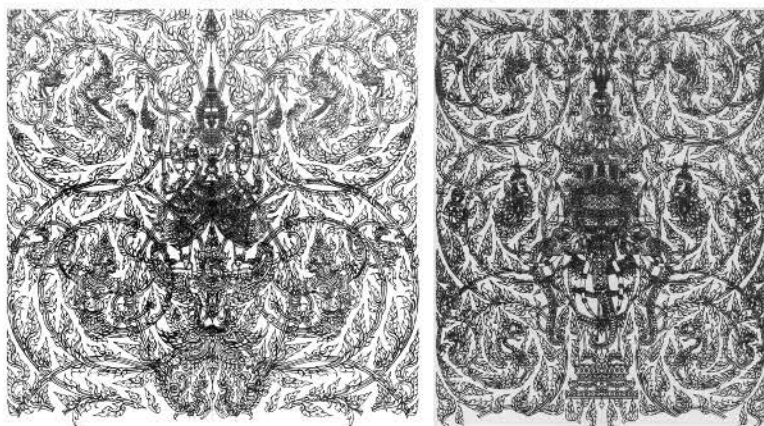
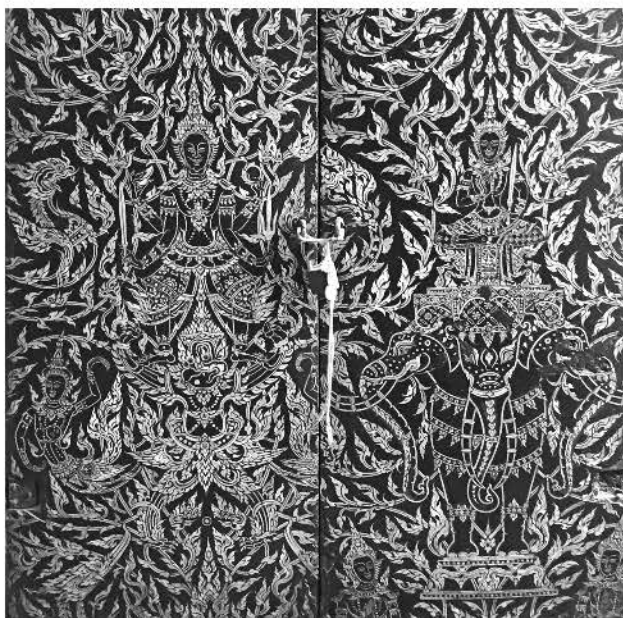

บานประตูด้านซ้าย ออกลายส่วนบน ส่วนกลางและส่วนล่าง

บนลายรดน้ำ ตู้พระธรรมสกุลช่างวัดเชิงหวาย เป็นต้น
ที่มาของสัตว์หิมพานต์นั้นได้มีนักวิชาการในอดีต
บางท่านกล่าวถึงว่ามีความเกี่ยวข้องกับการสร้าง
พระเมรุตามระบบเทวนิยมของเขมร ซึ่งเปรียบ
เขาพระสุเมรุ และมีเขาสัตตปริภันท์รายล้อมประกอบ
ด้วยเขาทั้ง ๗ แห่ง คือ เขายคนธร เขาสินธรร เขาการวิก
เขาสุทิสสนะ เขาเนมินธร เขาวิन्दกและเขาอัสน์กัณฑ์
เขาที่รายล้อมเขาพระสุเมรุนี้เต็มไปด้วยสัตว์สมมติ

นานาพันธุ์อาศัยอยู่ ในบรรดาสัตว์หิมพานต์นั้น
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุ
วัตติวงศ์ ทรงแบ่งออกเป็น ๔ จำพวก คือ เป็นสัตว์
ตรง ๆ ลอกอย่างเขามา คิดขึ้นจากคำ และผสมเอา
ตามชอบใจ ซึ่งปัจจุบันการแบ่งประเภทสัตว์หิมพานต์
นิยมแบ่งตามจำนวนบาทหรือเท้าของสัตว์เป็น
๔ จำพวก คือ ทวิบาท จตุบาท ชลบาท และสัตว์จำพวก
สัตว์ผสม^๓

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙ - ๓๓.

ภาพบานประตูพระธรรมประดับมุก หมายเลข ๑๑๔ บ (ซ้าย)
 ภาพลายเส้นบานประตูประดับมุกเดิมของหอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ขวา)

ภาพสัญลักษณ์ประเภทสัตว์หิมพานต์บน ลวดลายประดับบานประตูประดับมุกนี้ เป็นภาพ เฉพาะที่ส่วนหัวและแบบครึ่งตัวไหลออกมาคล้ายกัน ภาพสัตว์หิมพานต์ที่บานประตูประดับมุกเดิมของ หอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และประตูประดับมุกพระมณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ที่เป็นฝีมือช่าง ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ คือ

- ประเภททวิบาท ได้แก่ ครุฑ อยู่ในท่ายึด เหนี่ยวเอวกระหนกด้านข้างกินรี

- ประเภทสัตว์ผสม ได้แก่ ไกรสรปักษา นกหัสดีลิงค์ หรือนกหัสดีลิงค์ กินรี

ส่วนความหมายภาพสัญลักษณ์ประเภท เกี่ยวกับชั้นสวรรค์ เป็นเรื่องราวความเชื่อที่อยู่ใน วิถีชีวิตชาวพุทธของคนไทยมาแต่อดีตเช่นเดียวกับ ภาพสัญลักษณ์สัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดี ศาสนา เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิภูมิกถา^{๑๒} ซึ่ง แสดงเนื้อหากล่าวถึงไตรภูมิ หรือภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ หมายถึง ดินแดนที่อยู่ของผู้ยังเกี่ยวข้องกับกามตัณหา รูปภูมิ หมายถึง แดนของพรหมรูป

^{๑๒} พจนานุกรม (นามแฝง), **ไตรภูมิภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์ สกสค., ๒๕๕๑) คำนำ.

๑๖ ชั้น และอรุณภูมิ หมายถึง แดนของพรหมที่มีแต่จิตไม่มีรูป^{๑๑๑}

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของสังคมไทยในอดีตในเรื่องนรกสวรรค์ที่มีแรงบันดาลใจจากไตรภูมิแทบทั้งสิ้น ทั้งส่วนที่แสดงออกมาเป็นเรื่องราวไตรภูมิโดยตรง และส่วนที่แสดงออกด้วยภาพสัญลักษณ์เป็นสิ่งแทนความหมายของภพภูมิต่าง ๆ ด้วย

ภาพสัญลักษณ์เกี่ยวกับชั้นสวรรค์บนบานประตูปู่พระธรรมประดับมุก เป็นภาพพระนารายณ์ทรงครุฑและพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แสดงให้เห็นชัดว่าเป็นชั้นส่วนที่ถูกตัดมาจากกลางของบานประตูปู่ หากปรากฏภาพสัญลักษณ์เต็มประดับมุกคงเป็นภาพสัญลักษณ์เกี่ยวกับสวรรค์ปรากฏแทรกเป็นแนวกว้างในลวดลายแบบลายก้านขดเดินท่ารักร้อยเรียงลำดับชั้นเช่นเดียวกับบานประตูปู่ประดับมุกเดิมของหอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และบานประตูปู่ประดับมุกพระมณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ภาพสัญลักษณ์ในชั้นสวรรค์เรื่องไตรภูมิสามารถเรียงลำดับความสำคัญของสวรรค์จากชั้นแรกที่ปรากฏภาพสัญลักษณ์เหล่านั้นขึ้นไปจนถึงสวรรค์ชั้นสูงสุดที่ปรากฏในภาพสัญลักษณ์ เริ่มด้วยท้าวเวสสุวรรณ พระนารายณ์ทรงครุฑ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระพรหมทรงหงส์ และภาพอุณาโลมสถิตอยู่ในบุษบกทรงมณฑป ตามลำดับเป็นไปได้ว่าภาพบนบานประตูปู่พระธรรมถูกตัดดัดแปลงนำมาใช้เพียงภาพสัญลักษณ์ที่เป็นลายเพียง ๒ ภาพ ซึ่งอาจตัดมาจากบานประตูปู่บานเดียวกันก็เป็นได้ หากตีความภาพสัญลักษณ์ในส่วนที่ช่างเลือกตัดนำมาใช้เป็นบานประตูปู่พระธรรม คงมีได้มุ่งเน้นไปที่ความหมายไตรภูมิที่เกี่ยวข้องกับสัตว์

ทิมพานต์และสวรรค์โดยตรง คงมุ่งเน้นแสดงความหมายแห่งสัญลักษณ์ของกษัตริย์เป็นสำคัญตามรายละเอียด ดังนี้

ภาพพระนารายณ์ทรงครุฑ ประดับอยู่ลำดับถัดขึ้นมาจากภาพท้าวเวสสุวรรณยืนถือกระบอง ลักษณะเป็นภาพพระนารายณ์ประทับยืนถือศาสตราวุธอยู่บนครุฑมีพระหัตถ์ ๔ กร ถือพระขรรค์และตรีศูลในพระหัตถ์คู่หน้า ถือจักรและดอกบัวในพระหัตถ์คู่หลัง โดยปกติแล้วศาสตราวุธของพระนารายณ์ คือ สังข์คทา จักรและดอกบัว แต่ในภาพมีอาวุธ ๒ ชนิดต่างออกไป คือ พระขรรค์และตรีศูล พระนารายณ์ทรงครุฑไม่ปรากฏภาพในสวรรค์ชั้นใด ๆ ตามหลักไตรภูมิเถา แต่พระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุดองค์หนึ่งใน ๓ องค์ของศาสนาฮินดู ๓ องค์ ที่เรียกว่า ตรีมูรตี^{๑๑๒} คงเป็นการสอดแทรกคติพราหมณ์-ฮินดูเข้ามาในภาพสัญลักษณ์ในความหมายของการอวตารของพระนารายณ์ เชื่อว่ากษัตริย์เป็นดั่งเทวราชาตามแบบอย่างเขมรโบราณหรือคติพระราม สังเกตได้จากการนิยมใช้คำว่า “รามธิบดี” และชื่อเมืองว่า “อโยธยา” “อยุธยา”^{๑๑๓} สัญลักษณ์ พระนารายณ์ทรงครุฑจึงเป็นความหมายและสัญลักษณ์ของกษัตริย์

ภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ อยู่ลำดับถัดขึ้นมาจากภาพพระนารายณ์ทรงครุฑ เป็นภาพพระอินทร์นั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ข้างหนึ่งยกเสมอพระอุระ อีกพระหัตถ์ถือพระขรรค์ ประทับอยู่บนช้างเอราวัณหรือไอยราพต^{๑๑๔} อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เหนือจอมเขาพระสินธุราชบรรพตหรือ “เขาพระสุเมรุ” ซึ่งอยู่ถัดขึ้นมาจากสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกภูมิ ๔๖,๐๐๐ โยชน์^{๑๑๕} คงแสดงสัญลักษณ์ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สถานที่ประทับเมื่อกษัตริย์เสด็จสวรรคต

^{๑๑๑} สำนักหอสมุดแห่งชาติ, **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย**, (กรุงเทพฯ, กรมศิลปากร, ๒๕๕๒) หน้า ๑๐.

^{๑๑๒} ชุตินันท์ แสงประเสริฐ, **ลายสัญลักษณ์บนบานประตูปู่ประดับมุกในสมัยอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ ๒๓**, หน้า ๔๐.

^{๑๑๓} ชาตรี ประคิดนทการ, **ความหมายทางสังคมและการเมืองในสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก**, ใต้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีงบประมาณ ๒๕๕๑ (อัครสำเนา), หน้า ๖๙ - ๗๐.

^{๑๑๔} พญาลีไทย (นามแฝง), **ไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์ สกสค., ๒๕๕๑) หน้า ๒๑๒ - ๒๑๓.

^{๑๑๕} เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), **เล่าเรื่องไตรภูมิ**, (ม.ป.ท., สุโขทัยธรรมาธิราช) หน้า ๗๘.

กลับคืนสู่สวรรคตดั้งเดิม ภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แสดงถึงคติพระอินทร์ที่ได้รับการรื้อฟื้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดังปรากฏหลักฐานเอกสารเรื่องพระราชพิธีสิบคักราช ซึ่งพงศาวดารได้พรรณนาไว้ว่า มีการตั้งเขาพระสุเมรุจำลอง บนยอดเขาพระสุเมรุ ตั้งรูปพระอินทร์เป็นประธาน คติพระอินทร์นี้ในสมัยอยุธยาใช้คติหลักของรัฐ แต่ก็ปรากฏร่องรอยในสมัยอยุธยาตอนปลายไม่น้อย^{๑๙๘} ดังเช่น บานประตูประดับมุกมีจารึก จากวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามก็ตีคติพระอินทร์นี้กลับได้รับความนิยมเด่นชัดในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตามคติจักรวาลทางพุทธศาสนา และเป็นภาพตัวแทนในเชิงสัญลักษณ์ที่สอดคล้องที่สุดกับการเน้นพุทธศาสนาและคติธรรมราชาให้ขึ้นมาเป็นอุดมการณ์หลักของรัฐ^{๑๙๙}

จากข้อมูลดังกล่าวมา แสดงให้เห็นว่าช่างตั้งใจเลือกภาพสัญลักษณ์ทั้งสองนี้ เพื่อสื่อความหมายฐานะของกษัตริย์ใน ๒ คติ ทั้งเชิงสัญลักษณ์คติพระอินทร์ด้วยภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณคู่ และคติเทวราชาหรือคติพระราม ด้วยภาพพระนารายณ์ทรงครุฑ มาทำบานประตูตู้พระธรรม เป็นไปได้ว่าตู้พระธรรมนี้คงถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์อาจจะในช่วงรัชกาลที่ ๕ ที่มีการรวบรวมนำโบราณวัตถุจากหัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะอยุธยา มาเก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ บานประตูประดับมุกเดิมของหอพระมณเฑียรธรรม ก่อนพุทธศักราช ๒๔๗๕ อันเป็นปีที่จอมพลเรือสมเด็จเจ้าพระยาบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต จะประธานตู้พระธรรมนี้ให้แก่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ดังนั้น ตู้พระธรรมประดับมุก หมายเลข ๑๑๔ บ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีขนาดรูปแบบ ลวดลายและภาพสัญลักษณ์ใกล้เคียงกับบานประตูไม้ประดับมุกเดิมของหอพระมณเฑียรธรรม (ปัจจุบันกรมศิลปากรนำบานใหม่ไปติดตั้งแทนที่หอพระมณเฑียรธรรม ส่วนบานเดิมได้นำไปทำการอนุรักษ์และเก็บไว้ที่สำนักช่างสิบหมู่) ที่มีจารึกระบุว่ามาจากวัดบรมพุทธาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือเป็นการประดับมุกแบบลายก้านขดที่นิยมสร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ จึงเป็นไปได้ว่าบานประตูตู้พระธรรมประดับมุกดังกล่าว อาจนำมาจากบานประตูชานชาลข้างด้านหน้าหรือด้านหลังของอุโบสถวัดบรมพุทธารามก็เป็นได้ แม้จะเหลือเพียงลายแนวกลาง และมีลายละเอียดของลายก้านขดที่ออกเถาต่างกัน ซึ่งล้วนเป็นสัตว์ในปาหิมพานต์และภาพสัญลักษณ์เกี่ยวกับสวรรค์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิหรือไตรภูมิภูมิกถ อันเป็นคติความเชื่อทางศาสนาพุทธที่เป็นแรงบันดาลใจต่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งส่งต่อมายังศิลปกรรมงานประดับมุกในสมัยอยุธยาตอนปลาย และช่างเลือกใช้ภาพสัญลักษณ์จากบานประตูเดิมมาเป็นบานตู้พระธรรมเฉพาะพระนารายณ์ทรงครุฑซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ตามคติเทวราชาในสมัยอยุธยา และพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอันเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ที่เด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ ๑ อันมีความหมายถึงพระมหากษัตริย์และไตรภูมิในตู้พระธรรมใบนี้

^{๑๙๘} ขาดรี ประกิตนทการ, ความหมายทางสังคมและการเมืองในสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, หน้า ๗๐ - ๗๑.

^{๑๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง
ในการฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด).
พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

ชาติรี ประภิตนันทการ. ความหมายทางสังคมและการเมืองในสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก. ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีงบประมาณ
๒๕๕๑ (อัตสำเนา).

ชุตินันท์ แสนประเสริฐ. ลายสัญลักษณ์บนบานประตูประดับมุกในสมัยอยุธยาตอนปลาย พุทธศตวรรษที่ ๒๓.
สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๕.

ตำราช่างานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ยอร์ช เซเดส์, ศาสตราจารย์. โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร. พระนคร: ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๑.
วิศาลศิลปกรรม (เชื้อ ปัทมจินดา), หลวง. ตำราวิชาช่างประดับมุก. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๒๔.

วิสันธนี โพธิสุนทร. เครื่องมุก (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ประกอบนิทรรศการพิเศษเนื่องในงานเฉลิมพระเกียรติ
ครบรอบวันประสูติ ๑๐๐ ปี จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์
วรพินิต) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์แอมส, ๒๕๒๔.

สันต์ ท.โกมลบุตร, ผู้แปล. จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด. กรุงเทพฯ: อักษร
เจริญทัศน์, ๒๕๔๕.

สำนักหอสมุดแห่งชาติ. สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๒.

เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). เล่าเรื่องไตรภูมิ. ม.ป.ท.: สุโขทัยธรรมมาธิราช.

ใบสมัครสมาชิก นิตยสาร ศิลปากร

ข้าพเจ้า นาย นาง นางสาว.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

สถานที่จัดส่ง (โปรดกรอกข้อมูลอย่างละเอียดด้วยตัวบรรจงให้ชัดเจน)

หมู่บ้าน.....เลขที่.....

อาคาร.....ชั้น.....ห้อง.....ซอย.....

ถนน.....แขวง.....เขต.....จังหวัด.....

รหัสไปรษณีย์.....E-mail address.....

โทรศัพท์.....โทรสาร.....

ประสงค์จะสมัครสมาชิกนิตยสารศิลปากร พ.ศ. ๒๕๖๐ ราคา ๖๐๐ บาท (ค่าจัดส่งฟรี)

สมาชิกเก่าต่ออายุ สมาชิกใหม่

ชำระค่าสมาชิกโดย

เงินสด (ในกรณีสมัครด้วยตนเอง)
 โอนเงินเข้าบัญชีธนาคารกรุงไทย สาขาฯ รพด้าเนิน

ชื่อบัญชี “นิตยสารศิลปากร” เลขที่บัญชี 018-0-05671-9

ต้องการใบเสร็จในนาม ส่วนตัว หน่วยงาน

(โปรดระบุที่อยู่ในการจัดส่งใบเสร็จ).....

สำหรับท่านที่สมัครสมาชิก
หรือต่ออายุนิตยสารศิลปากร

จะได้รับหนังสือ “สยามมหากุศลสุทธิศิลป์”

จำนวน ๑ เล่ม (หนังสือมีจำนวนจำกัด)

ฟรี

กรณีที่ชำระด้วยวิธีการโอนเงินเข้าบัญชีธนาคาร กรุณาส่งหลักฐานการโอนเงิน (ใบ PAY IN)

พร้อมชื่อ - นามสกุล (ตัวบรรจงให้ชัดเจน) มาตามที่อยู่ด้านล่าง เพื่อที่จะออกใบเสร็จรับเงินจัดส่งให้ต่อไป

ขอเชิญชวนส่งบทความนำลงในนิตยสารศิลปากร

นิตยสารศิลปากรของกรมศิลปากรเป็นนิตยสารราย ๒ เดือน กำหนดออกปีละ ๖ ฉบับ เพื่อเผยแพร่ งานด้านศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ตลอดจนส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติ เนื้อหาในนิตยสาร ศิลปากรครอบคลุมความรู้และข้อมูลที่น่าสนใจของศิลปวัฒนธรรมทุก ๆ ด้าน ที่กรมศิลปากรดูแลรับผิดชอบ

นักวิชาการท่านใดสนใจเขียนบทความที่มีเนื้อหาเชิงวิชาการ การศึกษา ค้นคว้าวิจัยใหม่ ๆ การศึกษาดูงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภารกิจของกรมศิลปากรที่กำลังอยู่ในความสนใจในปัจจุบัน กรมศิลปากรขอเชิญชวนให้ท่านเขียนเรื่องของท่านส่งมาเพื่อให้กรมศิลปากรพิจารณานำลงในนิตยสารศิลปากร โดยบทความที่จัดส่งมาต้องไม่ขัดบทความที่จะนำไปพิจารณาเป็นส่วนประกอบของการขอสำเร็จการศึกษาหลักสูตรใด ๆ

บทความที่ส่งจะต้องมีความยาวของเนื้อหาไม่เกิน ๕ หน้ากระดาษ A4 โดยใช้ภาษาที่อ่านเข้าใจง่าย ไม่เน้นเนื้อหาวิชาการในเชิงลึกมากเกินไป และมีภาพประกอบเรื่องในจำนวนที่เหมาะสมกับเนื้อหา พร้อมบทความย่อภาษาไทย หรือภาษาอังกฤษความยาวไม่เกิน ๑ หน้ากระดาษ A4 บันทึกลงในแผ่น CD ส่งมายังที่อยู่ซึ่งปรากฏอยู่ในนิตยสารศิลปากรนี้ บทความที่ได้รับการพิจารณาให้นำลงในนิตยสารศิลปากร ผู้เขียนจะได้รับค่าตอบแทนตามระเบียบของทางราชการ

สอบถามรายละเอียดได้ที่ :

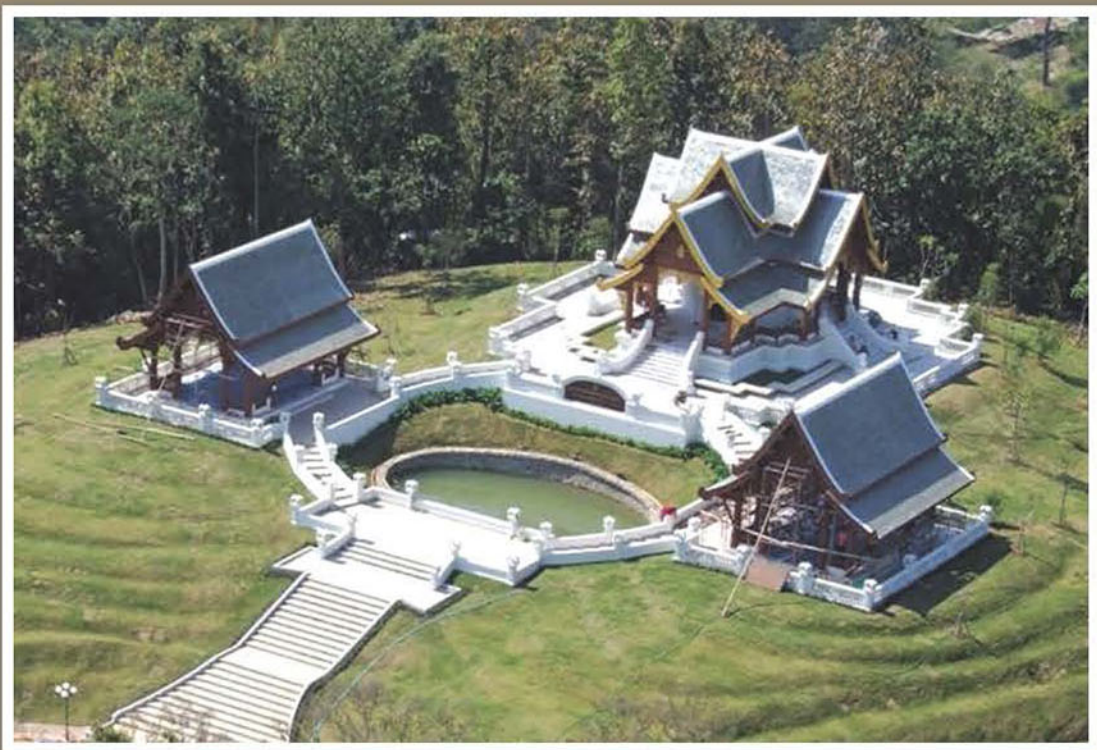
กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร ถนนหน้าพระธาตุ กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร/โทรสาร ๐ ๒๒๒๒ ๓๕๖๙ ๐ ๒๒๒๒ ๐๙๓๔

อาคารในเทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์)
จากซ้ายไปขวา สถานพระอิศวร สถานพระพิฆเนศวร สถานพระนารายณ์

ศาลารอยพระบาท จังหวัดเชียงราย และอาคารประกอบ